

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

*Серія
«Педагогічні науки»*

Випуск 22(51)

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

**Збірник наукових праць
Випуск 22(51)**

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі
педагогічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України
від 28 грудня 2019 року № 1643 (додаток 4)
Серія «Педагогічні науки» (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor)

Akademic Resource Index

CiteFactor

CiteFactor

Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=&user=hUqcbRkAAAAI>

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vpopn>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Київ
2022**

УДК 378.091.046-021.68(082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22072-11972ПР від 22 квітня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 10 від 26 жовтня 2022 р.)

Головний редактор

Віктор Олійник, д-р пед. наук, проф., дійсний член НАПН України <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Заступник головного редактора:

Олег Спірін, д-р пед. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Відповідальний секретар:

Оксана Ануфрієва, канд. пед. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Редакційна колегія:

Ірина Андрушук, д-р пед. наук, проф.; **Олександр Галус**, д-р пед. наук, проф.; **Віктор Гладуш**, д-р пед. наук, проф.; **Олена Глазунова**, д-р пед. наук, доцент; **Оксана Дубініна**, канд. пед. наук, доцент; **Ольга Єжова**, д-р пед. наук, проф.; **Деспіна Каракацані**, проф. Департаменту соц. та освіт. політики Ун-ту Пелопоннесу, Корінф, Грецька Республіка; **Микола Кириченко**, д-р філософії, член-кор. Нац. Академії наук вищої освіти України; **Катерина Колос**, д-р пед. наук, проф.; **Наталія Муранова**, д-р пед. наук, проф.; **Василь Олло**, канд. пед. наук; **Лариса Петренко**, д-р пед. наук, проф.; **Ольга Пінчук**, канд. пед. наук; **Зоя Рябова**, д-р пед. наук, проф.; **Лариса Сергеева**, д-р пед. наук, проф.; **Вікторія Сидоренко**, д-р пед. наук, проф.

Асоційовані редактори:

Маріола Міровска, д-р гуманітарних наук у галузі педагогіки, доцент, Ченстохова, Республіка Польща; **Ширинбой Олімов**, д-р пед. наук, проф., Бухара, Республіка Узбекистан; **Ірина Сіданіч**, д-р пед. наук, проф.; **Тамара Сорочан**, д-р пед. наук, проф.; **Ганна Тимошко**, д-р пед. наук, проф.; **Рагімлі Руслан Гіلال огли**, канд. ист. наук, доцент, Баку, Республіка Азербайджан.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату
Збірник має сторінки у соцмережі: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол. : О. Галус [та ін.]. Київ: Юстон, 2022. Вип. 22(51). 232 с. (Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-74-5

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми загальної і професійної освіти. Представлено результати досліджень з історії педагогіки, методології освіти, теоретичних і методичних аспектів навчання та виховання, формування професійних компетентностей фахівців у галузі освіти, підвищення якості освіти.

Для науковців, педагогічних і науково-педагогічних працівників, керівників закладів вищої освіти, методистів, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-7854-74-5

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2022

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

***Collection of scientific papers
Issue 22(51)***

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

*Listed in the list of scientific professional publications in the field
Pedagogical sciences Decision of the Appraisal Board Ministry
of Education and Science of Ukraine Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
№ 1643 of 28.12.2019 (dod. № 4)
Educational Sciences Series (Category «B»)*

Edition is indexed:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor)

Akademic Resource Index

CiteFactor

CiteFactor

Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=&user=hUqcbRkAAAAI>

National Library of them V. I. Vernadsky: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vpopn>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2022**

UDC 378.091.046-021.68(082)

Registration certificate KV No 22072-11972PR dated 22.04.2016.

*Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 10 dated 26 October 2022)*

Editor-in-Chief

Victor Oliynyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Deputies Editor:

Oleg Spirin, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Executive secretary:

Oksana Anufriieva, PhD of Ped. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Members of Editorial Board:

Iryna Androshchuk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Alexander Halus**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Victor Hladush**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Olena Glazunova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Prof.; **Oksana Dubinina**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Prof.; **Olga Yezhova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Despina Karakatsani**, Prof. of the Department of Social and Educational Policy of the University of Peloponnesus, Corinth, Republic of Greece; **Mykola Kyrychenko**, Doctor of Philosophy, Corresponding Member (Academician) of Higher Education National Academy of Sciences of Ukraine; **Catherine Kolos**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Natalia Muranova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Vasyl Ollo**, PhD of Pedagogical Sciences; **Iarisa Petrenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Olga Pinchuk**, PhD of Pedagogical Sciences; **Zoya Ryabova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Larysa Serheieva**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Viktoriiia Sydorenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.

Associate editors:

Mariola Mirovska, Doctor of Humanities in the field of Pedagogy, Associate Prof., Częstochowa, Republic of Poland; **Shirinboy Olymov**, doctor of pedagogical sciences, prof., Bukhara, Republic of Uzbekistan; **Iryna Sidanich**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Tamara Sorochan**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Anna Tymoshko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Ruslan Rahimli**, PhD, Associate Prof., Baku, Azerbaijan.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Bulletin of Postgraduate education. «Educational Sciences Series»: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief V. Oliynyk; Editorial board : A. Halus [and others]. Kyiv: Yuston, 2022. Issue 22(51). 232 p. (Category «B»).

ISBN 978-617-7854-74-5

The collection covers current problems of general and vocational education. The results of researches on the history of pedagogy, methodology of education, theoretical and methodical aspects of teaching and education, formation of professional competencies of specialists in the field of education, improvement of the quality of education are presented.

For scientists, pedagogical and scientific and pedagogical workers, heads of institutions of higher education, methodologists, teachers and students of institutions of postgraduate education.

UDC 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-7854-74-5

© SIHE «University of educational management», 2022

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

ЗМІСТ

Відомості про авторів	8
Боровик Андрій, Дубініна Оксана. Педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-10-27	10
Буряк Олена. Освітні електронні ресурси при роботі у дистанційному форматі: особливості реалізації	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-28-40	28
Любченко Надія. Soft skills та hard skills керівника закладу загальної середньої освіти в контексті компетентнісного підходу у післядипломній освіті менеджерів	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-41-68	41
Mammadova Kifayat Rashid. Formation of behavioral culture of pre-school children in interactive phased physical culture exercises organized with sports-oriented didactic games	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-69-81	69
Olo Vasyl. Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-82-101	82
Sadigova Sabina Oktay. The importance of environmental protection and the formation of ecological thinking among students	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-102-115	102
Спірін Олег, Вакалюк Тетяна, Мінтій Ірина, Іванова Світлана, Шимон Олександр. Технологія використання наукометричної бази даних Scopus для оцінювання результативності педагогічних досліджень	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-116-136	116
Стешуц Ірина. Принципи педагогіки партнерства в дії – ключ до конструктивної співпраці вчитель-учні-батьки	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-137-149	137
Чижевський Борис. Законодавчі вимоги стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-150-214	150
Szlachta Ewelina. Iluzja wolności w kłamstwie – wychowanie do poszanowania prawdy i odpowiedzialności za słowo	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-215-230	215

CONTENT

Information about the authors	8
Andriy Borovyk, Oksana Dubinina. Pedagogical conditions for the formation of patriotic awareness of students of basic secondary education in the process of studying social sciences	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-10-27	10
Olena Buriak. Educational electronic resources when working in distance format: features of implementation	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-28-40	28
Nadiia Liubchenko. Soft skills and hard skills of the head of a general secondary education institution in the context of the competency approach in the post-graduate education of managers	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-41-68	41
Kifayat Mammadova Rashid. Formation of behavioral culture of pre-school children in interactive phased physical culture exercises organized with sports-oriented didactic games	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-69-81	69
Vasyl Olo. Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-82-101	82
Sabina Sadigova Oktay. The importance of environmental protection and the formation of ecological thinking among students	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-102-115	102
Oleg Spirin, Tetiana Vakaliuk, Iryna Mintii, Svitlana Ivanova, Oleksandr Shimon. The technology of using the scientometric database Scopus for evaluating the effectiveness of pedagogical research	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-116-136	116
Iryna Steshyts. Principles of pedagogical partnership in action – the key to constructive cooperation teacher-students-parents	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-137-149	137
Boris Chyzhevskiyi. Legislative requirements regarding the organization of state-civil management of institutions of general secondary education on the basis partnership interaction	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-150-214	150
Ewelina Szlachta. Iluzja wolności w kłamstwie – wychowanie do poszanowania prawdy i odpowiedzialności za słowo	
https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-215-230	215

Відомості про авторів

Боровик Андрій Олександрович, викладач історії Початкової школи № 38 імені Генріка Сенкевича у м. Люблін. Люблін, Республіка Польща.

Буряк Олена Олександрівна, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін та методики їх викладання Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Северодонецьк, Україна.

Вакалюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інженерії програмного забезпечення Державний університет «Житомирська політехніка» Житомир, Україна; провідний науковий співробітник сектору мережних технологій і баз даних відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України. Київ, Україна.

Дубініна Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти»; старший науковий співробітник відділу проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України. Київ, Україна.

Іванова Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України. Київ, Україна.

Любченко Надія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Мамедова Кіфаят Рашид, головний спеціаліст відділу розвитку дошкільної освіти Інституту освіти Азербайджанської Республіки. Баку, Азербайджанська Республіка.

Мінтій Ірина Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України Київ, Україна; доцент кафедри інформатики та прикладної математики Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, Україна.

Олло Василь Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри забезпечення пальним та мастильними матеріалами. Військова Академія. Одеса, Україна.

Садигова Сабіна Октай, аспірант за програмою PhD Азербайджанського державного педагогічного університету. Баку, Азербайджан.

Спірін Олег Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, проректор з цифровізації освітньо-наукової діяльності ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Київ, Україна; головний науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України. Київ, Україна.

Стешіц Ірина Вікторівна, аспірантка кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Чижевський Борис Григорович, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України; Заслужений працівник освіти України. Київ, Україна.

Шимон Олександр Миколайович, молодший науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України. Київ, Україна.

Шляхта Евеліна, Доктор, Люблінський католицький університет Івана Павла II у Любліні, асистент кафедри дидактики, шкільної освіти та педевтології. Люблін, Польща.

Information about the authors

Andriy Borovyk, history teacher of Primary School No. 38 named after Henrik Sienkiewicz in Lublin. Lublin, Republic of Poland.

Olena Buriak, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of Department of Natural Sciences and Methods of Teaching, Luhansk Regional In-Service Teacher Training Institute. Sievierodonetsk, Ukraine.

Boris Chyzhevskiy, Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher Department of Economics and General Secondary Education Management Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Honored Education Worker of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Oksana Dubinina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor Department Administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management»; senior researcher of the design department development of giftedness at the Gifted Child Institute National Academy of Educational Science of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Svitlana Ivanova, PhD of Pedagogical Sciences, head of the Department of Open Education and Scientific Information Systems Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Nadiia Liubchenko, candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, associate professor of the Department of Public Administration and Management Education Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Management Education». Kyiv, Ukraine.

Kifayat Mammadova Rashid, Chief specialist of the preschool education development department Institute of Education of the Republic of Azerbaijan. Baku, Azerbaijan.

Iryna Mintii, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher of the Department of Open Educational and Scientific Information Systems Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine; Associate Professor, Department of Informatics and Applied Mathematics, Kryvyi Rih State Pedagogical University. Kryvyi Rih, Ukraine.

Vasyl Ollo, PHD., Associated Professor, Professor of the department of provision with fuel and lubricants Military Academy. Odessa, Ukraine.

Sabina Sadigova Oktay, dissertation student in the PhD program of the Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan.

Oleksandr Shimon, Junior Researcher of the Department of Open Educational and Scientific Information Systems Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Oleg Spirin, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Research and Digitalization, SIHE "University of Educational Management". Kyiv, Ukraine. Chief Scientific Officer of the Department of Open Educational and Scientific Information Systems Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Iryna Steshyts, graduate student Department of Educational Institution Management and Higher Education Pedagogics Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Ewelina Szlachta, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie Asystent, Katedra Dydaktyki, edukacji Szkolnej i Pedeutologii. Lublin, Polska.

Tetiana Vakaliuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Department of Network Technology and Databases of the Department of Open Educational and Scientific Information Systems Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine; Professor of the Department of Software Engineering, Zhytomyr Polytechnic State University. Zhytomyr, Ukraine.

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-10-27](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-10-27)
УДК 37.017.4 : 373.5

Боровик Андрій Олександрович,
викладач історії Початкової школи № 38
імені Генріка Сенкевича у м. Люблін.
Люблін, Республіка Польща.
osvita.lublin@gmail.com

Науковий керівник:

Дубініна Оксана Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»;
старший науковий співробітник відділу проектування
розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5405-8502>
o_dybinina@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті здійснено аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми проблем; уточнено зміст понять «навчання», «виховання»; обґрунтовано педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін. Акцентовано увагу на тому, що головним завданням вчителя при викладанні дисципліни «Історія України», є створення чіткої системи роботи, яка сприяє: формуванню національної самосвідомості учня; вихованню активної самостійної особистість, свідомого громадянина України; постійній систематизації та інтеграції набутих знання, виявлення їхніх зв'язки з національною ідеєю українського суспільства; формуванню віри як особливо важливого феномену національної самосвідомості учня, завдяки якій знання набувають практичної енергії й реалізації; формуванню ідеології учня, яка спонукає його до активної участі у доленосних подія історії рідного народу; мотивації учнів постійно займатися самостійною науково-дослідницькою діяльністю з проблем історії, культури, духовності рідного краю та народу. Встановлено, що

формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін ґрунтується на класичних дидактичних принципах (виховання у процесі навчання, принцип науковості, систематичності та ін.). Проаналізовано та обґрунтовано, що дієвими у процесі вивчення дисципліни «Історія України» є такі дидактичні принципи: загальнонауковий; конкретно-історичний; альтернативно-проблемний; генералізуючий; системний; аксіологічний (ціннісний); полікультурний; світський, які інтегруються у єдині педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

Ключові слова: педагогічні умови; проекти; національна свідомість; базова середня освіта; суспільствознавчі дисципліни.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання молоді формується на засадах історії та становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури, спорту.

Національно-патріотичне виховання включає в себе формування патріотичних почуттів, виховання готовності до захисту Батьківщини та покликано спонукати до фізичного вдосконалення, вивчення бойових традицій українського народу. Національно-патріотичне виховання є гармонійною складовою загального виховного процесу підростаючого покоління та має бути реалізовано у практичному аспекті не тільки на уроках історії, а й під час виховних годин та інших позакласних заходах.

Формування національної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти передбачає визначення й реалізацію першочергових і перспективних заходів, спрямованих на формування активної життєвої позиції молодого покоління, психологічної готовності сумлінно виконувати свої зобов'язання перед державою. Теоретико-методологічні положення національно-патріотичне виховання молоді представлено у ряді нормативних документів, зокрема: мета національно-патріотичного виховання висвітлена в Указі Президента України № 616/2008 від 03.07.2008 р; стратегічні підходи до національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначені в Указі Президента України від 18.05.2019 № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»; план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки представлено у Постанові Кабінету Міністрів України

№ 93 від 09.10.2020 р.; Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року реалізується завдяки Постанові Кабінету Міністрів України № 673 від 30.06.2021 р. Також, ряд інших нормативно-правових документів регламентують формування національної свідомості та патріотизму у молоді, зокрема: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III «Про громадянство України», Закон України від 6.03.2003 № 602-IV «Про Державний Гімн України», Закон України від 28.11.2006 № 376-V «Про голодомор 1932–1933 років в Україні», Закон України від 9.04.2015 № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», Указ Президента України від 13.11.2014 № 872 «Про День Гідності та Свободи», Указ Президента України від 13.11.2014 № 871 «Про День Соборності України», Указ Президента України від 14.10.2014 № 806 «Про День захисника України», Указ Президента України від 11.02.2015 № 69/2015 «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні», Указ Президента України від 22.02.2017 № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» та ін.

Сьогодні, коли Україна потерпає від агресії росії, національно-патріотична свідомість особистості є дуже важливою у вихованні молоді.

У новій редакції «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН від 06 червня 2022 року № 527) вказано, що «...у період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей» [4].

На сайті Інституту модернізації змісту освіти зазначено, що «...національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності

України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях В. Сухомлинський наголошував, що «...патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [6].

За словами І. Бега «виховання особистості повинне базуватись на низці принципів формування самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури; повага, толерантність до культури усіх народів, які населяють Україну» [1].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка визначається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [2]. В Енциклопедії освіти патріотизм визначається як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистості свого життя суспільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині і захищати її від ворогів» [3]. Не зважаючи на низку наукового доробку з окресленої вище проблеми, тема нашого дослідження є актуальною та своєчасною. На важливість і актуальності теми дослідження вказують питання формування національної свідомості молодого покоління, які відображено у «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН від 06 червня 2022 року № 527), а подальшого наукового доробку потребує вивчення та обґрунтування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** статті:

- здійснити аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми;
- обґрунтувати педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання «...основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання» [9].

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [4].

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання молоді [4].

На нашу думку, головним завданням вчителя при викладанні предмету «Історія України», як суспільствознавчої дисципліни є створення чіткої системи роботи, яка сприяє: формуванню національної самосвідомості учня; виховання активної самостійної особистість, свідомого громадянина України; постійна систематизація та інтеграція набутих знання, виявлення їхніх зв'язки з національною ідеєю українського суспільства; формування віри як особливо важливого феномену національної самосвідомості учня, завдяки якій знання набувають практичної енергії й реалізації; формувати ідеології учня, яка спонукає його до активної участі у доленосних подія історії рідного народу; мотивація учнів постійно займатися самостійною науково-дослідницькою діяльністю з проблем історії, культури, духовності рідного краю та народу.

Окреслюючи формування національної самосвідомості здобувача освіти ми пропонуємо акцентувати увагу на формуванні цінностей

особисті через інтеграцію змістової складової патріотичного виховання, зокрема орієнтація молодого покоління на національні цінності, прагнення розбудови демократичну, незалежну українську державу.

Також, хочемо зауважити, що на формування цінностей особистості впливає суспільство, освітнє середовище, родина тощо. Акцентуємо увагу на тому, що під час освітнього процесу викладачу слід заверти увагу на розвиток у учнів любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливого ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Все вище сказане реалізується через інтеграційну складову освітнього процесу та його педагогічні умови. Зміст патріотичного виховання при викладанні дисципліни «Історія України» можливо реалізувати не тільки під час вивчення нового матеріалу, а й шляхом залучення учнів до реалізації наукових проєктів з дослідження різноманітних фактів про історію українського народу та його культурну спадщини. Також, можливо організовувати різноманітні культурно-просвітницькі заходи історичного спрямування у позаурочній роботі. Акцентуючи увагу на навчанні, зауважимо, що «навчання – це планомірний процес сприймання, осмислення і узагальнення матеріалу, зв'язків та ознак між явищами і предметами, запам'ятовування матеріалу і застосування знань при вирішенні теоретичних і практичних завдань» [230, с. 33].

У межах нашого дослідження актуальним є уточнення поняття «виховання» під яким науковці розуміють сукупність всіх впливів, направлених на учня (особистість). З іншої сторони «виховання» – це цілеспрямований і систематичний процес впливу педагога з метою формування у здобувача освіти якостей, які цінуються людьми і суспільством, зокрема і патріотизм.

З огляду на вище окреслене при визначені педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін ми маємо враховувати дидактичні принципи, які реалізуються у процесі навчання та виховання особистості. Розглядаючи теоретичне навчання особистості у своїх наукових працях О. Дубініна зазначає, що це процес який спрямований «...на засвоєння учнями системи знань із певних дисциплін, які необхідні для свідомого і ефективного виконання робіт, передбачених для певного рівня освіти» [7].

З іншої сторони науковці вказують на те, що « дидактичні принципи є регулюючими засобами науково обґрунтованих дій викладачів на уроці. Вони відбивають у нормативному компоненті образ дій для досягнення поставлених задач, що визначаються інтересами суспільства: у родинному компоненті вони одночасно утворюють зв'язки умов, дій, результатів. Вони ґрунтуються на закономірностях процесу виховання, навчання і розвитку і на досвіді викладачів» [10].

Розглянемо більш детально основні дидактичні принципи, які впливатимуть на формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти при вивченні дисципліни «Історія України».

У своїх працях К. Ушинський та його послідовник Г. Ващенко виділяють такі основні дидактичні принципи, які є класичними у системі навчання та виховання особистості, зокрема: виховання у процесі навчання, принцип науковості, систематичності та ін.

Виховання в процесі професійного навчання. Даний принцип передбачає формування в учнів наукового світогляду, високих моральних якостей, стійкої готовності до праці, виховання дисциплінованості, свідомості й активності як основ культурної поведінки. Виховання завжди входить як складова частина в процесі навчання в силу законів єдності навчання і виховання і характеру навчання, що виховує.

Принцип науковості, що визначає як зміст, так і форму навчального процесу. Цей принцип вимагає серйозного обмірковування, бо, з одного боку, дитина не в змозі осягнути «науковість предмета», а з іншого, – спрощення і перекручення фактів з метою наближення їх до рівня дитини веде до профанації науки. Тому в основу розуміння цього принципу Г. Ващенко радить покладати вимогу, щоби знання відповідали об'єктивній дійсності. Посилаючись на Я. Коменського, він уважає, що дитина таким чином опановує основи дисциплін, які входять у коло так званої Пансофії («загальна мудрість», «всезнання»). Такий підхід покликаний формувати механізм логічного мислення і любов до наукової правди.

О. Дубініна зазначає, що «принцип науковості в навчанні особистості означає опору на науку як джерело системи законів, закономірностей, понять, фактів, досліджуваних учнями у процесі вивчення дисциплін, і виявляється насамперед у доборі навчального матеріалу і застосовуваних методів навчання» [7].

Принцип систематичності органічно пов'язаний з науковістю знань; їх системність зумовлює цілісність уявлень, світогляду і навіть гармонію вдачі. Цей принцип вимагає, щоб у засвоєнні знань враховувалися як

послідовність та доступність викладу, так і зв'язок предмета з іншими дисциплінами. Не варто, наприклад, вивчати алгебру раніше від арифметики, хімію – від фізики. Принцип систематичності більш стосується і технології навчання (урахування досвіду учня тощо).

Принцип зв'язку навчання з життям. Його обґрунтувала нова (за часів Г. Ващенко) педагогіка. Передаючи молодому поколінню досвід минулого, школа часто відстає від потреб життя і пропонує те, що вже перевірене і зафіксоване, а іноді й застаріле. При спокійному розвитку культури це навіть не дуже помітно, а тому іноді школа замикається в собі, відривається від реальних вимог життя. Ці явища, проте, виявляють себе гостріше за умов бурхливих змін у житті й зумовлюють іноді навіть появу нових типів шкіл, які забезпечують дітям необхідні практичні уміння та навички. Акценти щодо зв'язку навчання і практичного життя помітні вже у Джона Локка та Руссо і отримали ще глибше трактування у Песталоцці. Згодом ця ідея призвела і до поєднання навчання та праці – до трудової школи, - що користувалася популярністю у XIX і XX ст. (Г. Кершенштайнер, Дж. Дьюї та ін.), хоча успішно реалізована не була. Особливий погляд тут мав Дьюї, який низько оцінював словесні знання (вважав їх допоміжним чинником) і наголошував, що саме праця здатна удосконалити якості вдачі й інтелекту.

Григорій Ващенко пропонує визнати цей принцип, але по-різному застосовувати його щодо різних типів шкіл – одним чином у загальноосвітній, а іншим – у професійній. Крайнощі у застосуванні цього принципу вважає небезпечними. Людина не може формуватися поза практикою життя, але крайній практицизм руйнує її духовність, негативно позначається на її натурі.

Принцип природо відповідності. Як і деякі інші принципи, він сягає давнини, а у Г. Сковороди має назву «сродності» («Учи відповідно до природи»). Розуміння цього принципу стосується врахування, з одного боку, особливостей дитини та її віку, а з іншого, – відповідності навчання законам природи взагалі. Його прихильники радили вчителів вчитись у природи, йти за її законами.

Зрештою, як і для будь-яких інших принципів (як усе в педагогіці), тут небажані крайнощі. Навіть такий принцип у трактуванні Руссо зазвучав ненадійно: «Усе виходить прекрасним з рук Творця, і все псується в руках людини» (Г. Ващенко, 2, 1997, с. 91). Він уважав, що вчитель не повинен втручатися в процес виховання учня, а лише забезпечувати для цього умови. Як відомо, згодом ця ідея в устах Г. Сковороди зазвучить так: «Яблуню не вчи родити яблука: вже сама природа її навчила...» («Вдячний

Бродій»). Подібні погляди мав Еллен Кей, частково вони підтверджувалися і психологічними дослідженнями (Вейман, Лай), якими займався і сам Г. Ващенко. На його думку, принцип природо відповідності вимагає від учителя доброї обізнаності з психологічними особливостями учня, вміння враховувати ці особливості й відповідно до цього організувати освітній процес. Проте він не радить пускати виховання на самоплив.

Принцип індивідуалізації, очевидно, тісно пов'язаний з принципом природо відповідності, бо природа людини - завжди індивідуальна. Цей принцип скерований проти шаблонності й стандартизації навчання. Він дає критичну оцінку фронтальним формам роботи, коли вчитель сам виконує найбільшу працю в класі, орієнтується на «пересічного», абстрактного учня. За таких умов на уроці нудьгує сильний учень і безнадійно відстає слабший. На думку Г. Ващенка, саме цим породжене явище масового відставання одних учнів та руйнування здібностей і марнування талантів - інших.

Принцип активності. Різні системи освіти - авторитарна і демократична - по-різному трактують цей принцип. Бо якщо працює вчитель, то учні, слухаючи його, можуть бути і «активними», і «пасивними». Тут потрібні додаткові зусилля для їх «активізації». Якщо ж учень на уроці є суб'єктом діяльності, то самий процес його діяльності не дозволяє йому бути «пасивним». Г. Ващенко наголошує, що «вищі форми інтелектуальних процесів характеризуються активністю і без неї неможливі» (Г. Ващенко, 2, 1997, с. 95). Зусилля вчителя за всіх випадків повинні сприяти лише підвищенню напруги в діяльності учня, але не за рахунок власної енергії, а шляхом доброї «режисури» освітнього процесу, бо «високий рівень активності учителя призводить до пасивності учня» (Там само). Кожен з них - і учитель, і учні - повинні бути активними, але по-різному. Перший - в організації навчання, другий - у вирішенні навчальних задач, у власному творчому пошуку.

Принцип наочності. Його формулювання запропонував ще Я. Коменський. Наочне навчання передбачає, що у процесі пізнання повинні застосовуватися різні відчуття, в тому числі шляхом зорового сприймання. Сприйняті речі, вважає Г. Ващенко, залишають у нашій свідомості певні образи, уявлення. На їх основі й розвиваються вищі форми мислення. Особливо це стосується дитинства, коли один лише вербальний спосіб подачі інформації сприяє формуванню так званого вербального типу мислення, що характеризується поверхневистю і неповною відповідністю між словом і думкою.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні нами використано загальнонаукові принципи, які допомогли здійснити уточнення понять дослідження. У процесі дослідження використовувалися метод аналізу та синтезу з метою обґрунтування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

В основі вивчення історії України є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів.

У Пояснювальній записці до програм з даної дисципліни визначається, що «Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять історичної науки...». Найважливішими методологічними принципами, які учні мають засвоїти на уроках історії є:

- *Принцип об'єктивності* – обов'язковий розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості.
- *Принцип історизму* – вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції.
- *Соціальний підхід* – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин.
- *Принцип багатоперспективності*: цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний та інші підходи.

Згідно Державного стандарту (галузь «Суспільствознавство») зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).

Зміст історичного компонента структуровано з урахуваннями специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства за такими наскрізними змістовими лініями:

- людина – людина;
- людина – суспільство;
- людина – влада;
- людина – світ уявлень та ідей;
- людина – простір;
- людина – природа;

- людина – світ речей.

Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою приналежність до Українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Цілі навчання історії змінювались на різних етапах розвитку вітчизняної школи. Вони, як правило, відбивають ті соціально-економічні, політичні, духовно-культурні зміни, що відбуваються в суспільстві в ті чи інші часи.

Метою навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Зазначено також, що історичний компонент забезпечує:

- розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
- отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;
- ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;
- визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;
- вміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контроверсійні і суперечливі теми.

У Державному стандарті зазначено, що зберігаються два курси – історії України та всесвітньої історії, які мають вивчатись синхронно. Збережено також лінійно-хронологічну побудову навчальної історичної інформації в хронологічній послідовності відповідно до загальноновизнаної періодизації історії: стародавня, середньовічна, ранньомодерна, нова та новітня з акцентом на історії ХХ століття.

Підходи до оновлення змісту навчання суспільствознавчих дисциплін спираються на поєднання здобутків і вимог історичної та педагогічної

наук, тому:

- *загальнонауковий* – передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їхніми інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду; конкретно-історичний – розгляд подій і явищ у контексті відповідного історичного часу, місця, супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків;
- *альтернативно-проблемний* – використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій і явищ;
- *генералізуючий* – виокремлення в навчальному матеріалі найсуттєвішого, а також окреслення ключових тенденцій розвитку у відповідний історичний період;
- *системний* – його вимогою є міжпредметна і міжкурсова інтегрованість шкільної освіти загалом та вивчення історичного процесу зокрема в органічному поєднанні цивілізаційного, культурно-антропологічного та інших аспектів;
- *аксіологічний (ціннісний)* – прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей та вироблення на їхній основі особистісної системи оцінювання історичних подій, діячів, явищ тощо;
- *полікультурний* – акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, котрі забезпечують наступність та спадкоємність поколінь свого народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів;
- *світський* – передбачає ознайомлення учнів з історією релігій як феноменів культури за умов недопущення пропаганди окремих релігійних учень.

Вивчення історії України в базовій середній освіті має сформувати у здобувачів освіти ряд предметних компетенцій: хронологічну – уміння учнів орієнтуватися в історичному часі; просторову – орієнтування учнів в історичному просторі; інформаційну – уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; мовленнєву – будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ; логічну – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; аксіологічну – формулювати версії й оцінки історичного руху та розвитку.

Всі вище перераховані принципи сприяють формуванню патріотичної свідомості здобувача освіти в школі.

Також, в межах нашого дослідження акцентуємо увагу на тому, що «проектна діяльність – одна з найперспективніших складових освітнього процесу, тому що створює умови творчого саморозвитку та самореалізації

молоді, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в XXI столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення відбувається саме через метод проекту» [8].

У своєму дослідженні О. Дубініна зазначає, що «...аналіз світового досвіду показує, що проектна технологія навчання в системі освіти багатьох країн є пріоритетною. Метод проектів дає змогу при найменшій кількості затрат створити «реальне середовище», тобто максимально наблизити умови до реальних, які будуть сприяти формуванню компетентності особистості» [7].

Також, О. Дубініна у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що «під час роботи над проектом з'являється виняткова можливість формування в учнів компетентності розв'язувати певні проблеми (оскільки обов'язковою умовою реалізації методу проектів є вміння учнів розв'язувати досліджувану проблему...» [7].

Проектна діяльність включає такі етапи:

- розробка проектного замислу (аналіз ситуації, аналіз проблеми, визначення мети, планування);
- реалізація проектного замислу (виконання запланованих дій);
- оцінка результатів проекту [8].

Проекти, що виконуються в межах дисципліни «Історія», можна класифікувати за такими ознаками:

- *за типом продукту, що є результатом проектної діяльності:*
 - технологічні* – націлені на модернізацію існуючих і розробку нових технологій, вправ для навчання, дизайнерські розробки, соціальні техніки та ін.;
 - дослідницькі* – цілком підпорядковані логіці дослідження і ті, що мають структуру, наближену до наукового дослідження;
 - творчі* – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, інтересам учасників проекту;
 - інформаційні* – націлені на збирання, оформлення й представлення інформації, її аналіз та узагальнення фактів;
 - практико-орієнтовані* – результат діяльності учасників освітнього процесу чітко визначено з самого початку, він спрямований на соціальні інтереси здобувачів освіти [5];
- *залежно від кількості навчальних дисциплін, які охоплює проект, поділяють на:* внутрішньопредметні (монопредметні); міжпредметні;

надпредметні (ті, що включають дисципліни, які не входять до освітньої програми);

- за тривалістю виконання проекти можна розділити на: короткострокові (міні-проекти, які розраховані на термін від одного до декількох занять); середньострокові (звичайні проекти, що розраховані на термін від місяця до декількох місяців); довгострокові (макропроекти, розраховані на термін від півроку до кінця навчального року);

- залежно від кількості учасників проекти поділяються на: індивідуальні; групові (від двох до декількох десятків учнів) [5].

За характером контактів проекти поділяються внутрішні та міжнародні. На практиці частіше доводиться мати справу зі змішаними типами проектів.

Отже, метод проектів допомагає забезпечити розвиток творчої ініціативи, самостійності молоді і сприяє здійсненню безпосереднього зв'язку між набуттям здобувачами освіти знань, вмінь та навичок, які вони можуть застосовувати у практичному житті. При формуванні самосвідомості та патріотизму здобувачів освіти, працюючи над проектом, фактом лишається головна мета проектної діяльності – створення умов для самонавчання здобувачів освіти, мотивація їхньої ініціативи до пізнання культури свого народу та дослідження культурної спадщини, інтересів й особистих устремлінь до розвитку української культури, духовності, збереження надбань української нації.

Реалізуючи напрями патріотичного виховання учнів викладачу слід ознайомлювати учнів з культурними цінностями родини і народу, пояснювати зв'язок людини з минулими і майбутніми поколіннями, виховувати розуміння сенсу життя, як результат: учні поступово утверджуватимуться в думці, що кожен народ, зокрема й український, має звичаї, які є спільними для всіх європейських національностей. Пізнаючи традиції свого народу, народну мудрість, народну творчість, розширюючи уявлення про народні промисли, у учнів поступово формується цілісне уявлення про втілену в художній творчості бутність української нації. Водночас у молоді розширюються знання про характерні для рідного краю професії, традиції та звичаї, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, розглядаючи та виховуючи патріотизм у молоді слід пам'ятати, що це поняття глибинне, його зародки закладені у кожного з нас на

генному рівні. Тому гено закладений фундамент патріотизму особистості слід розвивати, патріотизм молодій людині з інтуїтивного рівня має перейти на усвідомлений. Для цього вчителю слід сприяти розвитку любові до рідного краю, до українських звичаїв та традицій, до культури українського народу та збереженню спадщині, щоб кожне наступне покоління могло зрозуміти глибину і неосяжність української культури.

Вчителю слід сприяти вихованню патріотизму молодого покоління у закладі освіти задля єдиної мети: формування у молоді усвідомлення, що патріотизм – це не спосіб самовираження, патріотизм – це стан душі, спосіб мислення і світогляду, це конкретне життя за конкретних обставин, це відчуття того, що Батьківщина у твоєму серці, а дух української культури, традицій та звичаїв у Батьківщині і вони нерозривні.

При викладанні дисципліни «Історія України» в школі, викладач має акцентувати увагу на формуванні цінностей особисті через інтеграцію змістової складової патріотичного виховання, зокрема орієнтація молодого покоління на національні цінності, прагнення розбудови демократичну, незалежну українську державу. На нашу думку, вище окреслену освітню мету можливо реалізувати використовуючи, такі основні принципи навчання:

- загальнонауковий;
- конкретно-історичний;
- альтернативно-проблемний;
- генералізуючий;
- системний;
- аксіологічний (ціннісний);
- полікультурний;
- світський.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на вище сказане виникає потреба у подальшому дослідженні, яке розкриє методологічні аспекти застосування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін під час викладання дисципліни «Історія України», які будуть сприяти формуванню патріотизму та національної свідомості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

[1] І. Д. Бех, *Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади.*

- Київ, Україна: Либідь, 2003.
- [2] С. Гончаренко, *Український педагогічний словник*. Київ, Україна: Либідь, 1997.
- [3] *Енциклопедія освіти*, В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008.
- [4] Міністерство освіти і науки України. (2022, Черв. 06). *Наказ № 527, «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/MuXfdC>
- [5] Метод проектів на уроках. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/CB4GhL> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [6] Національно-патріотичне виховання дітей та молоді. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ZqgAxx> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [7] О. Дубініна, «Формування професійної компетентності майбутніх автослюсарів у центрах професійно-технічної освіти», дис. канд. наук; Переяслов-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. Переяслов-Хмельницький, 2013.
- [8] Проектна діяльність. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/6qMh10> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [9] Верховна Рада України. (2019, Трав. 18). *Указ Президента № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/9YerQb>
- [10] І. Г. Тараненко, «Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн», у *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*, І. Єрмакова, Ред. Київ, Україна, 2000, с. 32–43.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PATRIOTIC AWARENESS OF STUDENTS OF BASIC SECONDARY EDUCATION IN THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL SCIENCES

Andriy Borovyk,
history teacher of Primary School No. 38
named after Henrik Sienkiewicz in Lublin.
Lublin, Republic of Poland.
osvita.lublin@gmail.com

Supervisor:

Oksana Dubinina,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor Department Administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management»;
senior researcher of the design department
development of giftedness at the Gifted Child Institute
National Academy of Educational Science of Ukraine
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5405-8502>
o_dybinina@ukr.net

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of the investigated problem; the content of the concepts "education", "upbringing" has been clarified; the pedagogical conditions for the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines are substantiated. Attention is focused on the fact that the main task of the teacher when teaching the discipline "History of Ukraine" is to create a clear system of work that contributes to: the formation of the student's national self-awareness; education of an active independent personality, a conscious citizen of Ukraine; permanent systematization and integration of acquired knowledge, identification of their connections with the national idea of Ukrainian society; the formation of faith as a particularly important phenomenon of the student's national self-awareness, thanks to which knowledge acquires practical energy and realization; the formation of the student's ideology, which prompts him to actively participate in the fateful events of the history of his native people; motivation of students to constantly engage in independent research activities on the problems of history, culture, and spirituality of their native land and people. It was established that the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines is based on classical didactic principles (education in the learning process, the principle of scientificity, systematicity, etc.). It has been analyzed and substantiated that the following didactic principles are effective in the process of studying the discipline "History of Ukraine": general scientific; specifically historical; alternative problematic; generalizing; systemic; axiological (value); multicultural; secular, which are integrated into the unified pedagogical

conditions for the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines.

Key words: pedagogical conditions, projects, national consciousness, basic secondary education; social science disciplines.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. D. Bekh, *Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2003.
- [2] S. Honcharenko, *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1997.
- [3] *Entsyklopediia osvity*, V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinkom Inter, 2008.
- [4] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022, Cherv. 06). Nakaz № 527, «Pro deiaki pytannia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannia takim, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/MuXfdC>
- [5] Metod proektiv na urokakh. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/CB4GhL> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [6] Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ZqgAxb> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [7] O. Dubinina, «Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh avtosliusariv u tsentrakh profesiino-tekhnichnoi osvity», dys. kand. nauk; Pereiaslov-Khmelnitskyi derzh. ped. un-t imeni Hryhoriia Skovorody. Pereiaslov-Khmelnitskyi, 2013.
- [8] Proektna diialnist. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/6qMhIO> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [9] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Trav. 18). Ukaz Prezydenta № 286/219 «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/9YerQb>
- [10] I. H. Taranenko, «Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti ta sotsialnoi intehtratsii: dosvid yevropeiskykh krain», u Kroky do kompetentnosti ta intehtratsii v suspilstvo, I. Yermakova, Red. Kyiv, Ukraina, 2000, s. 32–43.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-28-40](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-28-40)
УДК 37.022

Буряк Олена Олександрівна,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін
та методики їх викладання Луганського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти.
Северодонецьк, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5960-9441>
elenaokharchenko@gmail.com

ОСВІТНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ ПРИ РОБОТІ У ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У цій статті висвітлюються особливості реалізації освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі. Зазначене питання постійно піднімається педагогами під час семінарів, конференцій, на заняттях з підвищення кваліфікації після 2020 року, коли були введені карантинні заходи у зв'язку з COVID-19. Саме тому особливості реалізації освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі потребують подальшого дослідження з метою вдосконалення методики освітнього процесу. Встановлено, що при розробці слід забезпечити взаємодію всіх учасників дистанційного процесу освіти, використовувати різноманітні засоби й інструментарій, одночасно забезпечуючи універсальність освіти без перевантаження учнів особливостями роботи на різних платформах та сторонніх ресурсах. Представлені особливості реалізації електронного освітнього ресурсу з інформатики за темою «Вступ до основ програмування в середовищі Lazarus». Акцентована увага на необхідності добитися максимального ефекту, щоб кожен учень був включений до процесу обговорення у грі, вирішення задач, доповнення вже запропонованого вчителем чи іншими учасниками навчального процесу, проектував власне бачення вирішення питання та пропонував варіанти практичної реалізації задачі. Представлені кейси, як частина освітнього електронного ресурсу. Зазначено, яким чином відбувається взаємодія між учнем і вчителем та учнями між собою. Розкриті особливості навчання у грі, розбору кейсу, порівняння результатів роботи учнів, представлення виконаних

завдань на інтернет-платформі освітнього електронного ресурсу. Підкреслено, що наведені розробки є частиною змістовної і перспективної роботи з розробки електронних освітніх ресурсів для дистанційної та змішаної освіти з врахуванням особливостей рівня підготовленості учнів та особистих вподобань. Стаття виконана в результаті персональних досліджень в процесі роботи в луганському обласному інституті підвищення педагогічної освіти (м. Северодонецьк, Луганська область).

Ключові слова: матеріал; зміни; освіта; методика; інструменти; методи; формат; питання; завдання; кейс; програмування; носій інформації; взаємодія; відповідь; логіка; оптимальність.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Традиційно електронні освітні ресурси відігравали вторинну роль. Вони були призначені для додаткового тлумачення матеріалу, самоконтролю, повторення. Паперові підручники і посібники разом з поясненням вчителя забезпечували основу освітньої складової. Робота у дистанційному форматі частково змінила ролі. Електронний ресурс став основним носієм знань, основою для вивчення нового, змінилася і скеровуюча роль педагога, а паперові носії інформації перемістилися на щабель допоміжних ресурсів, необхідних для всебічного опанування нового матеріалу. Проте виникає питання – чи необхідні зміни при розробці освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі? Якщо так, то якими повинні бути ці зміни і що потребує першочергової реалізації?

Зазначені питання не є новими – вони постійно піднімаються педагогами під час семінарів, конференцій, на заняттях з підвищення кваліфікації після 2020 року, коли були введені карантинні заходи у зв'язку з COVID-19. Саме тому особливості реалізації освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі потребують подальшого дослідження з метою вдосконалення методики освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій педагогічній літературі робота у дистанційному форматі та освітні електронні ресурси розглядаються багатоаспектно. Методологічні особливості дистанційного процесу розглянуто в роботах українських та закордонних вчених. Зокрема, варто зазначити роботу українських дослідників з Харкова – А. Прокопенка, Є. Підчасова, В. Москаленка, С. Доценко, В. Лебедевої. У створеному зазначеними авторами навчальному посібнику [1] викладена

методологія створення навчальних курсів при дистанційному навчанні, досліджені алгоритми роботи та реалізації освітніх матеріалів у веб-середовищі. Щоправда, зазначена праця є розробкою для роботи у сфері вищої освіти. Щодо середньої освіти, то можна вказати праці В. Бикова [2], [3], М. Брауна [4], в яких наведено змістовні особливості освітніх електронних ресурсів при роботі в дистанційному форматі.

Проте, аналізуючи методичні рекомендації від Міністерства освіти і науки України «Організація дистанційного навчання в школі» [5], що були створені за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», можна зазначити наступне: вчителю рекомендовано створювати свої ресурси або використовувати наявні на свій вибір, головне, щоб ці ресурси відповідали поставленим методичним цілям при роботі у дистанційному форматі. У рекомендаціях розглядаються детально платформи і комунікації, але зовсім поза увагою залишився процес створення і організації освітніх матеріалів для дистанційної роботи з учнями. Тобто, надано широкий простір для творчості вчителів, але залишено відкритим питання – як здійснити? Це питання частково розкрито в роботах [6], [7], проте потребує подальшого аналізу та обміну досвідом між педагогами, що зіткнулися із зазначеним питанням в практичній діяльності.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі особливостей реалізації освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сучасні методи та методики створення освітніх електронних ресурсів, призначених для роботи під час дистанційного ведення навчального процесу, запропонувати можливе рішення до створення освітніх електронних ресурсів, засноване на власних дослідженнях та розробках.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Виходячи із Наказу МОН [8], освітніми електронними ресурсами є засоби навчання на будь-яких цифрових носіях або розміщені в інформаційно-телекомунікаційних системах, і, відповідно, можуть бути відтворені за допомогою електронних засобів.

Орієнтуючись на зазначений Наказ, можна виділити:

- електронні версії друкованих підручників, посібників, хрестоматій, що є навчальними виданнями в електронному форматі;

- різноманітні електронні енциклопедії, словники, довідники, тобто, довідкові видання в електронному форматі;

- робочі зошити та інші практичні видання в електронному форматі.

Проте, слід зазначити, що електронні освітні ресурси можуть бути як електронними копіями паперових видань, так і самостійними матеріалами без друкованого аналогу. А також, варто пам'ятати, що до складу основних електронних освітніх ресурсів можуть входити допоміжні ресурси, які мають ознаки самостійного твору. Наприклад, аудіозапис окремого пояснення вчителя, відео уроку або його частини, електронні тести чи інші електронні демонстративні матеріали. Фактично – це ті елементи, які і дозволяють створити електронний освітній ресурс з акцентом на максимальний результат при дистанційному навчанні.

При розробці електронних освітніх ресурсів можна спиратися на [9]–[10] та враховувати наступне:

- електронний освітній ресурс повинен відповідати програмі з навчального предмета;

- наявність методичних вимог до користування таким ресурсом;

- врахування санітарних, ергономічних та технічних вимог користування електронним освітнім ресурсом;

- дотримання законодавства щодо захисту авторських прав при розробці електронних освітніх ресурсів.

Деталізації вимог щодо створення електронних освітніх ресурсів при роботі у дистанційному форматі поки не існує. Тож, можна стверджувати, що електронні освітні ресурси при роботі у дистанційному форматі повинні максимально відповідати цілям освітньої системи і забезпечити якість дистанційної освіти на рівні очного режиму навчання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні та практичні методи наукового дослідження. Зокрема, аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у педагогічній та спеціальній літературі з інформаційних технологій, аналіз та синтез суті поставленої проблеми, її витоків і можливих шляхів розвитку, спостереження, методологічні дослідження та практична розробка.

В Луганському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти з початку карантинних заходів від COVID-19 відбувалися тематичні заняття для педагогів з різних дисциплін щодо особливостей роботи в дистанційному режимі з використанням сучасних освітніх ресурсів. Під час

таких занять проводилося опитування з трьох питань:

1) Які труднощі ви випробовуєте при роботі в дистанційному режимі?

2) Чи змінилося ваше ставлення до використання електронних освітніх ресурсів і чому?

3) Що змінилося у вашій діяльності при роботі у дистанційному форматі?

Відповіді, звичайно, різнилися від напрямів діяльності педагогів. Вчителі технічного спрямування скаржилися на недостатність функціоналу при проведенні дистанційних уроків, а вчителі гуманітарного профілю – на проблеми роботи з комп'ютерною технікою. Однак на зазначені питання відповіді можна було згрупувати за наступною шкалою:

- на перше питання приблизно 63% опитаних вказали серед труднощів роботи у дистанційному режимі «неможливість сконцентрувати увагу учнів на матеріалі, що подається»;

- на друге питання відповіді розділилися приблизно у пропорції 50 х 50 за критерієм «Так/Ні». При відповіді «Так» зазначалася необхідність докорінно змінювати підхід до складання електронних освітніх ресурсів, робити їх більш змістовними та широко застосовувати допоміжні ресурси. При відповіді «Ні» вказувалося, що і до роботи у дистанційному форматі педагог використовував різноманітні електронні ресурси;

- на останнє питання відповіді різнилися своєю розмаїтістю. Найцікавішими з точки зору дослідження були відповіді:

а) необхідність «зацікавлення» учня у виконанні завдання (приблизно 2%);

б) пошук важелів активізації учнів на занятті та при виконанні домашньої роботи (приблизно 5% опитаних);

в) збільшення часу підготовки до уроку безпосередньо у вчителя (приблизно 12% опитаних).

Все це говорить саме про те, що дистанційний формат вимагає деякого переосмислення підходів до створення електронних освітніх ресурсів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Відповідно до Методичних рекомендацій [5] та враховуючи [11]–[12], слід дотримуватися принципу взаємодії всіх учасників дистанційного освітнього процесу та використовувати різноманітні засоби й інструментарій дистанційного освітнього процесу. При цьому важливо, щоб процес залишався універсальним, а кількість платформ не була занадто різноманітною. Тож, дуже важливим є поєднання різних інструментів на одній платформі і, бажано, щоб це поєднання, своєрідну

інтеграцію, виконували всі учасники освітнього процесу спільно. Подібне можна розглянути на прикладі наступного кейсу, розробленого на основі задачі Джона Кейджа [13]. Зазначений автор вважається засновником нового типу мислення [14], хоча є відомим музикантом.

Сутність задачі Кейджа про переповнений автобус полягає в наступному: як поєднати абсолютно різних людей і отримати одну єдину відповідь без домовленості.

Пропонується уявити переповнений автобус, який повинен вийти за деяким маршрутом, за яким не так то й часто ходить транспорт. Як правило, в такий автобус набивається багато людей. До автобусу заходить кондукторка і бачить, що автобус заповнений вщент і в цьому випадку вийти за маршрутом не може – не дозволено!

Кондукторка запитує пасажирів про те, хто увійшов до автобусу останнім. Всі мовчать. Кондукторка повідомляє, що автобус не поїде, поки не висадять зайвого пасажирів і звертається до водія автобусу з цією проблемою.

Водій у свою чергу запитує пасажирів про те, хто увійшов останнім. Всі мовчать і водій кличе інспектора автопарку. Історія повторилася – ніхто на запитання не відповів. Тому водій, кондукторка і інспектор пішли за поліцейським. В цей час прийшов ще один пасажир і теж вліз до автобусу. А через декілька хвилин повернулися транспортники з поліцейським. На запитання поліцейського останній пасажир з подивом відповів, що він вліз до автобусу останнім. Його попросили вийти, а весь автобус вибухнув реготом.

Водій і кондукторка подумали, що це сміються над ними і відмовилися виходити в рейс. Автобус вже й так виходив із запізненням, то інспектор швидко змінив транспортників на інших. Нова кондукторка, забираючись на своє робоче місце, помітила на зупинці однісінького пасажирів і запитала, чому він не сідає в автобус...

Представлений кейс можна розглядати до нескінченності, додаючи та віднімаючи пасажирів. Але відповідь кейсу криється у поставленому питанні, яке не відповідає очікуванням пасажирів, тобто людей, які не є знайомими і які не можуть знати інтереси один одного. Але всі об'єднані однією метою – доїхати до пункту призначення. Від'ємне питання (питання на спротив) іноді є ключем до успіху.

Наведений кейс пропонується як вступ до основ програмування на уроках інформатики в середній загальноосвітній школі. Суть його – закріплення розуміння алгоритму та вміння створення циклічних й розгалужених алгоритмів. Кейс подається у вигляді рольової гри за участю

всіх учнів класу і ця гра чудово вписується в дистанційний формат саме тим, що учні не можуть домовитися про одну спільну відповідь і так само не можуть сказати, що хтось з них останнім увійшов (під'єднався до платформи проведення уроку). Роль «останнього пасажира» може зіграти вчитель або учень, сеанс якого обірвався і він під'єднався знову. Учитель, демонструючи задачу, малює алгоритми: логіки пасажирів, заповнення автобусу та безпосередньо алгоритм, який дозволяє знайти рішення без запрошення інспектора-транспортника та поліцейського.

Хочеться зазначити, що ця задача в повній мірі розкриває сутність реалізації освітніх електронних ресурсів при роботі у дистанційному форматі: вони повинні об'єднати одним бажанням виконання завдання всіх учнів, надаючи школярам саме те, що виправдовує їх очікування.

Коли кейс вирішено, то всі результати відправляються на персональні сторінки учнів на платформі освітнього електронного ресурсу. Це – сайт з елементами «пісочниці», тобто майданчика, де можна потренуватися у програмуванні та порівняти свої результати з результатами, що отримали інші учні. Крім результатів, на цю платформу відправляється і відеозапис роботи класу, завдяки чому кожен учень має змогу ще раз переглянути відео, подумати і запропонувати нове рішення задачі, що у підсумку дозволить отримати додаткові бали.

Але зазначений освітній електронний ресурс ставить за основу навчити школярів програмуванню. Вчителі інформатики знають, наскільки це не легко навіть при роботі в очному режимі. Звичайно, якщо є задача навчити школярів розуміти процес програмування, планувати і проектувати сутність програми, що складається, а не просто навчити «кодувати», тобто, складати примітивні коди за наданим алгоритмом. Тож наступний елемент електронного ресурсу – коротенький мультфільм (до 1 хвилини) «Програмуємо програмістів», який розповідає умову нового кейсу.

Мультфільм може бути створений мальованим, з примітивними героями або як комікс – школярі сприймають подібне з однаковою зацікавленістю. Учням пропонується переглянути мультфільм самотійно, а потім, повторно, разом з учителем та деякими поясненнями (учитель акцентує увагу на окремих фрагментах, ніби розчленовуючи на окремі підзадачі). Під час пояснення учитель нагадує, що інформація подається в машинну обробку у вигляді 0 та 1, нагадує та записує окремі синтаксичні одиниці мови програмування, вказуючи, яким чином це може бути застосовано, а потім пропонує учням провести такий своєрідний «мозковий штурм» з метою пошуку можливості вирішення кейсу. Всі

відповіді учнів публікуються у чаті, що є на сайті ресурсу, а найбільш цікаві відповіді озвучуються вчителем.

Кейс «Програмуємо програмістів» наступний: є три програмісти (у мультфільмі у них є імена та певні образи), які вибирають одне з чотирьох міст, куди б хотілося поїхати на відпочинок. Кожен програміст віддає перевагу одному місту, але буде згоден і на інше місто, якщо двоє інших друзів визначаються з вибором одногосно. Проте у кожного є місто, куди б він хотів їхати у останню чергу.

Кожен програміст діє беззаперечно логічно: знає свої пріоритети та інших учасників. Наприклад, перший програміст мріє потрапити в місто *О*. Але якщо його друзі не підтримають, то готовий поїхати до міста *К*. Якщо і *К* не виберуть, то погодиться на місто *Р*. Ну й в останню чергу – до міста *Б*.

Коли вчитель пояснює задачу, то надає учням наступну таблицю з пріоритетами всіх учасників.

Таблиця

Пріоритети учасників вибору

	Програміст 1	Програміст 2	Програміст 3
Пріоритет 1	О	Б	К
Пріоритет 2	К	О	Р
Пріоритет 3	Р	К	Б
Пріоритет 4	Б	Р	О

Питання просте – визначити, яке місто оберуть друзі-програмісти і чи буде це найкращим рішенням для більшості?

Підказки вчителя при розборі умови кейсу полягає в наступному:

- неупереджена логіка буває тільки у машин, а не у людей, нехай вони, навіть і програмісти;
- питання задачі варто розбити на два питання;
- цю задачу слід вирішувати з кінця.

Наведений кейс було використано для навчання програмуванню в середовищі Lazarus. Учням було запропоновано створити інтерфейс програми у вигляді наведеної таблиці (див. табл.) та зафарбувати клітини з назвами міст різними барвами. Кожному місту повинна була відповідати одна барва. Клітини таблиці повинні бути виконані як кнопки, а кнопки з однаковою назвою міста повинні бути пов'язані між собою (тобто, натискання на кнопку з назвою міста автоматично призводить до натискання інших кнопок з назвою цього міста).

Фактично, створення такої таблиці і дає відповіді на поставлені

питання – при натисканні і утримуванні кнопок нижнього ряду (пріоритет 4 – категоричне «ні») залишається єдина кнопка з назвою міста, яке оберуть всі друзі-програмісти, бо воно є оптимальним для кожного з них. І це місто *K*, яке не потрапляє в перелік «останньої черги».

Вчитель демонструє остаточний код програми та підсумковий результат. Учням пропонується самостійно створити елемент «Кнопка» в середовищі Lazarus та встановити відповідні атрибути.

В якості домашньої роботи пропонується реалізувати самостійно рішення задачі у середовищі Lazarus та викласти це рішення на персональній сторінці даного освітнього електронного ресурсу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті проведеного дослідження були встановлені особливості створення електронних освітніх ресурсів для роботи у дистанційному форматі, зокрема, було визначено, що при розробці слід забезпечити взаємодію всіх учасників дистанційного процесу освіти, використовувати різноманітні засоби й інструментарій, одночасно забезпечуючи універсальність освіти без перевантаження учнів особливостями роботи на різних платформах та сторонніх ресурсах. Представлені особливості реалізації електронного освітнього ресурсу з інформатики за темою «Вступ до основ програмування в середовищі Lazarus». Зокрема, увага акцентована на тому, що слід максимально добитися ефекту, щоб кожен учень був включений до процесу обговорення у грі, вирішення задач, доповнення вже запропонованого вчителем чи іншими учасниками навчального процесу, проектував власне бачення вирішення питання та пропонував варіанти практичної реалізації задачі. У наведеному матеріалі зазначене реалізується за допомогою кейсів, які є не лише цікавими до розв'язання, а й корисними з точки зору практичної складової – учні навчаються у грі, з кейсу складають алгоритм, ніби конструктор і намагаються написати на основі цього програмний код та порівняти свої результати з результатами інших учасників, розміщуючи виконане завдання на інтернет-платформі освітнього електронного ресурсу.

Перспективи подальших досліджень. Представлені дослідження – частина змістовної і перспективної роботи з розробки електронних освітніх ресурсів для дистанційної та змішаної освіти з врахуванням особливостей рівня підготовленості учнів та особистих вподобань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] А. І. Прокопенко, Є. В. Підчасов, В. В. Москаленко, С. О. Доценко, В. В. Лебедева, *Технології дистанційного навчання: методологія створення та супроводу навчальних курсів*. Харків, Україна: ХНПУ імені Г. С. Сковороди; «Мітра», 2019.
- [2] В. Ю. Биков, «Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення» *Комп'ютер у школі та сім'ї*, № 3, с. 3–6, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.iitta.gov.ua/864/> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [3] В. Ю. Биков, *Моделі організаційних систем відкритої освіти*: монографія. Київ, Україна: Атіка, 2008.
- [4] Darina Scully, Mark Brown, *The Learning Portfolio in Higher Education: A Game of Snakes and Ladders. Presentation*. [Online]. Available: <https://is.gd/8A2ZXo> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [5] Організація дистанційного навчання в школі. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/qcR59D> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [6] І. П. Воротникова, С. В. Якубов, *Упровадження дистанційних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ, Україна: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017.
- [7] Дистанційна освіта: сучасний та доступний підхід до процесу навчання. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Yln116> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [8] Міністерство освіти і науки України. (2019, Трав. 29). *Наказ № 749 «Про внесення змін до Положення про електронні освітні ресурси»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/UBAyvP>
- [9] ДСТУ 3017-95. Видання, Основні види. Терміни та визначення. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/WLY3Fy> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [10] ДСТУ 7157:2010. Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/vXuBOZ> Дата звернення: Жовт. 24, 2022.
- [11] Міністерство освіти і науки України. (2013, Квіт. 25). *Наказ № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/U9NtkH>
- [12] Стратегічна дорадча група «Освіта» (СДГ «Освіта»). (2014. Лип.). *Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. Проект*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/rEZFfy>

- [13] Patterson, David W. (ed.), *John Cage: Music, Philosophy, and Intention, 1933–1950*. Routledge, 2002.
- [14] М. В. Переверзева, «"Числовые пьесы" Джона Кейджа». *Музыковедение*, № 4, с. 11–20, 2005.

EDUCATIONAL ELECTRONIC RESOURCES WHEN WORKING IN DISTANCE FORMAT: FEATURES OF IMPLEMENTATION

Olena Buriak,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of Department of Natural Sciences and Methods of Teaching,
Luhansk Regional In-Service Teacher Training Institute.
Sievierodonetsk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5960-9441>
elenaokharchenko@gmail.com

Abstract. This article highlights the peculiarities of the implementation of educational electronic resources when working in a remote format. The mentioned question is constantly raised by teachers during seminars, conferences, and in training classes after 2020, when quarantine measures were introduced in connection with COVID-19. That is why the peculiarities of the implementation of educational electronic resources when working in a remote format require further research in order to improve the methodology of the educational process. It was established that the development should ensure the interaction of all participants in the distance education process, use a variety of tools and tools, while ensuring the universality of education without overloading students with the peculiarities of working on different platforms and third-party resources. Features of the implementation of an electronic educational resource in informatics on the topic "Introduction to the basics of programming in the Lazarus environment" are presented. Attention is focused on the need to achieve the maximum effect, so that each student is included in the process of discussion in the game, solving problems, complementing what has already been proposed by the teacher or other participants of the educational process, projects his own vision of solving the problem and offers options for practical implementation of the problem. Cases are presented as part of an educational electronic resource. It is indicated how the interaction between the student and the teacher and the students among themselves takes place. Features of learning in the game, case analysis, comparison of students' work results,

presentation of completed tasks on the Internet platform of the educational electronic resource are revealed. It is emphasized that these developments are part of meaningful and promising work on the development of electronic educational resources for distance and mixed education, taking into account the peculiarities of the level of preparation of students and personal preferences. The article was written as a result of personal research in the course of work at the Luhansk Regional Institute for the Advancement of Pedagogical Education (Severodonetsk, Luhansk Region).

Keywords: material; changes; education; tools; methods; format; question; task; case; programming; carries information; interaction; answer; logic; optimality.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. I. Prokopenko, Ye. V. Pidchasov, V. V. Moskalenko, S. O. Dotsenko, V. V. Lebedieva, *Tekhnolohii dystantsiinoho navchannia: metodolohiia stvorennia ta suprovodu navchalnykh kursiv*. Kharkiv, Ukraina: KhNPU imeni H. S. Skovorody; «Mitra», 2019.
- [2] V. Yu. Bykov, «Metodolohichni ta metodychni osnovy stvorennia i vykorystovuvannia elektronnykh zasobiv navchalnoho pryznachennia» *Kompiuter u shkoli ta simi*, № 3, s. 3–6, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://lib.iitta.gov.ua/864/> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [3] В. Ю. Биков, *Моделі організаційних систем відкритої освіти*: монографія. Київ, Україна: Атіка, 2008.
- [4] Darina Scully, Mark Brown, *The Learning Portfolio in Higher Education: A Game of Snakes and Ladders. Presentation*. [Online]. Available: <https://is.gd/8A2ZXo> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [5] Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/qcR59D> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [6] I. P. Vorotnykova, S. V. Yakubov, *Uprovadzhennia dystantsiinykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnyi protses zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*. Kyiv, Ukraina: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2017.
- [7] Dystantsiina osvita: suchasnyi ta dostupnyi pidkhid do protsesu navchannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Yln116> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [8] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019, Trav. 29). Nakaz № 749 «Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro elektronni osvitni resursy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/UBAyyvP>

- [9] DSTU 3017-95. Vydannia, Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/WlY3Fy> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [10] DSTU 7157:2010. Informatsiia ta dokumentatsiia. Vydannia elektronni. Osnovni vydy ta vykhidni vidomosti. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/vXuBOZ> Data zvernennia: Zhovt. 24, 2022.
- [11] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2013, Kvit. 25). Nakaz № 466 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/U9NtkH>
- [12] Stratehichna doradcha hrupa «Osvita» (SDH «Osvita»). (2014. Lyp.). Kontseptsiiia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv. Proiekt. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/rEZFfy>
- [13] Patterson, David W. (ed.), John Cage: Music, Philosophy, and Intention, 1933–1950. Routledge, 2002.
- [14] M. V. Pereverzeva, «"CHislovye p'esy" Dzhona Kejdzha». Muzykovedenie, № 4, s. 11–20, 2005.

*Стаття надійшла до редакції
14 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-41-68](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-41-68)

УДК 37.07: 005.95/.96

Любченко Надія Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту освіти та права
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «університет менеджменту освіти».
Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-4247-340X>
meri14nadin@gmail.com

SOFT SKILLS TA HARD SKILLS КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ МЕНЕДЖЕРІВ

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність дослідження питань розвитку загальної середньої освіти, формування змісту підвищення кваліфікації керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти в контексті запровадження компетентнісного підходу в освіті на засадах людиноцентризму. Розкриваються погляди сучасних науковців щодо сутнісних характеристик нових в українському науковому просторі понять «soft skills», «hard skills» у контексті розвитку різних галузей відповідно до запитів ринку праці, а також використання цих понять у взаємозв'язку з поняттями «компетентність», «уміння/навичка», «знання», «безперервний професійний розвиток», «післядипломна освіта», «підвищення кваліфікації», «професійний стандарт». Описано сутність soft skills як «м'яких», гнучких, універсальних, наскрізних надпрофесійних навичок, а hard skills – професійних навичок, оволодіння якими вимірюється і фіксується в документах про освіту. Висвітлено питання запровадження професійного стандарту керівника (директора) закладу загальної середньої освіти (2021 як затверджених в установленому порядку вимог до його компетентностей. Окреслено перелік п'яти загальних компетентностей та необхідних 14 компетентностей директора (керівника) закладу загальної середньої освіти відповідно до визначених у стандарті його 5 трудових функцій, зроблено висновки щодо soft skills для визначення змісту підвищення кваліфікації цих менеджерів. У статті розкрито погляд автора на формування змісту

та форм підвищення кваліфікації менеджерів загальної середньої освіти на сучасному етапі реформування відповідно до затвердженої програми заходів Концепції «Нова українська школа», затверджених нормативно-правових актів щодо професійного стандарту, їхньої атестації та інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти. Наголошено на необхідності вивчення та урахування у змісті програм підвищення кваліфікації світових та вітчизняних тенденцій розвитку освіти щодо відповідності навичок фахівця (hard skills, soft skills) запитам ринку праці та одержувачів освітніх послуг в системі післядипломної освіти, запропоновано заходи кафедри менеджменту освіти та права на вирішення цих завдань.

Ключові слова: soft skills; hard skills; безперервний професійний розвиток; професійний стандарт; післядипломна освіта; підвищення кваліфікації; загальна середня освіта; керівник закладу загальної середньої освіти; менеджмент; компетентність; знання; уміння; навички; професійний стандарт керівника (директора) закладу загальної середньої освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У Стратегії людського розвитку (далі – Стратегія), розробленій з урахуванням глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року і затвердженій Указом Президента України у червні 2021 року, сфера людського розвитку визначена як напрям забезпечення національної безпеки України. Метою Стратегії є створення умов для всебічного розвитку людини протягом життя, розширення можливостей реалізації потенціалу і свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, здатних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави. Як зазначається у цьому стратегічному документі, за оцінками Світового банку, Україна має конкурентну перевагу у вигляді потужної системи освіти, що є рушієм економічного та соціального розвитку держави, але частка людського капіталу в національному багатстві залишається невеликою. За час незалежності Україні вдалося зберегти значну частину своїх переваг у сфері освіти, що сприяє досягненню учнями та студентами високих результатів у навчанні та розвитку людського капіталу. Однак навички, яких потребує сучасний ринок праці, відрізняються від тих, що формує система освіти, а необхідні трансформації в освітньому секторі відбуваються повільно. Незважаючи

на наявність високоосвіченої робочої сили в Україні, на людський капітал припадає лише 34 відсотки національного багатства (середній показник у державах Європи та Центральної Азії – 62 відсотки), а продуктивність праці становить лише 22 відсотки продуктивності праці у державах Європейського Союзу [1]. За результатами опитувань сайтів пошуку праці в Україні, які опублікувала студія онлайн-освіти EdEra, виявляється, що 58 відсотків опитаних не працюють за спеціальністю після отримання документів про вищу освіту, майже 40 відсотків студентів вважають, що зміст освітніх програм вищої школи не відповідає потребам ринку, та виявляють бажання отримати нові навички в межах свого фаху [2].

У Національній доповіді про стан та перспективи розвитку освіти в Україні, підготовленій НАПН України до 30-річчя незалежності України, наголошується на особливій ролі загальної середньої освіти в системі національної системи освіти, а саме: «повна загальна середня освіта займає особливе місце в національній системі безперервної освіти як за масовістю охоплених учасників освітнього процесу, так і за масштабністю і важливістю завдань, які покликана розв'язувати. За період незалежності ця освітня ланка зазнала кардинальних трансформацій і змін, утвердившись як демократична за характером і національна за змістом соціальна інституція, що забезпечує реалізацію конституційного права та обов'язку громадян щодо здобуття повної загальної середньої освіти [3]. При цьому серед актуальних проблем загальної середньої освіти в умовах сучасного розвитку суспільства визначено недостатню роботу щодо набуття компетентностей, необхідних для забезпечення їх успішного особистісного та професійного розвитку учнів, педагогів в закладах загальної середньої освіти. Визначено тенденції запровадження моделей навчання, спрямованих на набуття компетентностей XXI століття, формування компетентностей як універсальних здатностей здобувачів освіти успішно діяти у різноманітних життєвих ситуаціях, креативно розв'язувати проблеми, здійснювати усвідомлений вибір, приймати обґрунтовані рішення [1], [3].

Проаналізовані нами аналітичні дані, проблемні питання та перспективи розвитку різних рівнів та освіти в цілому, визначені у зазначених підсумкових за тридцятирічний період функціонування галузі документах та наукових доробках цього року, засвідчують потребу не тільки в постійному оновленні змісту освіти й методик навчання, зміні підходів до організації освітньої діяльності, в забезпеченні якості освіти, а й у модернізаційних змінах в системі освітнього менеджменту. У Концепції

«Нова українська школа» ефективно управління загальною середньою освітою (далі – ЗСО) визначено одним з напрямів проведення докорінної та системної реформи цього складника системи освіти на період до 2029 року, а створення нової системи підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл, розроблення професійних стандартів працівників – складовими завданнями другого етапу реформування (2019–2022 роки) [4].

Реалізація Концепції «Нова українська школа» визначено одним із сучасних стратегічних напрямів в діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти (далі – ППО) з 2016 року, а з 2021 року провідним завданням ППО стає підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів щодо впровадження Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Для відповідної підготовки педагогічних працівників згідно з наказом МОН України від 23 квітня 2021 р. № 457 для закладів ППО розроблено Типову програму підвищення кваліфікації, дистанційні курси, створено інструментарій оцінювання результатів підвищення кваліфікації на основі компетентнісного підходу та формування наскрізних умінь (soft skills) [3, с. 91].

Як зазначають автори інформаційно-аналітичного збірника «Освіта України в умовах воєнного стану» (2022 р.), підготовленою командою Міністерства освіти і науки України, ДНУ «Інститут освітньої аналітики» МОН України, Унаслідок збройної агресії російської федерації проти України (з 24 лютого 2022 р.) система освіти України опинилася в нових реаліях функціонування, а перед освітніми менеджерами постали такі питання, які до сьогодні ніхто не вирішував. Уперше з часу завершення Другої світової війни ми, на жаль, розпочинаємо навчальний рік в умовах воєнного стану. Але маємо зробити все можливе і неможливе не тільки для успішного функціонування системи освіти України в цей надскладний період, але й для її успішного розвитку і подальшого реформування. Спільними зусиллями ми продовжуємо створювати перспективи для інноваційного розвитку України, формуючи людську особистість [5, с. 11, 13]. Розкриттю питань щодо актуальних умінь/навичок (hard skills, soft skills) в управлінській діяльності керівника закладу ЗСО та формування відповідного змісту підвищення кваліфікації цієї когорти менеджерів в контексті запровадження компетентнісного підходу в освіті присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань менеджменту освітніх організацій, професійного розвитку керівників рівнів освіти та управління ним, підвищення рівня управлінської культури

присвятило свої праці багато зарубіжних (М. Альберт, М. Армстронг, А. Гаст, П. Друкер, Дж. Голд, Х. Кян, М. Ламсон, П. Лоранж, К. Макхем, К. Меллер, М. Мескон, Б. Мулфорд, К. О'Ніл, М. Ноулз, Т. Пітерс, М. Портер, Д. Равен, А. Райлі, К. Роджерса, М. Фуллан, Ф. Хедоурі тощо) та вітчизняних науковців (В. Андрущенко, О. Боднар, О. Бондарчук, В. Гладкова, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, І. Зязюн, С. Калашнікова, Л. Калініна, Л. Карамушка, О. Касьянова, М. Кириченко, Н. Клокар, В. Кремень, Т. Лукіна, В. Лунячек, О. Ляшенко, В. Маслов, В. Олійник, О. Онаць, О. Пастовенський, В. Пікельна, О. Пометун, Б. Ренькас, З. Рябова, Л. Сергеева, Т. Сорочан, Г. Тимошко, І. Цимал, О. Шиян та ін.).

Актуальними для дослідження проблематики щодо загальної середньої освіти є доробка колективу авторів за темою «Проблеми і перспективи розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах розбудови нової української школи», де автори розкрили впровадження елементів відкритої освіти в системі післядипломної педагогічної освіти працівників загальної середньої освіти в умовах створеного з ініціативи Університету менеджменту освіти Українського відкритого університету післядипломної освіти (УВУПО). Одним з завдань УВУПО окреслено впровадження інноваційних підходів до неперервного розвитку особистості фахівця на засадах взаємодії формальної, неформальної та інформальної освіти [6].

У дослідження питань управління загальною середньою освітою та професійним розвитком керівників та педагогічних працівників загальної середньої освіти щодо технологій стратегічного планування та проектного менеджменту в управлінні освітою об'єднаної територіальної громади й опорними школами на засадах кластерного підходу, супервізії, педагогічного коучингу в післядипломній освіті педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа» також зроблено внесок авторкою статті [7], [8].

Дослідження щодо *hard skills* і *soft skills* у фахівців різного профілю активізувалися саме упродовж останніх років в контексті упровадження в освітньому процесі компетентнісного підходу. Як зазначають Г. Мозгова, В. Євтушенко і А. Мозгова, в умовах стрімкого розвитку технологій, на порозі Четвертої промислової революції, виникла необхідність розвитку знань і навичок, які дозволять фахівцю адаптуватися до мінливих вимог ринку праці таким чином, щоб з одного боку максимально реалізувати свій потенціал, з іншого – бути затребуваним на ринку праці. [9]. Ці фахівці з вищої освіти проаналізували підходи до визначення понять «*soft skills*» та

«hard skills», визначили систему soft skills фахівця в галузі маркетингу та на її основі запропонували відповідні складові до освітньої програми у вищій освіті.

Також один з фахівців вищої освіти С. Наход проаналізував значущість soft skills для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій, розглядаючи skills як компетентність, яка характеризує здатність, готовність та можливість особистості діяти у мінливих ситуаціях, спираючись на інтуїцію та власний досвід [10].

Актуальним для нашого дослідження є результати узагальнення наукових доробок зарубіжних та вітчизняних фахівців кандидатом економічних наук, заступником директора ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політик» Н. Тілікіної щодо навичок XXI століття, умов їх та розвитку та формування для молоді [11].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та визначенні основних понять щодо умінь/навичок (soft skills, hard skills) як складових компетентності керівника закладу загальної середньої освіти, упровадження компетентнісного підходу в післядипломній освіті керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти, зокрема у підвищенні їхньої кваліфікації на сучасному етапі реформування загальної середньої освіти.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сучасні підходи до визначення понять soft skills, hard skills фахівців на основі сучасних тенденцій розвитку ринку праці, схарактеризувати розуміння поняття «компетентність», розглянути вимоги щодо професійної компетентності керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти загалом та в контексті післядипломної освіти, зокрема підвищення зазначеної категорії менеджерів освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Для розгляду зазначеної проблеми проаналізуємо визначення понять в нормативно-правових актах та в наукових джерелах.

Цілісне усвідомлення фундаментальної ролі освіти дорослих у сучасному соціумі можливе за умови її комплексного сприйняття як системи. Наразі в українській державі здійснено важливі кроки щодо законодавчого забезпечення освіти дорослих. До Закону України «Про освіту» включено ст. 18 «Освіта дорослих», у якій визначено, що освіта дорослих є складовою освіти впродовж життя і спрямована на реалізацію

права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки, визначено її форми (формальна, неформальна та інформальна). До складників освіти дорослих віднесено післядипломну освіту, підвищення кваліфікації, професійне навчання та професійний розвиток працівників, а також будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою [3], [12].

Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» розкрито зміст таких актуальних для нас понять:

- Післядипломна освіта (далі – ПО) передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду. ПО включає спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації, стажування [12]. Післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду [13].

- Безперервний професійний розвиток визначено як безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності [12].

- Підвищення кваліфікації – це набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань. У ст. 59 «Професійний розвиток та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» Закону України «Про освіту» визначено участь у програмах підвищення кваліфікації як одну зі складових професійного розвитку працівників, а також види (навчання за освітньою програмою, стажування, участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо) та форми (інституційна, дуальна, на робочому місці (на виробництві) тощо) підвищення кваліфікації [12].

Одним з індикаторів реалізації Концепції реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» є впровадження компетентнісного підходу до навчання. Відповідно до мети дослідження розкриємо сутність понять «менеджмент», «компетентність», «уміння/навички», «професійний

стандарт», «професійна кваліфікація», «керівник закладу загальної середньої освіти».

В Енциклопедії освіти поняття «менеджмент» визначено як процес цілеспрямованого впливу суб'єкта управління (керівника закладу) (СУ) на об'єкт управління (ОУ – соціальну систему, що функціонує в ринкових умовах), у результаті якого відбувається якісна зміна об'єкта управління і підвищується рівень його конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг [14].

Особливу увагу приділимо трактуванню сутності важливих для нашого дослідження понять «компетентність», «уміння» і «навичка», «знання». Слід відзначити, що ці поняття, обґрунтовані вітчизняними науковцями, зараз закріплені у нормативно-правових документах, зокрема у Законі України «Про освіту» та Національній рамці кваліфікацій:

- Компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [12], [15].

В. Луговим в Енциклопедії освіти (2021 р) поняття «компетентність / компетентності» (англ. *competency/competencies*) визначені як ключові поняття компетентнісного підходу (англ. *competence-based approach*) до визначення результатів навчання, здобутих кваліфікацій у термінах компетентностей. Методологічні важливі поняття для реалізації цілей освіти на засадах людиноцентризму, актуальні для результативної парадигми та концепції вимірюваної якості освіти [16, с. 470–471]. Для нас в контексті теми дослідження також важлива теза цього автора про те, що компетентності, як набуті реалізаційні здатності особи, не слід плутати з компетенцією/компетенціями як наданими службовими та іншими повноваженнями.

Компетентнісний підхід у післядипломній освіті означає переорієнтацію професійного розвитку фахівців із процесу на результат у діяльнісному вимірі. У цьому контексті важливе чітке визначення результату, його діагностичність, затребуваність у суспільстві, забезпечення спроможності особистості самостійно діяти, вирішувати життєві та професійні ситуації. На перше місце висувається не інформованість того, хто навчається, а його ціннісне ставлення до знань і діяльності, яку він виконує, вміння вирішувати завдання у професійній діяльності [6].

- Уміння/навички (англ. «*skills*») у Національній рамці кваліфікацій визначено як здатність застосовувати знання для виконання завдань та

розв'язання проблем. Уміння/навички поділяються на когнітивні (що включають логічне, інтуїтивне та творче мислення) і практичні (що включають ручну вправність, застосування практичних способів (методів), матеріалів, знарядь та інструментів, комунікацію) [15].

За визначенням С. Гончаренко, навички – це дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними, які формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь (вправ). За їх наявності діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше. Між уміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок: навички є необхідними компонентами уміння; вміння – це готовність до свідомих і точних дій, а навичка – автоматизована ланка цієї діяльності. Розрізняють такі види навичок: рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні, перцептивні тощо [16].

- Знання, відповідно до Національної рамки кваліфікацій, – це осмислена та засвоєна суб'єктом інформація, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності. Знання поділяються на емпіричні (знання фактів та уявлення) і теоретичні (концептуальні, методологічні) [15].

Професійний стандарт – це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій [17].

Професійна кваліфікація – це визнана кваліфікаційним центром, суб'єктом освітньої діяльності, іншим уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою результатів навчання та компетентностей, що дають змогу виконувати певний вид роботи або провадити професійну діяльність [15].

Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти (назва професії за Національним класифікатором України ДК 003:2010 «Класифікатор професій») очолює заклад освіти та здійснює безпосереднє керівництво ним, має у підпорядкуванні відповідний штат співробітників, підпорядковується засновнику. Визначена затвердженням у 2021 році професійним стандартом мета професійної діяльності керівника (директора) закладу загальної середньої освіти полягає в здійсненні безпосереднього управління закладом і відповідальності за освітню, фінансово-господарську та інші види діяльності закладу освіти. Керівник (директор) закладу ЗСО є представником закладу освіти у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами і діє без довіреності в межах повноважень, передбачених законом та установчими документами

закладу освіти [18]. Права та обов'язки керівника закладу ЗСО визначені Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та іншими нормативними актами.

Як ми зазначили, післядипломна освіта є невід'ємним складником освіти дорослих. Вона забезпечує безперервний професійний розвиток фахівців різних галузей відповідно до вимог державної освітньої політики, запитів роботодавців і стейкхолдерів, а також потреб споживачів освітніх послуг. Як зазначалося у Національній доповіді, сучасною тенденцією розвитку ПО є утвердження людиноцентрованого підходу, що враховує особистісні і професійні запити суб'єктів освітнього процесу; сприяє формуванню здатності фахівців працювати в інноваційному середовищі та оволодінню методами самостійного здобуття компетентностей, впровадженню варіативних моделей професійного розвитку, розширенню можливостей їх вибору тощо. Система післядипломної педагогічної освіти виконує особливу місію, спрямовуючи діяльність на професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів освіти.

В умовах реформування ЗСО особливої уваги потребують питання оновлення теоретичних основ освітнього менеджменту, розроблення нормативних, науково-організаційних, методичних, змістових засад післядипломної освіти керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти, зокрема підвищення їхньої кваліфікації, в контексті запровадження компетентнісного підходу до організації освітньої та управлінської діяльності. Ми розглянемо два аспекти зазначеної проблематики відповідно до обраної теми: по-перше, які навички є актуальними в управлінській діяльності сучасного керівника закладу ЗСО в контексті нормативно-правового та наукового забезпечення менеджменту освіти; по-друге – як це зреалізувати у змісті та формах підвищення кваліфікації цієї когорти менеджерів загальної середньої освіти.

Цікавою думкою українських науковців є про те, що «попри численні теоретичні дослідження й імплементацію компетентнісного підходу в освітню практику, вкрай актуальною постає методологічна проблема – які навички/компетентності/skills потрібні в першу чергу і як організувати ефективний процес навчання та самонавчання впродовж життя? Це питання потребує постійного переосмислення та корекції відповідно до викликів сьогодення». Яскравим прикладом актуальності цієї проблеми, як зазначає Наталія Бакуліна, є окремі панельні дискусії та звіти Всесвітнього Економічного Форуму, які з 1971 року щорічно проходить у Давосі (Швейцарія) для вирішення найважливіших світових проблем. У маніфестах

і звітах Форуму наголошується на важливості забезпечення рівного доступу до якісної освіти, оновлення навчальних предметів і освітніх програм, способів і форм навчального процесу, формування нових компетентностей, спрямованих на розвиток критичного мислення, творчості, ініціативності, автономності, посилення командної роботи тощо. У структурі компетентностей дослідниця виділяє кілька груп навичок, серед яких називає так звані крос-контекстні (soft skills), які ще називають міжпредметні, надпрофесійні, «гнучкі» або «м'які», та контекстні (hard skills), або предметні, вузькопрофесійні, «жорсткі» навички [19].

На думку фахівців, зазначені поняття soft skills і hard skills з'явилися наприкінці 50-х років минулого століття у військовій справі. У Сполучених Штатах Америки дослідники, розробляючи у 1959 році науково обґрунтований підхід до підготовки військовослужбовців, виявили важливість для них не тільки професійних навичок (hard skills), але й універсальних компетенцій (soft skills), які не піддаються планомірному навчанню. Сутність відмінностей між soft і hard skills було розкрито в доктрині «Системи проектування військової підготовки» 1968 року, а саме: hard skills є навичками роботи переважно з машинами, soft skills – це навички роботи з людьми і паперами. Ці терміни з військової справи були запозичені і використовувалися в психології, сфері бізнесу, а сьогодні набувають поширення як тренд в реалізації компетентнісного підходу в навчанні [20]. Поділяємо думки дослідників, що сам термін skill в англійській мові визначається ширше, ніж значення слова «навичка» у нас, і в деяких випадках наближається до значення слів «компетенція», «здатність», «уміння». Слово skill входить у назву міжнародного руху WorldSkills і широко використовується при обговоренні вимог до працівників економіки майбутнього. WorldSkills – це глобальний хаб, реалізація проєктів розвитку, акцентування уваги на навичках, найбільш затребуваних в умовах мінливого світу в перспективі 10–20 років. У нього є вже так звані філії в багатьох країнах, зокрема в Україні (WorldSkills Ukraine).

Багато дослідників світу виокремлюють поняття «hard skills» («жорсткі» навички) і «soft skills» («м'які навички»). Українські дослідники з вищої освіти Г. Мозгова, В. Євтушенко, А. Мозгова проаналізували різні підходи до визначення цих понять, основою чого були сучасні праці вітчизняних та іноземних науковців. Для нас актуальні такі висновки зазначених фахівців:

1) «Hard skills» («жорсткі» навички/компетенції) – система професійних знань, умінь/навичок/компетенцій, які поєднують спеціальні

фахові та загально-дидактичні знання, фахові уміння, професійні здібності та професійно важливі риси особистості; відображають професійний рівень фахівця, який можна наочно продемонструвати, виміряти, застосувати для виконання професійних завдань; «жорстко» прив'язані до певної професії.

2) «Soft skills» («м'які навички») – сукупність навичок та особистих характеристик працівника, необхідних у будь-якій професії, володіння якими призводить до досягнення успіху на робочому місці.

3) У зв'язку із soft skills застосовують поняття «компетенція», розглядаючи її на основі аналізу зарубіжних доробок, як базову якість особистості, яку можна розглядати як причинну взаємозалежність ефективного та найкращого виконання роботи на основі визначених критеріїв, стандарту. Компетенція» означає підтверджену здатність використовувати знання, навички та особисті, соціальні та/або методологічні здібності в робочих чи навчальних ситуаціях, а також у професійному та особистому розвитку. Визначають систему soft skills для фахівців в галузі маркетингу: I група навичок, які допомагають вирішувати складні завдання (критичне та структуроване мислення/здатність вирішувати проблеми; креативність, комунікабельність, уміння працювати в команді); II група навичок, які допомагають адаптуватися до мінливого середовища (адаптивність, допитливість, ініціативність, цілеспрямованість, емоційний інтелект, лідерство, мотивація, позитивне мислення, самоменеджмент, любов та здатність до навчання, стресостійкість, відповідальність, управління конфліктами, соціальна та культурна обізнаність) [9].

Дослідник С. Наход подає авторське визначення поняття «soft skills» як «комплексу неспеціалізованих надпрофесійних «гнучких» компетентностей, які впливають на успішне виконання професійних обов'язків фахівців будь-якого профілю. Комплекс soft skills є багатоцільовим та універсальним, отже, значущим незалежно від професії та сфери, в якій працює людина. У його структурі віділяємо соціально-комунікативний, прогностичний, інноваційний, акмеологічний компоненти. Оволодіння «гнучкими компетентностями» дає змогу майбутньому спеціалісту підвищити ефективність професійної діяльності та зберігати власну професійну затребуваність у будь-якій сфері» [10].

Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що сучасні дослідники стосовно поняття skill використовують для позначення в українській мові поняття «навичка», «уміння», «компетенція», «здібність» та навіть

«компетентність» (також навіть кальки з англійської – скіл, у множині – скілз, скіли), найчастіше, на нашу думку, все ж таки використовується слово «навичка». Фахівці аналізують результати дослідження, проведеного в Гарвардському університеті (Harvard University) і Стенфордському дослідницькому інституті (Stanford Research Institute), які свідчать про те, що вклад hard skills («твердих навичок») в професійну успішність співробітника складає всього 15%, тоді як soft skills («м'яких навичок») – 85%. Інше дослідження, проведене Стенфордським дослідницьким інститутом спільно з фондом Карнегі Мелон (Carnegie Mellon Foundation) серед генеральних директорів (CEO) компаній зі списку «Fortune 500», показало, що довготривалий і стабільний успіх керівників компаній в роботі на 75% визначається «м'якими навичками» (soft skills) і тільки на 25% – «твердими навичками» (hard skills) [11]. Згідно з дослідженням, проведеним компанією Wonderlic, 93% опитаних роботодавців відзначили, що наявність soft skills у кандидата є важливим фактором при прийнятті рішення про його працевлаштування [21]. А дослідження соцмережі LinkedIn показало, що 57% роботодавців цінують гнучкі навички навіть більше, ніж професійні. Особливо цінуються працівники, які легко і без опору адаптуються до змін, швидко освоюють нові технології, помічають корисні тренди раніше за інших та пропонують застосовувати їх в роботі [20]. Сьогодні обговорюються актуальні для ринку праці навички для різних сфер діяльності фахівців. У 2020 році Всесвітній економічний форум підготував звіт «Майбутні робочі місця – 2025», яким визначено, що у 2025 році значна частина (52%) усієї роботи буде виконуватися роботами, тоді як у 2018 році цей показник становив 29%. Також у звіті зроблено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році, а саме: аналітичне мислення і інноваційність; активне навчання і стратегії навчання; комплексне розв'язання проблем; критичне мислення і аналіз; креативність, оригінальність і ініціативність; лідерство і соціальна включеність (впливовість); технології: використання, моніторинг і контроль; технології: розробка і програмування; життєздатність, стресостійкість і гнучкість; обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей [22].

Компанія Microsoft провела дослідження, де на вершині списку актуальних для ТОП-60 найоплачуваніших професій опинились ораторські та комунікативні здібності, володіння офісними програмами, створення презентацій, менеджмент проєктів і високий рівень самоорганізації. Forbes вважає найголовнішими комунікативну компетентність, креативність, написання якісних текстів, досвід роботи у команді, базові комп'ютерні

знання та здатність до «реінжинірингу» – готовність робити звичні речі в новий спосіб. Німецька хвиля відзначає такі актуальні навички: комунікативні та управлінські таланти: ораторське мистецтво, вміння переконувати, лідерувати, управляти, робити презентації, знаходити підхід до людей і вирішувати конфліктні ситуації. Британська платформа інтернет-навчання Skills YouNeed виділяє персональні навички (тайм-менеджмент, саморозвиток/самоменеджмент, управління емоціями та навіть організацію харчування, догляду за тілом, спортивних тренувань, ефективного сну), інтерперсональні (комунікація, робота у команді, ведення переговорів, конфлікт-менеджмент), лідерські здібності, проведення презентацій, а також письмемницьку майстерність і базові математичні знання [23].

Дослідниця Н. Тілікіна, на основі кластерного аналізу вищезгаданих досліджень, сформувала матрицю універсальних/гнучких/м'яких навичок молоді XXI століття, виокремивши чотири основні категорії навичок:

- навчальні навички, які допомагають адаптуватися до робочого середовища та вдосконалювати свої знання, вміння і компетенції;
- навички грамотності, які допомагають розрізнити факти, публікувати інформацію, створювати технології, визначати достовірність джерел та інформації;
- соціальні навички – здатність успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або різними групами, досягаючи поставлених цілей;
- особистісні навички – якості людини, які певним чином характеризують її особистість [11].

Європейський словник навичок і компетенцій (European Dictionary of Skills and Competences (DISCO)) – тезаурус, який наразі охоплює понад 104 тисячі термінів навичок і компетенцій, доступний п'ятнадцятьма європейськими мовами, розширює термінологічну підтримку для опису та перекладу здібностей, навичок і компетенцій у контексті ринку праці та освіти. Там універсальні компетенції згруповані в освітні кластери, а саме: «водійські права», «комп'ютерні навички та компетенції», «матеріали, інструменти, продукти та програмне забезпечення», «мови», «основні дієслова дії», «особистісні характеристики», «соціальні та комунікативні навички та компетенції», «управлінські та організаційні навички», «художні навички та компетенції» [24]. Корисним для нашого аналізу є співвіднести складові, визначені навички цих кластерів з переліком навичок фахівців, які є об'єктом вивчення.

Отже, у сучасному науковому обігу застосовують до поняття soft skills

синоніми «м'які», гнучкі, універсальні, надпрофесійні, уніфіковані, «наскрізні» навички. І важливим висновком є визнання всіма дослідниками актуальності вивчення, визначення та формування soft skills (універсальних/«м'яких» навичок) в контексті професійного розвитку фахівців, їх затребуваності на ринку праці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз нормативних документів, сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, педагогічній та спеціальній літературі, порівняння висновків науковців щодо визначення понять; систематизація отриманих результатів теоретичного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Як наголошується у Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. (2021 р.), доросла людина зможе упродовж життя отримувати нові навички, актуальні знання, за потреби швидко змінювати професію та залишатися конкурентоспроможною на ринку праці. Також серед цілей напряму 5 «Освітня безбар'єрність» визначено важливу для нашого дослідження ціль – створення та забезпечення освітніх можливостей для освітніх управлінців щодо питань освітньої безбар'єрності та рішень, які управлінці мають прийняти на місцях в межах своїх повноважень, саме в контексті підвищення кваліфікації учасників освітнього процесу [25].

Розглянемо актуальні hard skills та soft skills («жорсткі» та «м'які» навички) керівника (директора) закладу загальної середньої освіти в контексті чинних нормативно-правових актів щодо загальної середньої освіти. У ст. 12 «Повна загальна середня освіта» Закону України «Про освіту» в контексті мети повної загальної середньої освіти визначено ключові компетентності, необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. При цьому названо такі спільні для всіх компетентностей уміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми. Нині, реалізуючи Концепцію «Нова українська школа» щодо впровадження Державного стандарту базової середньої освіти, під час навчання керівників та

педагогів на всеукраїнському рівні приділено важливу увагу тому, як ці спільні, фактично наскрізні для всіх компетентностей уміння (а мова йде саме про soft skills) формувати в міждисциплінарному просторі ЗСО, оцінювати їх вчителям різних предметів різних освітніх галузей у взаємодії.

Щодо керівників (директорів) закладів ЗСО зауважимо на двох тезах із законодавчого характеру:

1) У ст. 41 розділу V «Забезпечення якості освіти» Закону України «Про освіту» та ст. 42 розділу VI «Забезпечення якості повної загальної середньої освіти» Закону України «Про повну загальну середню освіту» складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладі є оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівних працівників закладу освіти [12], [26].

2) У Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти, затвердженому наказом МОН України від 09 січня 2019 р. № 17 визначено критерії та індикатори оцінювання управлінських процесів закладу ЗСО в контексті таких вимог/правил організації управлінських процесів закладу освіти та внутрішньої системи забезпечення якості освіти, а саме: 4.1 наявність стратегії розвитку та системи планування діяльності закладу, моніторинг виконання поставлених завдань; 4.2 формування відносин довіри, прозорості, дотримання етичних норм; 4.3 ефективність кадрової політики та забезпечення можливостей для професійного розвитку педагогічних працівників; 4.4 організація освітнього процесу на засадах людиноцентризму, прийняття управлінських рішень на основі конструктивної співпраці учасників освітнього процесу, взаємодії закладу освіти з місцевою громадою [27].

3) У 2021 році наказом Міністерства економіки України затверджено та внесено до державного реєстру професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [18].

Важливо що: по-перше, цей професійний стандарт корелює із затвердженими раніше професійними стандартами вчителів ЗСО та відповідає затвердженим у Концепції «Нова українська школа» засадам реформування; по-друге, Міністерством освіти і науки та ДУ «Український інститут розвитку освіти» підготовлені Методичні рекомендації щодо застосування професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» і адресовані вони керівникам закладів загальної середньої освіти, засновникам закладів освіти, відділам/

управлінням освітою, центрам професійного розвитку педагогічних працівників, суб'єктам підвищення кваліфікації. Зазначений професійний стандарт окреслив перелік трудових функцій і опис загальних та професійних компетентностей якими має володіти успішний керівник.

Поняття «професійні компетентності» визначаємо, відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів» від 22 січня 2018 р. № 74, як «сукупність знань, умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, що забезпечують здатність виконувати на певному рівні трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом» [28].

Акцентуємо увагу в контексті нашого дослідження на hard skills та soft skills керівника закладу ЗСО. Як зазначають науковці, «сприйняття того, що є «м'якою» навичкою/вмінням фахівця, відрізняється в залежності від контексту. Одна й та ж навичка може вважатися soft skill в одній конкретній галузі, а в іншій – вважатися hard skill» [9]. Ця думка дослідників яскраво ілюструється, якщо проаналізуємо перелік умінь навичок в межах компетентностей керівників закладів ЗСО, які були в освітньо-професійних програмах курсів підвищення кваліфікації минулих років. Теми щодо лідерства, ефективної комунікації, роботи в команді, самоменеджменту, тайм-менеджменту та інші вкладалися у зміст програм та форми підвищення кваліфікації для розвитку «м'яких» навичок (soft skill) освітнього менеджера, («Самоменеджмент як чинник професійно-особистісного розвитку фахівця», «Тайм-менеджмент як тренд в організації праці керівника», «Лідерство та ефективна комунікація в командоутворенні організації», «Менеджмент ділового спілкування в професійній діяльності», «Стрес-менеджмент як напрям самоменеджменту фахівця», «Управління змінами в організації» тощо).

Таблиця 1

Перелік загальних компетентностей керівника (директора) закладу загальної середньої освіти» відповідно до професійного стандарту (наказ Міністерства економіки України від 17 вересня 2021 р. № 568-21)

Назва, умовні позначення	Зміст
1	2
Громадянська компетентність (ЗК.01)	Здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина; реалізувати свої права і обов'язки; усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку

Продовження табл. 1

1	2
Соціальна компетентність (ЗК.02)	Здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, налагоджування соціальної взаємодії, співробітництва з колегами, попереджування та розв'язання конфліктів
Культурна компетентність (ЗК.03)	Здатність виявляти повагу та цінувати українську національну культуру, багатоманітність і мультикультурність у суспільстві; здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження
Когнітивна компетентність (ЗК.04)	Здатність до системного та критичного мислення, аналізу та синтезу інформації з різних джерел, бачення комплексного розвитку подій, спроможності особистості адекватно і глибоко пізнавати оточуючий світ: природне і соціальне середовище, самого себе
Підприємницька компетентність (ЗК.05)	Здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості

Нині у професійному стандарті цих менеджерів багато тем щодо визначених раніше soft skills набули значення державних вимог у змісті 5 загальних компетентностей (табл. 1) та необхідних 14 компетентностей директора (керівника) закладу ЗСО відповідно до його 5 трудових функцій (див. табл. 2).

Таблиця 2

Перелік трудових функцій та необхідних професійних компетентностей керівника (директора) закладу загальної середньої освіти» відповідно до професійного стандарту (наказ Міністерства економіки України від 17 вересня 2021 р. № 568-21)

Трудові функції	Перелік професійних компетентностей
1	2
Забезпечення стратегічного управління розвитком закладу освіти (А)	Нормативно-правова компетентність (А 1)
	Компетентність стратегічного управління закладом освіти (А 2)
	Компетентність стратегічного управління персоналом (А 3)
Забезпечення управління якістю освітньої діяльності (Б)	Компетентність забезпечення якості освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти (Б 1)
	Компетентність організації діяльності закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти (Б 2)

Продовження табл. 2

1	2
Забезпечення партнерської та мережевої взаємодії (В)	Лідерська компетентність (В 1)
	Емоційно-етична компетентність (В 2)
	Компетентність педагогічного, соціального та мережевого партнерства (В 3)
Організація безпечного і здорового освітнього середовища (Г)	Здоров'язбережувальна компетентність (Г 1)
	Інклюзивна компетентність (Г 2)
	Проектувальна компетентність (Г 3)
Забезпечення власного безперервного професійного розвитку (Д)	Інноваційна компетентність (Д 1)
	Здатність до навчання впродовж життя (Д 2)
	Інформаційно-цифрова компетентність (Д 3)

Професійний стандарт є орієнтиром для керівників (директорів) закладів ЗСО під час планування професійного розвитку й підвищення кваліфікації. На нього мають орієнтуватися суб'єкти підвищення кваліфікації, розробляючи програми підвищення кваліфікації та заходи неформальної освіти, визначаючи в очікуваних результатах навчання, які виокремлено в професійному стандарті знання, уміння. При цьому важливо врахувати принципи кластерної взаємодії, інтеграції зусиль всіх суб'єктів освіти, науки, управління освітою, приватних та громадських організацій. Також необхідно врахувати принципи менеджменту якості, закладені у стандарті ISO 21001:2018 – «Educational organizations – Management systems for educational organizations – Requirements with guidance for use» – Освітні організації – Системи менеджменту для освітніх організацій – Вимоги та настанови щодо застосування. Системи управління освітніми організаціями (EOMS) виступає своєрідним інструментом управління організаціями і установами, які надають освітні послуги або створюють освітні продукти. Завдяки настановам, що містяться у цьому стандарті створюється можливість досягнення поставлених цілей шляхом побудови ефективною взаємодії між усіма зацікавленими сторонами і закладом освіти. В основу сучасної системи менеджменту якості освіти покладено 11 принципів: 1. Організація має бути сфокусована на замовника – здобувачів освіти та інших бенефіціарів. 2. Візіонерне лідерство, яке передбачає залучення усіх учнів та інших бенефіціарів до створення, написання та реалізації місії, візії та цілей

організації. 3. Повне залучення всіх працівників організації та використання їх здібностей на благо організації. Для організації важливо, щоб усі залучені особи були компетентними, наділеними повноваженнями та брали участь у формуванні цінності. 4. Реалізація процесного підходу в організації діяльності установи, що надає можливість найкраще управляти усіма ресурсами для досягнення поставлених цілей. 5. Прагнення до постійного удосконалення (розвитку) організації як основна мета діяльності. 6. Застосування підходу до ухвалення рішень, що заснований на доказах. 7. Управління своїми відносинами із зацікавленими сторонами, насамперед, постачальниками, для формування стійкого успіху організації, підвищення здатності учасників цих відносин до створення цінності. 8. Спрямованість на досягнення соціальної відповідальності. 9. Дотримання доступності та справедливості. 10. Етична поведінка в освіті. 11. Безпека та захист даних [29].

У співпраці з Міністерством освіти і науки України, регіональними органами управління у сфері освіти, Українським інститутом розвитку освіти, Інститутом модернізації змісту освіти, центрами професійного розвитку педагогічних працівників, Державною службою якості освіти та її регіональними управліннями, приватними та громадськими організаціями заклади післядипломної педагогічної освіти, зокрема, Центральний інститут післядипломної освіти (далі – ЦПО) ДЗВО «Університет менеджменту освіти» забезпечать реалізацію державних вимог професійного розвитку керівників (директорів) закладів ЗСО відповідно до визначених вимог. Кафедрою менеджменту освіти та права ЦПО здійснюється системна робота щодо визначення змісту та форм підвищення кваліфікації керівників закладів ЗСО під час підготовки освітньо-професійних програм, короткострокових програм підвищення кваліфікації з урахуванням тих *soft skills*, *hard skills*, які відповідають тенденціям розвитку освіти дорослих, професійного розвитку в післядипломній освіті. Для проведення інформаційно-роз'яснювальної, консультативної, науково-методичної роботи щодо впровадження зазначеного професійного стандарту, кафедра в межах комплексної роботи всіх структурних підрозділів ЦПО щодо наукового дослідження «Теоретичні і методичні основи трансформації професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників в умовах відкритого університету післядипломної освіти» здійснює наукове моделювання та практичну перевірку адаптивної моделі професійного розвитку керівних кадрів закладів загальної середньої освіти, започаткувала науково-

практичні студії «Методологія та практика професійного розвитку менеджера освіти». Спільно із Центром професійного розвитку педагогічних працівників Дрогобицької міської ради Львівської області започаткований проєкт «Професійний кластер керівника (директора) закладу ЗСО» (автор ідеї Н. В. Любченко), розробляються різні інструменти (опитувальники, форми самооцінювання тощо), які можуть використовувати керівники для здійснення оцінювання рівня сформованості компетентностей [30].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

В умовах сучасних викликів, пов'язаних з COVID-19 в освіті, з функціонуванням освітньої галузі в умовах воєнного часу, коли відбувається зростання попиту роботодавців на здобуття фахівцями нових навичок, формування soft skills і hard skills у фахівців набуває нового значення в організації їхньої дистанційної та гібридної роботи і навчання. Нами у результаті проведеного аналізу встановлено, що дослідження проблеми упровадження компетентнісного підходу в післядипломній освіті керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти, зокрема якості підвищення їхньої кваліфікації на сучасному етапі реформування відповідно до затвердженої програми заходів Концепції «Нова українська школа», обумовлено комплексом затверджених нормативно-правових актів щодо визначення професійного профілю менеджерів ЗСО, їхньої атестації та інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти, а також вивченням та урахуванням у змісті програм підвищення кваліфікації світових та вітчизняних тенденцій розвитку освіти щодо відповідності навичок фахівця (hard skills, soft skills) запитам ринку праці та одержувачів освітніх послуг в системі післядипломної освіти.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є складовою дослідження щодо наукового і методичного забезпечення професійного розвитку керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти. Актуальними у проведенні подальших досліджень є питання оцінювання та самооцінювання діяльності цієї когорти менеджерів освіти в контексті запровадження професійних стандартів та вимог атестації керівних кадрів, інституційного аудиту закладів ЗСО в умовах децентралізації управління освітою та запровадження системи державних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Верховна Рада України. (2021, Черв. 02). Указ Президента України № 225/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію людського розвитку"». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/luouJls>
- [2] А. Ваколюк, Мікродипломи чи вища освіта: що переможе? Університет: 6 років коту під хвіст? [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/fKmtpr> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [3] Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні; В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: КОНВІ ПРІНТ, 2021. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- [4] Кабінет Міністрів України. (2016, Груд. 14). Розпорядження № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/K41sGl>
- [5] Освіта України в умовах воєнного стану; С. Шкарлет [та ін.], Ред. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/lxacqh> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [6] В. В. Олійник, М. О. Кириченко, О. М. Отич, Т. М. Сорочан, О. І. Бондарчук, Н. Г. Діденко, Л. М. Сергеева, Н. І. Клокар, В. В. Сидоренко, М. І. Скрипник, «Проблеми і перспективи розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах розбудови нової української школи», в *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України)*. Київ, Україна: Видав. дім «Сам», 2017, с. 382–391.
- [7] Н. В. Любченко, «Технології стратегічного планування та проектного менеджменту в управлінні освітою об'єднаної територіальної громади і опорними школами», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, вип. 10(39), с. 36–59, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ifjXAV> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [8] Н. В. Любченко, Н. І. Білик, «Супервізія як технологія післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції "Нова українська школа"», *Імідж сучасного педагога*, № 5(200), с. 5–13, 2021. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5\(200\)-5-13](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5(200)-5-13)
- [9] Г. В. Мозгова, В. А. Євтушенко, А. Д. Мозгова, «Формування soft skills фахівця в галузі маркетингу на основі компетентнісного підходу»,

- Економіка та суспільство*, вип. № 22, 2020. Електронний ресурс].
Доступно: <http://surl.li/drtrd> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [10] С. А. Наход, «Значущість "Soft skills" для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, № 63, с. 131–135, 2018.
- [11] Н. В. Тілікіна, Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bevov> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [12] Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). *Закон № 2145-VIII «Про освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/ixnq>
- [13] Верховна Рада України. (2014, Лип. 01). *Закон № 1556-VII «Про вищу освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/jhttp>
- [14] *Енциклопедія освіти*, В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008.
- [15] Кабінет Міністрів України. (2011, Листоп. 23). *Постанова № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/gkrz>
- [16] *Енциклопедія освіти*, 2-ге вид., допов. та перероб., В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2021.
- [17] Професійні стандарти. Національне агентство кваліфікацій. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/dtrts> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [18] Міністерство економіки України. (2021, Верес. 17). *Наказ № 568-21 «Про затвердження професійного стандарту "Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти"»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/akxck>
- [19] Н. В. Бакуліна. «Формування метанавичок як ціннісно-смісловий орієнтир сучасної освіти», на *Міжнар. наук.-практ. вебінарі, Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти*, Дніпро: Приват. установа «Вищий навч. заклад "Міжнар. гуманітарно-пед. ін-т «Бейт-Хана"», 2020, с. 39–45. ISBN978-966-934-260-7. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/drtsc> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [20] SOFT SKILLS. М'які навички для успішної кар'єри майбутнього. 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/D51kTU> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [21] Hard Facts About Soft Skills. An actionable review of employer perspectives, expectations and recommendations. 2016. [Online].

Available: <http://surl.li/drtsg> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.

- [22] The Future of Jobs. Report. 2020. [Online]. Available: <http://surl.li/ddjwi>
Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [23] В. Муромець, Топ 5 soft skills для успішності у житті і кар'єрі. 2020.
[Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/drtsk> Дата звернення:
Жовт. 26, 2022.
- [24] European Dictionary of Skills and Competences. [Online].
Available: <https://is.gd/VdismM> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.
- [25] Кабінет Міністрів України. (2021, Квіт. 14). *Розпорядження № 366-р
«Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного
простору в Україні на період до 2030 року»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://surl.li/xaoq>
- [26] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). *Закон № 463-IX «Про повну загальну
середню освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/mfrk>
- [27] Міністерство освіти і науки України. (2019, Січ. 09). *Наказ № 17 «Про
затвердження Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної
середньої освіти»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/ayecr>
- [28] Методичні рекомендації щодо застосування професійного стандарту
«Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти». [Електронний ресурс].
Доступно: <http://surl.li/drtky> Дата звернення:
Жовт. 26, 2022.
- [29] Т. О. Лукіна, *Управління якістю загальної середньої освіти*. Київ,
Україна: Пед. думка, 2020.
- [30] Н. В. Любченко, Г. Г. Марчук. Професійний кластер керівника
(директора) закладу загальної середньої освіти. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/B2MkcS> Дата звернення: Жовт. 26, 2022.

SOFT SKILLS AND HARD SKILLS OF THE HEAD OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION IN THE CONTEXT OF THE COMPETENCY APPROACH IN THE POST-GRADUATE EDUCATION OF MANAGERS

Nadiia Liubchenko,

candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Public Administration
and Management Education Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Management Education».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-4247-340X>
meri14nadin@gmail.com

Abstract. The article substantiates the relevance of research on the development of general secondary education, the formation of the content of advanced training of managers (directors) of general secondary education institutions in the context of the introduction of a competency-based approach in education based on human-centeredness. The views of modern scientists regarding the essential characteristics of the new concepts of "soft skills" and "hard skills" in the Ukrainian scientific space in the context of the development of various industries in accordance with the demands of the labor market, as well as the use of these concepts in relation to the concepts "competence", "skill/skill", "knowledge", "continuing professional development", "postgraduate education", "advancement", "professional standard". The essence of soft skills is described as "soft", flexible, universal, end-to-end super-professional skills, and hard skills – professional skills, the mastery of which is measured and recorded in education documents. The issue of the introduction of the professional standard of the head (director) of the general secondary education institution (2021) as approved in the established order as requirements for his competences is highlighted. The list of five general competencies and the necessary 14 competencies of the director (head) of a general secondary education institution in accordance with his 5 labor functions defined in the standard is outlined, conclusions are made regarding soft skills to determine the content of upgrading the qualifications of these managers. The article reveals the author's point of view on the formation of the content and forms of professional development of general secondary education managers at the current stage of reform in accordance with the approved program of activities of the "New Ukrainian School" Concept, approved legal acts regarding professional standards, their certification and institutional audit of general secondary education institutions. The need to study and take into account in the content of professional development programs global and domestic trends in the development of education regarding the compliance of specialist skills (hard skills, soft skills) with the demands of the labor market and recipients of educational services in the post-graduate education system, the measures of the Department of Education Management and the right to resolve these tasks.

Keywords: soft skills; hard skills; continuous professional development; professional standard; postgraduate education; Certification training; secondary education; head of a general secondary education institution;

management; competence; knowledge; skill; skills; professional standard of the head (director) of the institution of general secondary education.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Cherv.02). Ukaz Prezidenta Ukrainy № 225/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/luouJf>
- [2] A. Vakoliuk, Mikrodiplomy chy vyshcha osvita: shcho peremozhe? Universytet: 6 rokiv kotu pid khvist? [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/fKmtPR> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [3] Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini; V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: KONVI PRINT, 2021. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- [4] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016, Hrud. 14). Rozporiadzhennia № 988-r «Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/K41sGI>
- [5] Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu; S. Shkarlet [ta in.], Red. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Ixacqh> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [6] V. V. Oliinyk, M. O. Kyrychenko, O. M. Otych, T. M. Sorochan, O. I. Bondarchuk, N. H. Didenko, L. M. Serheieva, N. I. Klokar, V. V. Sydorenko, M. I. Skrypnyk, «Problemy i perspektyvy rozvytku pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity v umovakh rozbudovy novoi ukrainskoi shkoly», v Naukove zabezpechennia rozvytku osvity v Ukraini: aktualni problemy teorii i praktyky (do 25-richchia NAPN Ukrainy). Kyiv, Ukraina: Vydav. dim «Sam», 2017, s. 382–391.
- [7] N. V. Liubchenko, «Tekhnolohii stratehichnoho planuvannia ta proiektnoho menedzhmentu v upravlinni osvitoiu obiednanoi terytorialnoi hromady i opornymy shkolamy», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky», vyp. 10(39), s. 36–59, 2019. Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ijfXAV> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [8] N. V. Liubchenko, N. I. Bilyk, «Superviziia yak tekhnolohiia pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti Kontseptsii "Nova ukrainska shkola"», Imidzh suchasnoho pedahoha, № 5(200), s. 5–13, 2021. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5\(200\)-5-13](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5(200)-5-13)

- [9] H. V. Mozghova, V. A. Yevtushenko, A. D. Mozghova, «Formuvannia soft skills fakhivtsia v haluzi marketynhu na osnovi kompetentnisnogo pidkhodu», *Ekonomika ta suspilstvo*, vyp. № 22, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/drtrd> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [10] S. A. Nakhod, «Znachushchist "Soft skills" dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii», *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, № 63, s. 131–135, 2018.
- [11] N. V. Tilikina, *Navychky XXI stolittia ta umovy yikh formuvannia i rozvytku dlia molodi*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/bevov> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [12] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Veres. 05). Zakon № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/ixnq>
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Lyp. 01). Zakon № 1556-VII «Pro vyshchu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/jhtp>
- [14] *Entsyklopediia osvity*, V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinkom Inter, 2008.
- [15] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2011, Lystop. 23). Postanova № 1341 «Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/gkrz>
- [16] *Entsyklopediia osvity*, 2-he vyd., dopov. ta pererob., V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinkom Inter, 2021.
- [17] *Profesiini standarty. Natsionalne ahentstvo kvalifikatsii*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/drtrs> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [18] Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2021, Veres. 17). Nakaz № 568-21 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu "Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/akxck>
- [19] N. V. Bakulina. «Formuvannia metanavychok yak tsinnisno-smyslovi oriientyr suchasnoi osvity», na *Mizhnar. nauk.-prakt. vebinari, Ukraina i Svit: tsinnisno-smyslovi oriientyry rozvytku humanitarno-pedahohichnoi osvity*, Dnipro: Pryvat. ustanova «Vyshchyi navch. zaklad "Mizhnar. humanitarno-ped. in-t «Beit-Khana"», 2020, s. 39–45. ISBN978-966-934-260-7. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/drtsc> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [20] *SOFT SKILLS. Miaki navychky dlia uspishnoi kariery maibutnoho*. 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/D51kTU> Data zvernennia:

Zhovt. 26, 2022.

- [21] Hard Facts About Soft Skills. An actionable review of employer perspectives, expectations and recommendations. 2016. [Online]. Available <http://surl.li/drtsg> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [22] The Future of Jobs. Report. 2020. [Online]. Available: <http://surl.li/ddjwi> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [23] V. Muromets, Top 5 soft skills dlia uspishnosti u zhytti i karieri. 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/drtsk> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [24] European Dictionary of Skills and Competences. [Online]. Available: <https://is.gd/VdismM> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [25] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, Kvit. 14). Rozporiadzhennia № 366-r «Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/xaoq>
- [26] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich. 16). Zakon № 463-IX «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/mfrk>
- [27] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019, Sich. 09). Nakaz № 17 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia instytutsiinoho audytu zakladiv zahalnoi serednoi osvity». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/ayecr>
- [28] Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia profesiinoho standartu «Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity». [Elektronnyi resurs].. Dostupno: <http://surl.li/drtky> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.
- [29] T. O. Lukina, Upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity. Kyiv, Ukraina: Ped. dumka, 2020.
- [30] N. V. Liubchenko, H. H. Marchuk. Profesiinyi klaster kerivnyka (dyrektora) zakladu zahalnoi serednoi osvity. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/B2MkcS> Data zvernennia: Zhovt. 26, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-69-81](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-69-81)
UDC 372.857

Kifayat Mammadova Rashid,

Chief specialist of the preschool education
development department Institute of Education
of the Republic of Azerbaijan.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0003-1360-5909>
k.memmedova@arti.edu.az

FORMATION OF BEHAVIORAL CULTURE OF PRE-SCHOOL CHILDREN IN INTERACTIVE PHASED PHYSICAL CULTURE EXERCISES ORGANIZED WITH SPORTS-ORIENTED DIDACTIC GAMES

Abstract. The article talks about the role and importance of sports-oriented didactic games in shaping the behavioral culture of preschool children in physical education classes, and gives examples of the exercises organized with those games in middle, senior and pre-school groups related to the research. The importance of the integration between the four development areas of the preschool education program (curriculum) in the formation of children's physical and cognitive, aesthetic and social skills during the organization of interactive staged physical culture exercises with sports-oriented didactic games is also reflected in detail in the article. Thus, the integrated implementation of the content standards of Physical development, health and safety, Cognitive development, Aesthetic and creative development and Social-emotional development areas in accordance with the interactive stages of the training, paves the way to achieve the goal set in the training, and ensures the result orientation of the training. This, in turn, enables children to easily and positively demonstrate the new knowledge they have acquired about the rules of behavior in accordance with the given standard during the training process or independently in their skills outside of training. Reciting the names of sports games and sports equipment and how to use them creates conditions for children to introduce new words to their vocabulary, enrich their vocabulary, develop their speech, to form and expand their ideas about sports games, to develop a culture of listening, to treat others with respect, etc. As it can be seen, the didactic game serves the general development of children and performs both the role of training and play. The research shows that purposeful organization of sports-

oriented didactic games plays the role of a motive in children's involvement in the game. By providing children with communication, mutual cooperation, activity and enthusiastic participation in the game, such games create conditions for the formation of their behavioral culture and easy acquisition of knowledge and skills. The regular conduct of colorful sports-oriented didactic games in physical culture exercises is accompanied by children's demonstration of the rules of behavior they have learned against their elders, peers and younger ones, and their behavior is strengthened. Along with this, regular organization of the work carried out in the direction of the systematic organization of children's behavior culture development by behavioral components by educators-teachers and parents and their implementation within the framework of mutual cooperation also serves the efficiency of the work.

Keywords: preschool educational institution; physical culture training; behavior culture; criterion; educator-teacher; child; parent; mutual cooperation; development; group; integration; sports-oriented didactic game; interactive; areas of development; cooperation.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. In the modern era, the main tasks of preschool education include the mastery of social and emotional relations, communicative culture, rules of etiquette, regime, word, culture of behavior by children. In this regard, the Law of the Republic of Azerbaijan "On Preschool Education", signed by President Ilham Aliyev on April 14, 2017, states: «7.2. Preschool education lays the foundation for the development of the mental, physical, creative potential and cultural level of children, psychological stability, aesthetic education, the acquisition of simple labor skills, a sensitive and conscious attitude to the environment, personal health protection, the acquisition of necessary life skills, personality formation through preschool education» [1].

The process of instilling in children from an early age that the observance of the rules of good behavior is the duty and responsibility of every person should not develop on its own, but under the guidance of adults, parents and educators. The culture of behavior is high standards of behavior that are considered useful for society in everyday life, communication, various areas of human moral character, and it is important that these norms become the internal needs of each child in preschool age.

Based on the views of the prominent thinker N. Tusi regarding the

establishment of a culture of behavior from childhood, it can be noted that a child, starting from infancy, must be educated and accustomed to the rules of discipline, because timely upbringing of a child protects him from acquiring bad habits in the future and forms exemplary behavior [3]. The systematic, purposeful and consistent organization of work on the formation of a culture of behavior of children in preschool educational institutions, based on personality-oriented and result-oriented principles from an early age, also leads to successful indicators in the formation of the personality of children.

Play, which is the foundation of children's lives, is important for their overall development. The game affects the physical development, health, behavior of children, forms such moral qualities as camaraderie and friendship, honesty, truthfulness, collectivism, responsibility, patience, discipline, initiative, joint achievement of success.

The game is the most beautiful and indispensable type of activity for children to understand life and learn about the world around them. In the game, children play their role as if they are living the character, and they are naturally free to express their feelings and emotions in the game. Since the game allows children to exercise their skills on their own, they are very cheerful and happy in the game. The children are so engrossed in the game that they convince themselves that they are a "doctor" and the doll is a "living girl", and therefore being excluded from the game leads to their dreams being shattered and they feel sad. The game also develops thinking, attention, endurance, patience, ingenuity, ingenuity, speech in children, and also plays a big role in the formation of skills. Children usually demonstrate in their games the behavior patterns that they see in adults, the actions of family members in public life. Practice shows that the behavior of children in the same conditions during the game in different ways is an indicator of the environment in which they were brought up. Therefore, parents and educators should first of all control their behavior and use all the possibilities of the educational environment to teach children to the rules of behavior. Noting the great role of play in the development of children, the great teacher A. Makarenko wrote that the importance of play in the lives of children is as important as work and activity in the lives of older people [4]. Given the importance of play in children's lives, parents and educators should always guide and supervise children's play. Children always want to play and learn about their surroundings through play. However, when a child, being the only one in the family, says that he wants to play at home with adults, with his parents, this is not welcome, and this is wrong from a pedagogical point of view. Thus, when a child says "Play with me" to a

father, mother, or other adult in the family, unpleasant objections from adults such as “I am busy” or “I have a lot of things to do” cause offense in him. But children are very happy when they play with their parents and get great pleasure from such games. Since the family is considered the first “school” of the child, the control and guidance of his play by the family further contributes to the successful continuation of this process in preschool educational institutions.

Practice shows that the rules of games in the preschool period (middle, senior and preschool) differ from each other in terms of difficulty. For example, in the period of 3–4 years, if he follows the simple rules of the game according to the instructions of adults, development is observed already at the age of 4–5 years. So, at the age of 4–5 years, a child who implements the rules of the game in a team on the basis of independent activity and responsibility, observes the elementary rules of behavior, and already at the age of 5–6 years, the rules of the game are partially complicated, and the child’s activity is manifested in his constructive abilities, objects and events. During this age period, by implementing the rules of the game, children show independence in their behavior, freely demonstrate the rules of behavior they have learned to their friends and people around them. Studies show that the formation and development of a culture of behavior in children, starting from preschool age, is more easily achieved in the process of organizing lessons with play. Another striking example of the above is the organization of sports-oriented didactic games at a certain stage of physical education. Thus, the use of sports-oriented didactic games in physical education classes plays a stimulating role in mastering the culture and rules of behavior by children.

Analysis of major research and publications. The study of the problem showed that the concept of a culture of behavior, its essence, content, tasks, teaching methods are not clearly expressed. Thus, in the studies of teachers and psychologists regarding the formation of a culture of behavior, there are a number of differences. The culture of behavior given in the classical and modern literature, relating to both the school and preschool levels of education, is essentially the same in terms of its parameters, the rules that are different in content and the requirements placed on them indicate different approaches to the formation of a culture of behavior.

In his Ph.D. thesis, Associate Professor L. Amrahli studied the formation of the moral qualities of preschoolers, considered the problems of moral development in Eastern philosophical thought, the dynamics of the formation of the moral qualities of preschoolers in psychology. He studied the psychological features of spiritual education, developed the features of its manifestation and

methods of formation [6].

Associate Professor Sh. Gasanova noted that in the development of the behavior of younger students, first of all, the family plays a large role in developing the rules of cultural behavior, noted that as a result of the observance by teachers of the requirements of the rules of behavior, they turn into skills in children, and play a large role in their development, in this regard, he explored the possibilities and ways of developing educational work in the process of teaching certain subjects in the primary grades, in extracurricular and extracurricular activities [7].

Doctor of Philosophy in Pedagogy M. Gasanov in his dissertation focused on the importance of using oral teaching methods and their independent activity in the formation of moral values and culture of behavior of students in physical education classes [8]. Professors N. Kazymov and A. Gashimov gave recommendations on the issues of education and its components in the textbook "Pedagogy" prepared by them together. The textbook covered such issues as instilling such qualities as friendship, justice, honesty and truthfulness, sincerity, humanity, education of high moral qualities in schoolchildren [9].

Doctor of Pedagogical Sciences F. Ibragimov and prof. R. Huseynzade in their works explained the main areas of work related to the education of a culture of behavior. They reviewed and analyzed the ideas of ancient Azerbaijani thinkers and European classics about upbringing and education. The authors call moral education a set of behavior patterns in society, the improvement of these norms in accordance with the economic conditions in society, the need for parents and educators-teachers to apply certain principles and methods of behavior formation, accustoming children to follow these rules, their behavior in accordance with the national mentality, customs and traditions [10].

Associate Professor A. Nazarov in the textbook showed the role of the educator-teacher in shaping the culture of children's behavior, the possibility of pedagogical knowledge, communication, pedagogical skills, activity behavior in the approach to the child. The manual notes the possibilities of social, constructive, gnostic and organizational skills of a teacher and educator-teacher in the development of a culture of children's behavior and their role in the conditions of humanization and democratization of education [11]. Associate Professor H. Salimkhanova showed the effectiveness of using oral folk art and folklore samples in kindergartens in the first and second half of the day, as well as in her free time, when performing various activities in relation to the formation of a culture of behavior [12].

Professor A. Alizade and prof. A. Abbasov sees the formation of children's

behavior in the relationship of parents to each other in the family. At the same time, they focus on issues of parental sympathy and respect for each other, the impact of positive psychological techniques in child-parent relationships on the formation of a culture of children's behavior [13].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Purpose – to determine the didactic basis of work on the development of a culture of behavior of preschoolers in physical education, to prepare innovative samples of exercises with sports-oriented didactic games.

The **tasks** of the research include:

- to determine the didactic basis for the development of a culture of children's behavior in physical education;
- to reveal the possibilities of a culture of behavior in software and methodological tools;
- to analyze the program of preschool education, theoretical and pedagogical literature on the problem;
- analyze the situation related to the problem of preschool age groups (3–6 years old) in physical education classes;
- to determine the degree of compliance by parents with the requirements for the formation of a culture of behavior of preschool children in the family and the level of interaction between the educator-teacher-parent on the problem.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The theoretical basis of research in the field of behavior culture formation is scientifically and methodically substantiated experimental representations of the problem, didactic foundations for the formation of a culture of behavior of preschoolers in physical education, as well as sports-oriented didactic gaming technologies.

Research shows that sometimes conflicting situations arise when children learn the rules of behavior through imitation in physical education classes. Thus, since learning is the basis of didactics, a contradiction arises between the individual learning abilities of the child and the demands of the collective. For example, during the game, objects, depending on their shape, direction, etc. A child who cannot stand out and group himself, drops out of the game, and this creates self-doubt in the child.

The game also develops children's thinking, attention, endurance, patience, ingenuity, ingenuity, speech, etc. plays an important role in the

formation of skills. Children usually demonstrate in their games the behaviors they see in adults, in the actions of family members in public life. Experiments show that the behavior of children in the same conditions during the game in different ways is an indicator of the environment in which they were brought up. Therefore, parents and educators should first of all control their behavior and use all the possibilities of the educational environment to teach children to the rules of behavior.

Games are divided by educators into two groups:

- creative games;
- games by the rules.

Children invent and create creative games. They create a game based on their creative imagination in accordance with the events that they see in the world around them. Although children do not reflect what they see in the game, they combine these ideas with their imagination, role-play and express their emotions in a natural way.

Games by the rules are brought into the lives of children by adults, and such games are grouped by age depending on the complexity of their content. Since games by rules are subject to certain rules, children participate in the game by mastering these rules. During the game, the rules regulate the behavior of the child and help to play effectively.

Games by rules are divided into two types:

- outdoor games;
- didactic games.

Outdoor games according to the rules are national games created by the people over the centuries. With a long history and a reflection of our folklore, these games are always loved for their colorful content and simple humor. Ordinary animation games are performed according to plan, with content ready. In such games, children are invited to perform certain actions – run to an obstacle, catch a ball, etc. Hence the name of dynamic games, and these games are of great importance in the physical, mental and spiritual education of children. In dynamic games, the thoughts and actions of children are organically connected with each other, and their relationships with friends are regulated by certain rules. Dynamic games teach children to follow the rules of behavior, responsibility, initiative, speed.

The conducted experiments show that the use of sports-oriented didactic games in physical education classes, being one of the main activities of children, serves their physical and psychological development, in a word, their overall development. In this regard, when organizing "sports-oriented" didactic games

for physical education, paired pictures with sports equipment, toys of individual sports equipment by type, color, etc. finding, grouping, naming them during word games related to health, cleanliness, etc. guessing riddles, talking on various topics related to the culture of behavior, etc. plays an important role in shaping the culture of children's behavior.

As you know, the game is important both in the physical and psychological development of children. During the game, children show high emotionality, activity, independence, have independent decision-making, will and initiative, achieve their goals, overcome difficulties, etc. form skills. Neglecting children to play, preventing them from showing interest in the game, not creating conditions for them to play is contrary to the development of children in terms of education and upbringing. Because the game forms in children the ability to follow the rules, and children follow these rules voluntarily. Rules, in turn, regulate children's behavior and help them play effectively.

Since the game is an active, creative, educational activity, modern world education prefers the organization of training in preschool educational institutions with games. The organization of play activities that serve the overall development of children, using the following technologies, is one of the main conditions:

- independence in play activities (this occurs due to the desire and pleasure of the child from the process of activity);
- creativity in play activities (the child improvises in the game, i.e. acts without prior preparation);
- emotional organization of activity (display of the emotional arousal of the child according to the content of the game).

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To achieve the goals and objectives set in the process of research, in the systematic study of the problem in physical education, the analysis of theoretical and methodological literature, observation, survey, diagnostic and final questionnaires, methods of pedagogical experiment were used.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Studies show that the formation and development of a culture of behavior of children in physical education classes in preschool educational institutions with the help of sports-oriented didactic games, the implementation of standards selected for the components of behavior in physical education classes, and their implementation in the classroom on a regular basis creates motivation

in children. to learning and contributes to a deeper acquaintance with the rules of conduct in a positive atmosphere, creates sufficient conditions for them to be easily assimilated.

Experiments show that the use of sports-oriented didactic games in physical education classes and teaching children to observe the following requirements during these games contributes to the effective result of the lesson:

- you should carefully listen to the explanation of the educator-teacher about the rules and conditions of the game;
- knowing the beginning and end of the game, you need to strictly monitor the completion of the task at the set time;
- when the teacher-teacher, who is a facilitator, directs children to find the right answer, research should be carried out;
- in the course of a didactic game organized with various forms of education, based on the functions of substandards, communication with friends and a teacher-teacher should be established in accordance with ethical rules;
- must work together, avoiding conflicts;
- must refrain from making improper noise, violating discipline and refusing to participate in the game;
- didactic objects and toys should be used carefully, shared with friends, and toys should be carefully put away after the game is over.

It follows from the formulated requirements that the correct selection and methodically effective organization of didactic games in physical education classes, in addition to playing a big role in the formation and development of a culture of behavior of preschoolers, prepare them for a kind of independent activity and work.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

It should be noted that along with didactic games, didactic toys play an important role in the development of a culture of children's behavior in physical education. Because didactic toys, being "playmates" and "favorites" of the child in the game, are for children the most important means of acquiring knowledge on the subject. The fact that toys develop children's thinking and imagination, have the character of a living character in the game, expand the circle of children. Although toys differ from each other in form and material, they are the leading forces of the game and have a strong influence on the formation of the child's personality, the culture of his behavior, the culture of handling toys. Figuratively and didactically important toys contribute to the development of

children's behavior, speech culture, enrichment of vocabulary, sensory skills. The use of sports toys by children in physical education classes contributes to their mental and physical development. For example, playing with a ball brings children together as a team and ensures their physical development, as well as independent activities in a positive way. Manipulations with toys during the game help children learn the shape, material, color, size of the toy by creating ideas about them and developing their sensory skills.

In modern pedagogical literature, toys are classified according to the variety of use. Among them, toys related to sports activities that differ from each other in color, games related to the board type of sports and didactic games (lotto, paired pictures, pictures divided into parts and cubes) have an effective impact on the formation of children's behavior with each other in physical education classes.

Prospects for further research in this direction. In order to protect the health of children during play, special attention should be paid to ensuring that toys comply with hygiene requirements. So, it is important to keep toys clean, handle them carefully, put them back after playing, and wash your hands with soap and water. Thus, when organizing sports-oriented didactic games in physical culture, didactic toys, pictures, word games, related to sports, sports equipment are used. The study again showed the influence of children's speech skills by listing the names, rules of use and features of sports games and equipment, working together with friends, establishing communicative relationships on the formation of a culture of children's behavior.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2017, Aprel, 14). *Məktəbəqədər təhsil haqqında № 585-VQ*. [Online]. Available: <https://is.gd/UXAUHt>
- [2] V. C. Xəlilov, *Məktəbli mədəniyyəti*. Bakı, Azerbaijan: Nərgiz, 2002.
- [3] X. N. Tusi, *Əxlaqi-Nasir*. Bakı, Azerbaijan: Lider, 2005.
- [4] A. S. Makarenko, *Seçilmiş pedaqoji əsərləri*. [2 cildə]. Bakı, Azerbaijan: Maarif, 1983.
- [5] Uşaq bağçasında qaydalı oyunlar, «Uşaq bağçasının tərbiyə proqramı» üzrə didaktik və hərəkətli oyunlar məcmuəsi. Bakı, Azerbaijan: Maarif, 1976, 96 s., c. 2.
- [6] L. Ş. Bağırova, «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasının psixoloji xüsusiyyətləri: psixologiya», üzrə fəlsəfə doktoru dis. Bakı, 2004.
- [7] S. H. Həsənova, "Kiçik yaşlı məktəblilərin davranış mədəniyyəti tərbiyəsi üzrə

- ішін imkanları və yolları: pedaqogika", üzrə fəlsəfə doktoru dis. Bakı, 1991.
- [8] M. Q. Həsənov, "Bədən tərbiyəsi məşğələlərində şifahi təlim metodlarından istifadənin nəzəri və praktik əsasları: pedaqogika", üzrə fəlsəfə doktoru dis. Bakı, 1999.
- [9] N. M. Kazımov, Ə. Ş. Həşimov, *Pedaqogika*. Bakı, Azərbaycan: Maarif, 1996.
- [10] F. N. İbrahimov, R. L. Hüseyinzadə, *Pedaqogika*. [2 cildə. Bakı, Azərbaycan: Mütərcim, 2013.
- [11] A. M. Nəzərov, *Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi*. Bakı, Azərbaycan: ADPU, 2015.
- [12] X. İ. Səlimxanova, *Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqların davranış tərzinin və asudə vaxtının təşkili*. Bakı, Azərbaycan: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Mərkəzi, 1999.
- [13] Ə. Ə. Əlizadə, A. N. Abbasov, *Ailə (IX siniflər üçün dərslik)*. Bakı, Azərbaycan: Maarif, 1989.
- [14] Uşaq bağçasında qaydalı oyunlar. «Uşaq bağçasının tərbiyə proqramı» üzrə didaktik və hərəkətli oyunlar məcmuəsi. Bakı, Azərbaycan: Maarif, 1976, 96 s., c. 2.
- [15] A. M. Nəzərov, *Məktəbəqədər pedaqogika fənni üzrə proqram*. Bakı, Azərbaycan: ADPU, 2013.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІНТЕРАКТИВНИХ ЕТАПНИХ ЗАНЯТТЯХ ФІЗКУЛЬТУРОЮ, ОРГАНІЗОВАНИХ З ДИДАКТИЧНИМИ ІГРАМИ СПОРТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Мамедова Кіфаят Рашид,

головний спеціаліст відділу розвитку дошкільної освіти

Інституту освіти Азербайджанської Республіки.

Баку, Азербайджанська Республіка.

<https://orcid.org/0000-0003-1360-5909>

k.memmedova@arti.edu.az

Анотація. У статті розглядається роль і значення дидактичних ігор спортивного спрямування у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку на заняттях фізичною культурою; наводяться приклади проведення занять з ними в середніх, старших і дошкільних групах, пов'язаних з дослідженням. Значення інтеграції чотирьох напрямів розвитку програми (навчального плану) дошкільної освіти у формуванні фізичних і пізнавальних, естетичних

і соціальних навичок дітей під час організації інтерактивних етапних занять фізичною культурою з дидактичними іграми спортивного спрямування також відображено у статті. Таким чином, інтегрована реалізація змістових стандартів напрямів «Фізичний розвиток, здоров'я та безпека», «Когнітивний розвиток», «Естетичний та творчий розвиток» та «Соціально-емоційний розвиток» відповідно до інтерактивних етапів навчання відкриває шлях до досягнення мети, поставленої у навчання, а також забезпечує орієнтованість навчання на результат. Це, насамперед, дає можливість дітям легко та позитивно продемонструвати набуті знання про правила поведінки відповідно до заданого стандарту під час освітнього процесу або самостійно у своїх навичках поза навчанням. Розповідання спортивних ігор, спортивного обладнання та способів їх використання створює умови для введення у словник дітей нових слів, збагачення словникового запасу, розвитку мовлення, формування та розширення уявлень про спортивні ігри, виховання культури слухання, з повагою ставитися до оточуючих тощо. Як видно, дидактична гра служить загальному розвитку дітей і виконує як навчальну, так і ігрову роль. Дослідження показують, що цілеспрямована організація дидактичних ігор спортивного спрямування відіграє роль мотиву залучення дітей до гри. Забезпечуючи дітям спілкування, взаємодію, активність і захопленість у грі, такі ігри створюють умови для формування у них культури поведінки, легкого засвоєння знань і вмінь. Регулярне проведення дидактичних ігор спортивного спрямування у заняттях фізичною культурою супроводжується демонстрацією дітьми засвоєних правил поведінки на тлі старших, однолітків і молодших, закріплюється їх поведінка. Разом з цим ефективності роботи служить регулярна організація вихователями-педагогами та батьками роботи в напрямку систематичної організації розвитку культури поведінки дітей за поведінковими компонентами та проведення їх у рамках взаємної співпраці.

Ключові слова: дошкільний навчальний заклад; заняття фізичною культурою; культура поведінки; критерій; вихователь-учитель; дитина; батькові; взаємне співробітництво; розвиток; група; інтеграція; дидактична гра спортивного спрямування; інтерактивний; напрями розвитку; співробітництво.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Law of the Republic of Azerbaijan. (2017, April, 14). No 585-VK on preschool education. [Online]. Available: <https://is.gd/UXAUHt>
- [2] V. C. Khalilov, Schoolboy culture. Baku, Azerbaijan: Nargiz, 2002.
- [3] X. N. Tusi, Akhlaqi-Nasir. Baku, Azerbaijan: Leader, 2005.
- [4] A. S. Makarenko, Selected pedagogical works. [in 2 volumes]. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1983.
- [5] A set of didactic and action games on the "Kindergarten educational program" of regular games in kindergarten. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1976, 96 p., p. 2.
- [6] L. Sh. Bagirova, "Psychological characteristics of the formation of moral qualities in preschool children: psychology", Doctor of Philosophy diss. Baku, 2004.
- [7] S. H. Hasanova, "Possibilities and ways of working on the education of behavior culture of young schoolchildren: pedagogy", Doctor of Philosophy Diss. Baku, 1991.
- [8] M. G. Hasanov, Doctor of Philosophy dis. Baku, 1999.
- [9] N. M. Kazimov, A. Sh. Hashimov, Pedagogy. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1996.
- [10] F. N. Ibrahimov, R. L. Huseynzade, Pedagogy. [In 2 volumes]. Baku, Azerbaijan: Translator, 2013.
- [11] A. M. Nazarov, Humanization and democratization of upbringing and education in preschool institutions. Baku, Azerbaijan: ADPU, 2015.
- [12] X. I. Salimkhanova, organization of children's behavior and free time in preschool educational institutions. Baku, Azerbaijan: Scientific and Methodological Center of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan, 1999.
- [13] A. A. Alizade, A. N. Abbasov, Family (textbook for IX classes). Baku, Azerbaijan: Maarif, 1989.
- [14] Regular games in kindergarten. A set of didactic and action games on the "Kindergarten educational program". Baku, Azerbaijan: Maarif, 1976, 96 p., p. 2.
- [15] A. M. Nazarov, program on preschool pedagogy. Baku, Azerbaijan: ADPU, 2013.

*Стаття надійшла до редакції
07 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-82-101](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-82-101)
UDC 343.81+377.1

Vasyl Ollo,
PHD., Associated Professor,
Professor of the department of provision
with fuel and lubricants Military Academy.
Odessa, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-1799-2299>
ollovp@gmail.com

PREVENTION OF OFFENSES BY POLICE OFFICERS AGAINST JUVENILE OFFENDERS

Abstract. Implementation of prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, that is, the involvement of professional competence in the direction of the nominal task of social, public, educational and law enforcement agencies and services. Accordingly, the problem of unlawful behavior of juvenile offenders, which is noted by the general aspects of society, that is, solving the problem in the form of prevention of offenses by police officers against juvenile offenders using the ethical and moral aspect of society in the context of state responsibility. The perspective state of minors is the future of the nation, that is, the implementation of strengthening and improving the globalization of Ukraine. Accordingly, during the solution, application and implementation of the prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders in the prevention of crimes of this contingent, that is, the creativity of the solution on professional issues and the application of professional competence by police officers to strengthen modernity in relation to citizens of the Ukrainian statehood. Timeliness of response in the form of response measures and solutions to the child's homelessness, i.e. drug use, alcoholism and / or domestic violence to identify and record the potential for the existence of difficult life circumstances in their own modern sociality of the situation that a minor found himself in and requires the participation of a police officer. The statement during the clarification of the problem of prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, which in modern times exists in the form of lack of social protection, capacity and ability, confrontation with negative manifestations, that is, material, psychological and antisocial content in resolving conflict perceptions and involvement of professional competence on the part of police officers. Accordingly, the

indication of the problem of prevention of offenses with the use of police officers during the implementation of measures, that is, the elimination of offenses by minors will undoubtedly contribute to the blocking and neutralization of the determinant of illegal behavior with the involvement of professional competence of the police officer. Prevention of delinquency and the implementation of nominal measures among juvenile offenders is determined by a number of these psychological and social features, that is, the lack of experience, skills, knowledge and skills of modern and collective life in society. The negative impact of the tort environment, reducing the level of social, legal, medical, psychological and pedagogical support, that is, during the implementation of measures to help the family towards the minor in terms of personal attention in particular.

Keywords: crime prevention; police officers; professional competence; juvenile offenders; improvement of pedagogical; social and public relations.

INTRODUCTION / ВСТУП

Problem statement. Historically, in the context of socio-economic, cultural and spiritual, transformation processes associated with the reform of social spheres of public life in general and state bodies in particular, the branches of juvenile legislation are updated, that is, the improvement of pedagogical, social and public relations in nominal areas.

Accordingly, in the course of elaboration in connection with the change and improvement of the system and legal status of public authorities and local self-government, the importance of prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders is accompanied by aggravation and increase of social problems. The problem is negatively outlined during the formation of the personality of juvenile offenders, that is, for a long period of time confuses the public, the government, the pedagogical sphere, and the scientific work of law enforcement. The purpose of the application is to involve the professional competence of specialists and preventive measures, taking into account the views and recommendations of the EU countries and / or many countries of the world. The deviant fact among juvenile offenders is vagrancy, begging, prostitution, domestic offences, alcoholism, drug addiction, i.e. the acquisition of nominal spread and spread of types of crime that were previously largely inherent mainly with the participation of adults. Accordingly, drug trafficking, robbery, computer crimes, racketeering, kidnapping for ransom, i.e. evidence of statistics of indicators during the acquisition of professional competence and positive results of criminal investigations carried out by police officers.

Accordingly, the prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, that is, control and reduction of crime with an indication of the key issues of criminology in the current political, economic and military situation of Ukraine in the form of the acuteness of the problem, that is, nominal, social, pedagogical aspects, which focuses on the social development of juvenile offenders during the functioning of a civilized civil society. The weight of the argumentation for assistance during the commission of illegal acts by juvenile offenders, the identification and elimination of conditions and factors is carried out with the involvement of police officers, that is, the involvement of juvenile offenders in positive activities. Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders in the direction of drunkenness and begging, that is, police officers during their daily work are faced with the need to implement preventive measures directly with juvenile offenders. Undoubtedly, the current relevance of the problem of prevention of offenses by police officers is in the focus of attention and requires the acquisition of professional competence and further research, especially in the context of ensuring and improving the quality of education of juvenile offenders, the growth of offenses among the contingent, that is, the involvement of the pedagogical field in order to solve a certain range of educational problems.

Analysis of recent research and publications. In the scientific literature, the subject of committing offenses by juvenile offenders is noted by the growth of research by domestic scientists in the field of crime prevention by police officers in relation to juvenile offenders, that is, the thoroughness and expediency of comments and attention from N. Golovko [1], N. Maksimova [2], K. Muranenko [3], I. Tkachuk [4]. Accordingly, along with the indication in modern conditions that it is necessary to conduct nominal research on the prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, that is, taking into account the peculiarities of reforming the legal system of Ukraine and the internal affairs bodies of Ukraine.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The article consists *purpose* of this study in theoretical analysis and determination of nominal criteria for advanced training of police officers, that is, the prevention of offenses against juvenile offenders to justify the need to acquire professional competence and specific skills, knowledge and skills during the provision of comprehensive police services exclusively in the interests of juvenile offenders. Accordingly, the analysis of the current approaches to defining the category of this goal in the article sets the following task: prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders in relation to crime with the involvement of social, public, pedagogical and special criminological measures of individual preventive influence.

Accordingly, it is organically carried out during the acquisition of professional competence and development, that is, the forms of crime prevention are specified, taking into account the individual characteristics of juvenile offenders. Neutralizing the criminogenic determinants of the personal and situational schedule, measures of individual prevention of the process of acquiring professional competence and preventive influence, that is, the level of completeness and integrity is provided in the form of ensuring the results of achieving nominal results during the solution of crime prevention *tasks*.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

It is well known that the birth of a criminal is against the natural capacity, that is, the acquisition of the status of a criminal is obtained with the involvement of certain life circumstances. Accordingly, juvenile offenders consider it appropriate that the act committed with the exclusion of responsibility, that is, taking into account age. Accordingly, humanity, increasing the level of sensitivity during the attitude towards juvenile offenders in society means pity and concessions, that is, the absence and disabling of the above-mentioned problems regarding the prevention of offenses by police officers against juvenile offenders to prevent the repetition of erroneous events. The statistics of the study shows that the increase in the number of juvenile delinquents in the absence of involvement in the educational process and employment, that is, leads to a corresponding increase in the number of juvenile delinquents in the case of controlling the level of social behavior and goes beyond the moral and legal norms.

H. Golovko in the textbook notes that the main causes of juvenile delinquency, as already mentioned, include the shortcomings of upbringing in the family, which are manifested not only in the bad influence of parents on children, but also in the lack of parental involvement in the upbringing of children, in the lack of care for their education, employment, culture of behavior, circle of interests, etc. Circumstances that contribute to the asocial formation of a person in the family:

- a) incomplete family or other circumstances that prevent the implementation of daily supervision of children, the absence of one of the parents, illness of parents, etc;
- b) failure of parents to fulfill their responsibilities for the necessary upbringing of children, inattention to their interests, rudeness, despotism of parents;
- c) the presence of antisocial views in the family;
- d) negative example of parents or other family members: quarrels, scandals, alcoholism, drug addiction;
- e) involvement of children in begging, prostitution, theft and other forms

of criminal activity [1, p. 76].

Accordingly, the marginal household environment of minors, difficult financial situation of the family, lack of control by adults, low level of pedagogy of parents during upbringing, professional and educational lack of capacity of teachers, indifference to minors, that is, the promotion of criminal activity. H. Holovko notes in the textbook that general crime prevention should be understood as activities to identify the determinants of crime, as well as the development and implementation of measures aimed at their elimination or neutralization. Such activities are carried out by state bodies and public organizations and affect the interests of all members of society. Individual prevention is a system of purposeful, organized, taking into account pedagogical requirements, educational influence on the consciousness, feelings, will of the person with whom prevention is carried out in order to eliminate, neutralize, block negative and, at the same time, the formation of positive qualities, stereotypes and habits of law-abiding behavior [1, p. 124].

Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders in the direction of increasing the number of crimes among minors, ie:

- in the case of theft of personal, public and/or collective property and vehicles, respectively, attention is drawn to the fact that the number of thefts of personal property nominally increases in comparison with theft of public and/or collective property, ie to some extent it is explained that the security means and access to material values are applied due to the freer capacity;

- in the case of violent crimes, hooliganism, the desire of the juvenile offenders to assert themselves, which pushes some juvenile offenders to conflict situations, to commit apparently unreasonable and incomprehensible criminal acts, i.e. conflict of events, lack of understanding in random circumstances, are mentioned.

The vast majority of crimes are committed in groups and in a state of strong alcohol and drug intoxication and / or refusal to resist because of a sense of horror, that is, in the absence of the fact of legal knowledge by minors. Juvenile delinquency is increasing by about 20% due to the use of drugs and alcohol. Accordingly, the complexity of the criminogenic consequences during the involvement of minors in group criminal acts with the use of weapons, that is, in modern times, the percentage of armed attacks with a certain growth trend is controlled by police officers, but over time, the consequences of the growth of the use of weapons by juvenile offenders in the future will increase in terms of variability and acquisition of professional competence by police officers.

Accordingly, I. Tkachuk emphasizes the directions of activity of secondary schools in the system of prevention of juvenile delinquency, that is, three levels of preventive activities are noted:

1) primary prevention – this link is represented by the education system, as it contributes to the value formation of young people and is reflected in the pedagogical activities of teachers, trainings, clubs, information campaigns, etc. I. Tkachuk proposes to involve not only teachers, but also children themselves in preventive actions, according to the principle of "peer-to-peer". The main goals of this level are: value-oriented education, formation of legal consciousness of youth, establishing constructive interaction between children;

2) secondary prevention involves the application of appropriate measures against children who commit administrative offenses. The author calls the juvenile police, district police inspectors as the subjects of this link, pays special attention to the work of a school psychologist and a social pedagogue, who should carry out psycho-correctional work, educational work, and consult with children, parents, and teachers.

3) tertiary prevention concerns minors who have committed criminal offences and is aimed at their rehabilitation and resocialization [4].

Accordingly, the prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, taking into account a comprehensive study of deviant behavior of juvenile offenders, mastering the system of suitability with the involvement of components, ie:

- complex potential of the goal in the form of prevention by police officers of deviant capacity in the environment of juvenile offenders;
- complex potential of the task in the identification by police officers of character traits among juvenile offenders prone to deviant means of behaviour and conducting nominal preventive and corrective work;
- comprehensive capacity in relation to the content of theoretical requirements, provisions, norms, rules and concepts that provide social, public, legal and professional protection of juvenile offenders in combination with measures of criminal legal influence with the use of police officers;
- comprehensive potential of the involved methods of police officers to form the consciousness and professional competence of the personality of a juvenile offender;
- comprehensive potential during the organization of activities, the formation of positive experience by police officers regarding the social behavior of juvenile offenders;
- comprehensive potential to stimulate the activities of police officers to achieve positive behavior of juvenile offenders;
- complex potential of self-education of consciousness and subconsciousness of a juvenile offender with the involvement of means and measures of prevention by police officers;
- comprehensive potential with the use of psychology, psychotherapy and pedagogy methods, taking into account the professional potential and acquisition of professional competence by police officers;

- comprehensive capacity involving the principles of humanistic orientation regarding the educational impact of police officers on juvenile offenders;
- comprehensive potential taking into account individual psychological and age characteristics and individual capabilities of juvenile offenders;
- comprehensive potential in the form of unity of educational influences of the juvenile offender's family, educational institutions, law enforcement agencies, social services and the public to adjust these areas by police officers;
- comprehensive capacity for the application of personality-oriented influence by police officers during an unforeseen phase of criticality of the situation on the part of a juvenile offender;
- comprehensive potential and support for the positivity of results during the personality of the pupil of a juvenile offender by police officers;
- comprehensive potential to stimulate the activity of the personality of a juvenile offender and the participation of police officers in the social and social activities of the community;
- comprehensive potential of this form of cooperation between police officers and juvenile offenders in the form of significant, group and individual preventive and educational cooperation;
- comprehensive potential for the involvement of police officers in the functions of analytical, diagnostic, prognostic, projective, organizational and control assessment of the capacity of a juvenile offender in the modern form;
- comprehensive potential of suitability of measures for subjectivity and objectivity of prevention among juvenile offenders by police officers;
- comprehensive capacity to assess and correct the results of prevention among juvenile offenders by police officers;
- comprehensive capacity in the interrelationships between the components of the education of juvenile offenders by police officers with the involvement of professional competence in the form of prevention of crime prevention;
- comprehensive capacity to carry out a comparative analysis of the nominal features of preventive work with juvenile offenders;
- comprehensive potential to substantiate the directions and prospects for further improvement of the system of prevention of deviant behavior of juvenile offenders with the involvement of the basics of implementation of creative ideas of modern experience of society;
- comprehensive potential and priority of social and legal protection measures in the form of personality development of juvenile offenders and modern forms of guardianship;

- comprehensive potential in terms of professional training of police officers in providing preventive measures among juvenile offenders.

K. Muranenko offers an analysis of the modern view on the system of prevention of juvenile delinquency, which should be holistic and implemented in an integrated approach. To implement these requirements, the legislation should clearly regulate the activities of each entity and clearly delineate the functions performed by the entities. In addition, effective prevention activities involve cooperation and interaction between bodies and institutions involved in prevention. Preventive activities in relation to minors should be based on the national ideological concept, which is respect for the rights, freedoms and interests of the child, social values, characterized by a proactive, restorative approach and take into account the psychological characteristics of minors in general, their age characteristics, the situation of social development, etc. and to implement an individual approach to each child [3]. Accordingly, the educational influence of police officers during the formation of a law-abiding minor is undeniable, that is, during the effective implementation of nominal prevention measures with juvenile offenders with the involvement of professional experience and professional knowledge of police officers in the field of law enforcement to introduce professional competence and gain practical experience in pedagogical disciplines. Accordingly, measuring the effectiveness of the police officer during the registration of the registration and prevention case of a juvenile offender, that is, preventing further violations of the law and preventing crimes against the contingent for the purpose of socialization in the form of realization of social and public rights of a minor in the direction of obtaining nominal education and the implementation of measures for further employment.

Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders, that is, ways to improve in the context of professional tasks:

- clarification and evaluation of the current system of prevention of offenses among juvenile offenders and identification of elements of the desire for the integrity of the problem on the part of police officers;
- to identify and assess the system of actors involved in the prevention of juvenile delinquency and to determine the impact of police officers;
- clarification and evaluation of the system of legal regulation of the activities of police officers in the prevention of juvenile delinquency;
- clarification and assessment of the definition of concepts, content and peculiarities of the legal status of juvenile offenders, i.e. citizens of Ukraine;
- clarification and assessment of the causes and conditions of juvenile offenders' committing types and motivation of offenses;

- clarification and assessment of the classification of nominal forms and methods of activity of a police officer in the direction of prevention of offenses among juvenile offenders;
- clarification and evaluation of the legal basis and form of interaction of police officers with the subjects of civil, public, social and pedagogical prevention of offenses involving juvenile offenders;
- clarification and assessment of the possibilities for Ukraine to apply the experience of foreign countries in the field of prevention of juvenile delinquency;
- clarification and evaluation of the formulation of proposals on the activities of police officers in the prevention of juvenile delinquency;
- clarification and evaluation to ensure conditions for stopping the growth of crime among juvenile offenders;
- clarification and evaluation of the implementation of a phased change in the structure of crime in relation to the level of minimal danger in relation to modern society;
- to find out and evaluate the increase of the level of legal culture of juvenile offenders in the field of crime prevention and public order protection;
- to identify and evaluate the reduction of the number of negative social, psychological, pedagogical and public consequences of crimes committed by juvenile offenders;
- to identify and evaluate the effectiveness of the system of measures to combat and prevent crime among juvenile offenders;
- to identify and evaluate the system of measures to combat and prevent crime among juvenile offenders;
- clarification and evaluation of the formation of a system of legal education of juvenile offenders;
- identification and evaluation of the promotion of the participation of citizens and public associations in the fight against crime among juvenile offenders;
- clarification and evaluation of the creation of an information complex to ensure adequate perception of the criminological situation by juvenile offenders;
- to find out and evaluate the stimulation of nominal forms of assistance by juvenile offenders to the requirements of law enforcement agencies in the form of police officers.

Accordingly, the introduction of research methods used for the purpose of legal education of juvenile offenders. Prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders in the form of explanations, stories, conversations, reading works, lectures, discussions, debates on legal issues, "round tables" on

legal networks, that is, the use of verbal and interactive methods – games, exercises, trainings, contests, competitions, Olympiads and existing modern educational, psychological and entertainment activities.

Prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, i.e. activity in the nominal sense is considered as a means of social regulation of social relations in order to eliminate the determinant of crime among juvenile offenders, i.e. the interaction of joint measures of social, public, pedagogical, economic, pedagogical, educational, organizational and legal nature in order to combine nominal levels during crime prevention.

I. Tkachuk proposes the principles of preventive activity:

1. Proactive, restorative approach, which involves the elimination of the causes of juvenile delinquency, active participation of the community in the creation of preventive measures, the formation of children's sense of responsibility for their actions and awareness of the consequences of illegal behavior.

2. Taking into account the psychological characteristics of children, namely their physical and moral condition, social situation of development, psychological needs, etc. Thus, it is necessary to identify the true causes of youth crime, which are usually psychological in nature, and to promote their elimination.

3. Respect for social values. Since delinquency among children is a reflection of the whole society, it is extremely important to form respect for social values, personality, formation of moral foundations of society, tolerance, etc.

4. Recognition of the rights of the child, which is provided for in international legal acts and includes respect for the rights and freedoms of the child, requires the implementation of an individual approach to juvenile justice, giving preference to resocialization and psychocorrective measures instead of punitive ones [4].

Accordingly, the criminogenic situation in Ukraine is assessed by the level of reduced control over growth by the police, that is, in the case of a decrease in the use of preventive measures, it turns into a dangerous social disaster. The problem of the peculiarities of modernity with the aim of pedagogical influence on juvenile offenders, taking into account the sociality of deviation in relation to the moral development of the individual.

H. Maksimova interprets that in general, the factors of juvenile delinquency are distinguished, that is:

1. Negative influence of the family. Studies show that the vast majority of juvenile offenders had a dysfunctional family. Often it is a general atmosphere of disrespect of parents to children, cruelty towards them, demonstrative indifference, drunkenness. A dysfunctional family can be a family in which both poverty and prosperity reign. Today, every day an average of 32 children (about

12 thousand per year) become orphans with living parents. In general, 2.5 million children in Ukraine do not have family care. About 40% of juvenile criminals come from single-parent families, 5% – did not know their parents at all. Meanwhile, the number of broken families is constantly growing. This leads to the fact that children feel unnecessary, strangers in their families, begin to seek contacts outside the family and, in contrast, transfer negative experiences and accumulated anger to others.

2. Shortcomings in school education. In the conditions of a deep socio-economic crisis, secondary schools and vocational schools are far from what is required of them. Some teachers have a low level of culture and professional training, do not enjoy authority among students. The best teachers move to elite schools - lyceums, gymnasiums, etc. There is no new concept of education and upbringing of students. All this alienates children from school, they lose interest in it. Idols in the teenage environment are successful businessmen, regardless of the cost they got rich and currency prostitutes. The system of vocational education is in an extremely difficult situation. A significant number of vocational schools have been liquidated or merged with other institutions, not provided with adequate funding. But it is in them that there are tens of thousands of children from disadvantaged families who need special attention. Leisure and sports are increasingly losing their educational value for them, as they are commercialized.

3. Unemployment in socially useful work. Every year many graduates of secondary schools and vocational schools fail to find a job during the year. Now enterprises refuse to hire them. They can not find a permanent job and are "screened out" from schools. As a result, about half of juvenile offenders have not studied or worked anywhere. As for working minors, there is no educational influence on them from the labor collectives today. For enterprises that are in a difficult economic situation, the main task is to survive by any means. Unfortunately, underage workers are dismissed in the first place. And this is despite the fact that paragraph 2 of Section III of the Law "On promotion of social formation and development of youth in Ukraine" states: "The state guarantees able-bodied youth the provision of the first job for a period of not less than two years after graduation or termination of study in secondary general, vocational and higher educational institutions".

4. Negative influence of the microenvironment. Adolescents have an increased desire for communication, which facilitates their socialization. Having found a reference group for himself, the teenager values his position in it. However, often he cannot critically comprehend the situation. Brute force,

cynicism, arrogance, mockery of the weaker, which such a group offers him, are perceived as a standard of behavior. Authorities are often persons with solid criminal experience. And here the role of adults in involving adolescents in criminal activity is quite clear. Former "hangouts" of teenagers with their insignia – skulls, metal plaques, etc. – are losing their positions. Now mobile "brigades" of 10-20 people are being created, which "work" under the guidance of adults, although in many cases they show their own initiative: protection of "authorities", imposition of "taxes", destruction of retail outlets, drug trafficking, prostitution, etc. Some groups travel outside their place of permanent residence to commit crimes (for car thefts, thefts in rural areas, etc.).

5. Shortcomings in the work of law enforcement agencies to prevent juvenile delinquency. In particular, criminal police units for juvenile affairs work poorly, focusing mainly on solving crimes that have already been committed. There is an unwillingness of employees to be active in identifying adolescents who need to be registered and to conduct individual preventive work with them. There is no interaction with the public. As for the juvenile affairs service, today it is not able to really engage in crime prevention: there is a lack of staff and funding. Legal education of the younger generation is minimized. All this leads to the fact that juvenile offenders are convinced of their impunity, which, in turn, contributes to their further criminalization [2].

A personality-oriented approach to juvenile offenders with the involvement of practice, that is, the effectiveness directly in relation to the teacher's consideration of nominal typological features in relation to these properties in relation to the potential of the category of juvenile offenders.

K. Muranenko in the course of cooperation with the police in the framework of preventive activities of juvenile delinquency, the legislation of Ukraine allocates an extensive system of subjects of prevention. Thus, according to the Law of Ukraine "On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children" of 24.12.1995, the protection of legal rights and interests, as well as the prevention of offenses of persons under the age of eighteen is carried out by:

1) the central body of executive power that ensures the formation of the state policy in the sphere of family and children, the central body of executive power that implements the state policy in the sphere of family and children, the executive body of the AR of Crimea in the sphere of family and children, relevant structural subdivisions of regional, Kyiv and Sevastopol city, district state administrations, executive bodies of city and district councils in cities;

2) authorized bodies of internal affairs;

- 3) reception and distribution centers for children of internal affairs bodies;
- 4) schools of social rehabilitation and vocational schools of social rehabilitation of educational authorities;
- 5) centers of medical and social rehabilitation of children of health care institutions
- 6) special educational institutions of the State Criminal Executive Service of Ukraine;
- 7) shelters for children;
- 8) centers of social and psychological rehabilitation of children;
- 9) social rehabilitation centers (children's towns) [3].

The result of the activity is expected to be an increase in the level of trust in police officers, the upbringing of a creative generation of minors, that is, a decrease in the level of juvenile delinquency, including recidivism, which in this case has a special place in the introduction of nominal prevention, starting from kindergarten and primary school. The prospect of building the foundation of the basis of the character of the minor, the attitude towards the surrounding citizens of modern society and the behavior of the minor, that is, the effectiveness of nominal achievements in modern times by police officers is below satisfactory, taking into account the capacity of the school, which should bear moral responsibility for the actions of juvenile offenders.

Accordingly, special skills, knowledge and skills are needed to form specialized juvenile competence by police officers with an indication of current issues in the training of future police officers in preventive activities.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Accordingly, during the solution of this goal in the direction of prevention of offenses by police officers against juvenile offenders is carried out using theoretical research methods: analysis of the current state of the problem under study during the implementation of nominal research methods in the field of prevention of offenses by police officers against juvenile offenders, that is:

- improvement of the provisions of the theory of prevention of offenses among juvenile offenders, which is substantiated by the analysis of the prevention of offenses among juvenile offenders in the form of measures of the socio-pedagogical field;
- improvement of creative development of the definition of the system of prevention of offenses among juvenile offenders and types of research of

subjects, that is, fixing the significance of the impact and application of professional competence by police officers;

- improvement during the implementation of theoretical provisions, characterized by the legal status of juvenile offenders of Ukrainian citizens, taking into account the peculiarities of regulatory legislation;

- improvement of nominal conditions during the confrontation with police officers, that is, the commission of offenses by juvenile offenders;

- improvement from the point of view of analytics of the mechanism of legal regulation regarding the legal means of determining the peculiarities of legal regulation of the activities of police officers in the direction of prevention of offenses among juvenile offenders;

- improving the characteristics of the main forms and methods of activity of the internal affairs bodies of Ukraine in the field of prevention of juvenile delinquency;

- improvement of the development of the definition of legal principles and forms of interaction between police officers and subjects of social, public and pedagogical prevention of juvenile delinquency;

- improving the analysis of the experience of EU countries in the field of prevention of offenses among juvenile offenders, that is, finding out the possibilities of applying the problem in modern times;

- improvement of formulated and substantiated preventive measures regarding the organizational and legal framework of police officers in the prevention of juvenile delinquency.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Accordingly, in relation to the principle of prevention of offences by police officers in relation to juvenile offenders, with regard to the analysis of the causes of the increase in crime, which indicates, ie:

- the impact of the weakening of the educational role in the family of the juvenile offender;

- the impact of loss of interest in acquiring skills, knowledge and ability to work during the growth of insecurity in the future, that is, the emergence of feelings of irritation and aggression;

- influence on the education of juvenile offenders to respect the law;

- influence of the feeling of intransigence towards misfortune and violence among juvenile offenders;

- the impact of transformation regarding administrative and legal influence during the provision of pedagogical assistance to juvenile offenders;

- impact on the knowledge of certain laws by juvenile offenders;

- influence on the norms of behavior of juvenile offenders, that is, the use of public and civil associations in the direction of modern society and awareness of the harm caused, responsibility and acquisition of legal consciousness within certain limits, that is, deterrence of violations of the rules of their own behavior among juvenile offenders.

Involvement of minors forcibly and / or voluntarily in illegal actions and deeds from the public in relation to the contingent in the form of students in the field of educational institutions, ie lyceums, secondary schools, colleges, vocational and technical schools. During the analysis of social circumstances, police officers noted that the proportion of minors who are absent during the educational and practical process is decreasing significantly, that is, the effectiveness of the prevention of deviant behavior among minors is becoming more relevant.

Accordingly, it is determined that sociality and nominal protection and protection of the rights of minors, that is, authorized in the form of police officers, to attract and implement these subjects, that is, in relation to institutions:

- legal representatives of minors;
- educational institutions;
- health care;
- social;
- law enforcement agencies.

Accordingly, the prevention of offenses by police officers against juvenile offenders is problematic and carefully considered in the form of a nominal part of pedagogical activity on the part of a police officer, taking into account the boundaries and standards of educational institutions. It is not enough to address the causes of offences in the course of educational work with juvenile offenders separately within educational institutions.

The involvement of legal education measures in relation to the prevention of offenses among juvenile offenders, that is, the distribution of the use of means by police officers, ie:

- reverse means of updating legal skills, knowledge and skills;
- reverse and creative means to increase professionalism in the pedagogical field;
- reverse and thorough means of psychological training;
- reversible and proactive means of cooperation with the community;
- reverse means of stabilizing the juvenile offender's traits and relations with the social society.

A significant area of prevention of juvenile delinquency is the use of drugs

and alcohol. During the elimination of the problem, methods are used in the form of actions, competitions, performances, distribution of information and advertising material, the Internet, radio, television and print and electronic media. The artificiality and targeted effect of increasing the effectiveness of the prevention of offenses among juvenile offenders is considered to be the training and individuality of the methodology and prevention by police officers.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

As a result of the theoretical analysis, it was found that the study of the problem of prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders in these methodological recommendations for the implementation of the issues covered in the nominal tasks, that is, crime among juvenile offenders is considered in relation to the application of the considered and applied methods and prevention and application of professional competence by police officers.

The modernity of improvement and development of Ukrainian society is characterized by innovations and creative changes, i.e. it is covered in the sphere of strengthening the level of living. During the observation of the problem of prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders, living in the most difficult situation due to the development of a nominal system of strong moral beliefs, that is, the nominal orientation of the inadequacy of the reaction of social society to the events of juvenile offenders.

Accordingly, there is a constant concern about the facts that indicate a relative increase in the manifestations of aggression among juvenile offenders, that is, given the significant importance of increasing the problem of correction of negative behavior in relation to the initial stages of crime among juvenile offenders.

The load of the volume of crime among juvenile offenders and increases accordingly the list of types of crime, ie:

- application of conditions and commission of malicious murder;
- application of conditions and commission of grievous bodily harm;
- application of conditions and commission of robbery, robbery and rape.

The lack of variability in the equipment of the crime structure, that is, the prevention of juvenile delinquency is a nominal attribute of modern society. Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders is carried out with the involvement of information on the lack of, ie:

- knowledge by juvenile offenders of certain laws;

- knowledge by juvenile offenders of the norms of social behavior;
- knowledge by juvenile offenders of their own constitutional duties in the context of society;
- knowledge by juvenile offenders of the awareness of the committed act and/or harm;
- knowledge by juvenile offenders of the level of responsibility and acquisition of legal awareness in accordance with existing legislation;
- knowledge by juvenile offenders of the rules of ethics of a certain framework;
- knowledge by juvenile offenders of the motivation that distorts the abstinence from violating the rules of certain behavior.

Prevention of offenses by police officers against juvenile offenders, taking into account the above in the context of acquiring professional competence in the direction of strengthening responsibility and professional control by police officers, ie:

- cycle control over the behavior of juvenile offenders;
- cycle control of dysfunctional families;
- cyclic control on the peculiarities of paying attention to the social and psychological development of juvenile offenders;
- cycle control of the moral state of juvenile offenders;
- cycle control on increasing the quantity and quality of preventive measures on the part of crime prevention among juvenile offenders;
- cyclical control of the need for state and non-governmental organizations to strengthen efforts to return to the state underage citizens of the perspective plan.

Accordingly, this article analyzes the rationale for individual crime prevention among juvenile offenders, that is, the specific features, purpose and nominal task are determined, that is, the implementation of measures to solve the problem of crime prevention within the framework of individual preventive influence on police officers.

The importance of effective prevention of crime among juvenile offenders, respectively, is the organization of meaningful own time of the specified contingent, that is, the need to develop the directions of the sports environment and increase the number of optional directions with the involvement of professional competence and responsibility on the part of police officers.

Prospects for further research. The presented results of the research are the initial link in the development of the model, taking into account the situation of Ukraine, is represented by the nominal study of civil law on the social

formation of coordination regarding the prevention of offenses by police officers in relation to juvenile offenders regarding the tasks and forms of measures, that is, the involvement of parents, doctors, psychologists, social workers, teachers, legal authorities, juvenile prevention, educational institutions in the form of kindergartens, schools, universities in order to create a nominal family, healthy child and educated and highly moral nation in order to acquire professional competence on the part of police officers.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Н. І. Головка, *Соціальна профілактика правопорушень*. Київ, Україна: ДП «Видав. дім «Персонал», 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/pWIWfx> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [2] Н. Ю. Максимова, Л. А. Мороз, Л. І. Мороз, С. І. Яковенко, *Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання*. Київ, Україна: КЮІ КНУВС, 2005. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://194.44.152.155/elib/local/r195.pdf> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [3] К. Ю. Мураненко, «Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх», *Актуальні проблеми психології. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, т. 1, вип. 53, с. 81–852, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ZU42uP> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [4] І. В. Ткачук, *Організація системи профілактики правопорушень серед дітей та підлітків на основі гуманізації сучасної школи*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/cLxVQF> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ ОФІЦЕРАМИ ПОЛІЦІЇ ВІДНОСНО НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Олло Василь Петрович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри забезпечення
пальним та мастильними матеріалами.
Військова Академія.
Одеса, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-1799-2299>
ollovp@gmail.com

Анотація. Впровадження профілактики правопорушень офіцерами поліції відносно неповнолітніх правопорушників, тобто залучення професійної компетенції у напрямку номінального завдання соціальних, громадських, освітніх та правоохоронних органів та служб. Відповідно проблематика протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників, що зазначається загальносуспільними аспектами, тобто розв'язання проблематики у вигляді профілактика правопорушень офіцерами поліції відносно неповнолітніх правопорушників із застосуванням етичного та морального аспекту розвитку суспільства у контексті державної відповідальності. Перспективний стан неповнолітніх майбутність нації, тобто впровадження щодо зміцнення та поліпшення глобалізації Україні. Відповідно протягом вирішення, застосування та впровадження профілактики правопорушень офіцерами поліції відносно неповнолітніх правопорушників під час запобігання злочинів зазначеного контингенту, тобто креативність вирішення щодо фахових питань та застосування професійної компетентності із боку офіцерів поліції щодо зміцнення сучасності відносно громадян української державності. Своєчасність реакції у вигляді заходів реагування та вирішення відносно дитини безхатьки, тобто вживання наркотичних препаратів, алкоголізм та/або насильство у родині щодо визначення й фіксація потенціалу щодо існування тяжких життєвих обставин у власній сучасній соціальності ситуації, що опинився неповнолітній та потребує участі офіцера поліції. Констатація під час з'ясування проблематики профілактики правопорушень із боку офіцерів поліції відносно неповнолітніх правопорушників, що у сучасності існує у вигляді відсутності соціальної захищеності, спроможності й здатності, протистояння негативним проявам, тобто матеріального, психологічного та асоціального змісту під час вирішення конфліктних уявлень та залучення професійної компетентності із боку офіцерів поліції. Відповідно зазначення проблематики профілактики правопорушень із застосуванням офіцерів поліції протягом впровадження заходів, тобто усунення правопорушень із боку неповнолітніх безсумнівно сприятимуть щодо блокування та нейтралізації детермінанту протиправної поведінки із залученням професійної компетентності офіцера поліції. Профілактика правопорушень та впровадження номінальних заходів серед неповнолітніх правопорушників

визначається низкою зазначених психологічних та соціальних особливостей, тобто відсутність досвіду, вмінь, знань та навичок сучасного й колективного життя у суспільстві. Негативний вплив деліктного середовища, зменшення рівня соціальної, правової, медичної, психологічної та педагогічної підтримки, тобто протягом впровадження заходів допомоги родині у бік неповнолітнього із розрахунку особистої уваги зокрема особистості.

Ключові слова: профілактики правопорушень; офіцери поліції; професійна компетентність; неповнолітні правопорушники; удосконалення педагогічних; соціальних та громадських відносини.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] N. I. Holovko, Sotsialna profilaktyka pravoporushen. Kyiv, Ukraina: DP «Vydav. dim «Personal», 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/pWlWfx> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [2] N. Yu. Maksymova, L. A. Moroz, L. I. Moroz, S. I. Yakovenko, Zlochynnist nepovnitnikh: prychny, naslidky ta shliakhy zapobihannia. Kyiv, Ukraina: KluI KNUVS, 2005. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://194.44.152.155/elib/local/r195.pdf> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [3] K. Yu. Muranenko, «Orhanizatsiia systemy profilaktyky pravoporushen sered nepovnitnikh», Aktualni problemy psykholohii. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia, t. 1, vyp. 53, s. 81–852, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ZU42uP> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [4] I. V. Tkachuk, Orhanizatsiia systemy profilaktyky pravoporushen sered ditei ta pidlitkiv na osnovi humanizatsii suchasnoi shkoly. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/cLxVQF> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-102-115](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-102-115)

UDC 372.857

Sabina Sadigova Oktay,

dissertation student in the PhD program
of the Azerbaijan State Pedagogical University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0003-3375-2498>
sabina.sadigova20@gamil.com

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE FORMATION OF ECOLOGICAL THINKING AMONG STUDENTS

Abstract. Currently, one of the urgent problems is the development of ecological thinking and the formation of ecological culture of students. A purposeful system of environmental education is the main means of environmental culture, and requires students to be environmentally responsible. Environmental responsibility is associated with self-control of the individual, the ability to see immediate and long-term results in the natural environment, as well as a critical attitude towards oneself and others. Currently, the concern about environmental issues is extremely high. These problems directly affect the foundations of civilization and determine the possibilities of the existence of humanity. One of the effective means of forming the ecological culture of students is their purposeful environmental education. Their correct attitude to nature and the environment arises on the basis of ecological knowledge. The ecological attitude of students forms and develops their sense of environmental responsibility. Environmental education is carried out in two directions: fundamental (in natural sciences) and applied (technical). Here the main thing is the fundamental direction and this is not unreasonable. The fundamental direction arose on the basis of the integration of various subjects. Ecological education and upbringing, mastering ecological culture is a way that binds and connects a person, including students of secondary schools, with nature. In this sense, environmental education, environmental thinking, environmental teaching and environmental culture serve as an indicator of environmental awareness and the level of environmental thinking. The development of ecological thinking and the formation of ecological culture among students is an urgent problem for biology teachers in secondary schools. The article also notes that the knowledge gained during

environmental education and enlightenment and the experience gained constitute ecological thinking. Environmental education refers to the process of continuous education, upbringing and development aimed at finding a common environmental culture and responsibility. The goal of environmental education of students is to develop a sense of responsibility towards nature. The ecological culture of students is characterized by three main features: attraction to nature from a psychological aspect; subjective nature of perception of objects of nature; attempts to establish non-pragmatic interaction with nature. The formation of ecological thinking among students of secondary schools should become an important goal of pedagogical collectives, educational institutions, parents, as well as the public and general organizations.

Keywords: environmental education; environmental pedagogy; environmental knowledge; ecological culture; environmental awareness; methodology.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. At the end of the 20 th century, biology and the methodology of its teaching rapidly developed. This problem began to develop more actively after our republic gained independence. Thus, fundamental changes have taken place in the field of education and training of personnel in secondary schools and higher educational institutions. On June 15, 1999, the national leader Heydar Aliyev approved Decree No.168 on the “Program of Reforms in the Sphere of Education of the Republic of Azerbaijan”.

At the same time, on October 30, 2006, by the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, the Concept of General Education (National Curriculum) was adopted as the most important state document. After the implementation of this concept, the quality of teaching in all areas of education in general education institutions, schools, the content of textbooks, programs, teaching materials were adapted to new teaching methods. Thus, it is better integrated into world education. Solving the problem posed new challenges for methodologists, educators and teachers of secondary schools. The subject "Biology", taught in general education schools, is taught in the mode of active learning based on the curriculum. A new approach to teaching leads to a better formation and development of knowledge and skills of schoolchildren. All this is done on the basis of new teaching principles.

Currently, education in our republic is carried out in accordance with the national curriculum. Today, an important and main task of education is the

comprehensive development of the younger generation, schoolchildren, the formation of a perfect personality in relation to life and nature.

In the modern period, the content of the subject of biology taught in secondary schools (grades VI–XI) is mainly devoted to biological processes. Little space is given to environmental protection and training in ecological processes. However, the study of the problem of the environment and ecology as a whole is one of the most important problems facing humanity at the present time. In our republic, much attention is paid to the protection of flora and fauna, as well as the atmosphere, soil and hydrosphere. Because the rapid development of modern industry and agriculture has a bad effect on the environment.

Therefore, special attention is paid to the protection of the environment and ecology. To date, many laws on the protection of nature have been adopted. Nature conservation is taught to students and pupils in higher and secondary educational institutions. This problem is far behind. Nature protection is the duty of all people, every citizen.

Environmental education and upbringing, mastery of environmental thinking is a way that close ties bind and connect a person, including students, with nature. In this sense, environmental education, environmental thinking, environmental education and environmental culture serve as an indicator of environmental awareness and the level of environmental thinking. The development of ecological thinking and the formation of ecological culture among students is an urgent problem for teachers. For the first time in 1858 D. Toro. The German biologist Professor Ernest Haeckel defined ecology in 1866, and thanks to him this concept became widespread. The knowledge gained during environmental education and enlightenment and the experience gained constitute ecological thinking. Environmental education refers to the process of continuous education, upbringing and development aimed at finding a common environmental culture and responsibility. The goal of environmental education of students is to develop a sense of responsibility towards nature. The ecological culture of students is characterized by three main features: attraction to nature from a psychological aspect; subjective nature of the perception of objects of nature; attempts to establish a non-pragmatic interaction with nature.

The formation of ecological thinking should become an integral part of the entire system of continuous education. This is possible under a number of conditions. First of all, the following elements should be included in the content of education:

- a system of knowledge about the relationship between society and nature;
- system of norms and rules of attitude to nature;

- valuable ecological orientation;
- skills and abilities to study and protect it.

One of the fundamental ideas in the content of environmental education is the idea of development of perfection, the integrity of nature. This idea is put forward and developed both in the classroom and in extracurricular activities.

The formation of ecological thinking among students provides for the following provisions:

1. Take into account as much as possible the natural need for communication with nature in the formation of such volitional qualities as purposefulness, self-control, the ability to foresee the near and far results of one's activity (actions) in the environment.

2. Use of existing opportunities for the formation of environmental thinking and environmental culture among students in the process of studying nature.

3. When communicating with nature, the student must learn the rules of behavior in nature, not harm wildlife and not violate the usual daily routine of the inhabitants of the natural environment.

4. Excursions should take into account concrete examples of the positive and negative impact of people on nature.

5. To strengthen the acquired knowledge, various methods of verification should be used. Students, using cognitive and practical tasks, in emerging environmental situations, must achieve theoretical and practical problem solving.

6. Influence the student, taking into account his sensitivity and emotional significance.

Analysis of the latest relevant research and publications. In our time, the task of education is to, along with instilling scientific knowledge and skills in students, to teach students to protect health, people and nature. Scientists-biologists, academicians related to the protection of nature, environment and ecology, such as A. Agaev [5], B. Akhmedov [7], A. Alizade [8], A. Huseynov [18], I. Ismailov [26] and other prominent scientists have written papers and devoted many articles to this problem. However, at present, students in schools are given very superficial knowledge about environmental protection. Therefore, in secondary and higher education, the younger generation should be instilled with broad, deep knowledge and skills related to the protection of ecology and the environment. In this regard, the solution of the problem is very relevant.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the study is to determine the content of the problem of environmental protection, which must be taught in a general education school,

effective ways of teaching it and creating a system of work. Determining the importance of environmental protection, which should be taught in general education schools, improving the knowledge and skills of students in this area, instilling in them an education related to nature protection.

Based on the purpose of the study, the following **tasks** were identified:

- 1) find out the level of development of the problem in the scientific, methodological and pedagogical literature;
- 2) determine the content of biology textbooks for secondary schools on environmental protection;
- 3) clarify educational activities related to environmental protection in extracurricular activities;
- 4) substantiate the educational value of environmental protection in teaching biology;
- 5) analyze programs and textbooks in terms of the problem;
- 6) identify the learning feature of the study, give practical recommendations.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In our country, one of the important directions of state policy in the field of environmental protection is environmental education, enlightenment and environmental education of citizens, including students. It is impossible to imagine the existence of our modern world without ecology.

Students of general education schools should consistently study relevant environmental knowledge materials and express their critical creative attitude. Studying the history of the development of ecology, students understand that this science is of great importance for the fruitful enrichment of mankind at the expense of nature. It is a fact that there are no natural resources outside of ecological systems. The effective use of ecological systems is the economic power of the state, which is necessary for future economic and social development and improvement of the material well-being of the population.

At present, an important task facing us is to deepen and expand the environmental knowledge of students in general education schools. Environmental education manifests itself as a complex pedagogical process. Knowledge of the basics of ecology is the most important component of the development of ecological thinking of students. Taking into account the urgency of the problem, back in 2002, the Law of the Republic of Azerbaijan “On environmental education and enlightenment of the population” was signed in our republic. The law defines the legal, economic and organizational foundations

of state policy in the field of environmental education and enlightenment of citizens, and regulates relations in this direction.

The fourth article of the Law of the Republic of Azerbaijan "On environmental education and enlightenment of the population", adopted in 2002, sets out the main principles of state policy. These principles include:

“4.2.1 creating equal conditions for everyone to master general environmental knowledge;

4.2.2 mandatory teaching of environmental knowledge in the system of secondary education;

4.2.3 continuity of the process of environmental education and training;

4.2.4 ensuring publicity in the field of environmental education and enlightenment;

4.2.5 creation of conditions for the participation of the population and non-governmental organizations in the implementation of state policy in the field of environmental education and enlightenment”.

The President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, considering the improvement of the ecological environment as one of the main directions of his activity, is taking the necessary measures in this direction. A comprehensive action plan to improve the environmental situation in the Republic of Azerbaijan for 2006–2010 was approved and implemented on September 28, 2006.

In order to improve the quality of environmental education and upbringing at school, it is necessary to conduct a historical and pedagogical analysis of its formation and development. In this case, of course, it is necessary to determine the main conditions for its occurrence, identify its main contradictions and acquire the necessary knowledge about ways to further improve environmental education, environmental thinking and environmental upbringing. At present, it is extremely important to determine a strategy for the modernization of environmental education and upbringing at school.

In the new programs and textbooks "Biology", which are currently taught in secondary schools, the idea of providing theoretical knowledge on environmental protection, environmental protection and improving textbooks was put forward. This will provide an opportunity to improve the program and textbooks. Our study shows that the use of complex material when teaching in a general education school is not justified in practice. At the same time, it is not easy to assimilate, in other words, bringing simple material to teaching, it is impossible to violate the systematic, consistent and scientific nature of the educational material. “Scientific research conducted in the field of environmental education contributes to the formation of the entire scientific

picture of the world; creation of the foundations of a system of environmental knowledge, development of succession programs, scientific and methodological support of legal and other documents; aimed at creating educational institutions and their governing bodies. The education of our country, focused on the world, should be replaced by a newly oriented education based on the event paradigm of Nature and Man (example, sample) instead of the old views on humanitarian problems, politicized and ideologized in recent times, the last decades" [6], [10].

Learning is a step by step process. For example, materials science in the 6th grade Biology program becomes possible when students are given information about the cell about the cellular structure of a plant in advance. But practice shows that information about the cell does not correspond to the level of this age category. However, it is impossible to do without this information. A student who does not know the structure of the cell will not understand the process of growth, fertilization, and the existence of plants in general. Therefore, many materials that are important in the system of teaching biology are difficult for students to understand. The school is not only an educational institution, but also a social environment where students of different nature, interacting with each other, can conduct joint experiments and learn science and master environmental education materials. Every teacher should be able to create the right learning and teaching environment.

This allows students to study environmental education materials in a more convenient and understandable way. Creating an educational environment suitable for talented students depends on the communicative and constructive abilities of the teacher. The great Czech scientist Jan Amos Comenius used the principle of visualization as the basis for teaching material. In the context of the pandemic in which we now live, the content of biological science and genetics is determined by its relevance to the current level of development of science. However, the content of school biology changed and developed in different periods in connection with the development of the flora and fauna of society. For example, in the program of the 1930s and 1940s, "The Cell" and "Cellular Structure of Organisms" were covered very poorly, instead, preference was given to morphological and systematic materials" [1, p. 40].

The choice of an appropriate concept in education depends on the prevailing worldview of society as a whole [2, p.11]. Awareness of the importance of environmental education was formed in our country in the 80s of the last century. It is noted that, "The main goal of the ecological education of society is the formation of an ecological and cultural personality, that is, who fully adheres to the principles of ecocentric thinking (as opposed to

anthropocentric), who deeply understands the interconnection of natural phenomena, which has meaning. responsibility for their environmental behavior towards current and future generations and clearly understands the consequences of all their actions. It lies in the formation of an understanding personality” [3], [4]. The system of formation of ecological culture and ecological knowledge of individual students, the formation of ideas about the natural world as a set of specific natural objects, understanding the multifaceted values of nature as a source of material and spiritual strength of society, as well as the formation of a correct ecological attitude towards nature, awareness of the interaction of ecology and technology with nature, mastering their strategy, analysis of natural objects and activities in nature, ecological culture, ecological thinking, alternativeness and the creation of a healthy educational environment in the context of the development of predictive thinking plays a key role in the education of environmental protection and the formation of ecological consciousness of students.

Ecological consciousness: As a complex psychological process, it is the awareness in human thinking of the inextricable connection between man and nature. Ecological thinking, being a form of social consciousness, has the same status as its other forms. Ecological thinking, scientific and practical analysis of the relationship between the past, present, future of the environment and society, understanding the foundations of modern ecology, which should involve each student in actively participating in solving environmental problems. Forming the right ecological consciousness is not such an easy process! Because people who cannot understand the "philosophy" of ecological morality can shout out selfish slogans like "Taming nature" around them. "Victory over nature" are concepts that we need to change in the thinking of students. The human factor is of particular importance in the context of the democratization of public life. The roots of the concept of human factors are undoubtedly as old as humanity itself. According to some experts, the history of mankind actually begins with the creation of this concept. Unfortunately, the role of the human factor was not understood in the same way in all periods. Based on this idea, we can say that a person must always learn and develop. Students should learn about the impact of man on ecology, and ecology on man through environmental protection.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following methods were used during the study.

1) dialectical and philosophical methods: analysis, induction, deduction, abstraction, etc.

2) observation, interviews, demonstration experiments, search methods (heuristic interviews, problem interpretation), practical work, pedagogical experiment.

The methodological basis of the research is the application of factual data, principles, theoretical positions and new methods of teaching the study of events and processes.

With the help of biology research methods, students were taught the ability to observe nature, identify objects, recognize them and draw conclusions. Using the method of pedagogical observation, the practical knowledge and skills of teachers and students in the environment were revealed. Using the pedagogical experiment method, we first developed survey questions. The scientific novelty of the study lies in the fact that the possibilities and ways of studying the environment for the formation of ecological thinking in secondary schools are determined, scientific and methodological recommendations on environmental protection, protection of plants and animals are prepared.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Thus, based on the foregoing, it can be concluded that there is currently a great need for environmental education. Therefore, it is important to provide the population with knowledge about ecology, to form an ecological worldview in them, to conduct a targeted and systematic organization of environmental education, as well as environmental education among students.

1. The problems of ecology and nature protection are not given due attention in the teaching of biology in secondary schools.

2. The content of textbooks on environmental protection does not meet modern requirements.

3. The content and structure of textbooks should be written in a logical sequence in accordance with the age and level of knowledge of students on the basis of intra-subject and inter-subject communication.

4. Regarding the protection of the environment, plants and animals, teachers should teach students additional knowledge and skills, organize excursions to the environment related to nature protection, organize biological evenings and circles, pay attention to teaching them about environmental protection and environmental issues.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Speaking about environmental protection, it would be appropriate to mention the development of ecotourism. All communities around the world

must learn to prioritize the social benefits of each ecotourism in addition to the income it generates. To improve the level of mastery, it is important for the student to find answers to some questions in the team. Today's student expects a dynamic and completely new learning environment. Therefore, she must find answers to the following questions:

1. What should be taught in biology lessons (curriculum).
2. How environmental protection should be taught (pedagogy).
3. When and where to teach (educational technology and the real world).
4. Who should be trained (involvement in training).

Environmental pedagogy is a field of pedagogical science that characterizes environmental education, environmental outlook, environmental consciousness, environmental thinking, environmental culture, studying the patterns of formation of an environmental personality.

The object of environmental pedagogy is the process of environmental education. The subject of environmental pedagogy is the formation, patterns, mechanisms and facts of the formation of an environmental personality with environmental knowledge, skills and attitudes based on the laws and patterns of environmental education, including the law of parallel evolutionary development as the optimal interaction of students and the natural environment changed by them.

Prospects for further research in this direction. The effectiveness of environmental education and environmental education of students largely depends on the proper organization of this work. The competence of the organizers in this area allows students to acquire environmental education, environmental thinking, environmental behavior and, ultimately, master the environmental culture. It is important that an authoritarian model of learning is not allowed in the educational work carried out with students, and the pedagogical process is based on cooperation, mutual creativity, mutual respect and understanding of teachers and students. Classes should be organized taking into account realistic-visual and visual-figurative perception, aimed at mastering environmental knowledge and information (environmental safety, the world of plants and animals), there should be a correct attitude (from an environmental point of view) to natural phenomena and objects.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *Azərbaycanın "Qırmızı Kitabı"*. Bakı, Azerbaijan, 1989.
- [2] T. Q. Abdullayeva, *Biologiyadan laboratoriya və praktik işlərin fəal təlim*

- metodları ilə təşkili*. Bakı, Azerbaijan: ADPU nəşriyyatı, 2004.
- [3] T. Q. Abdullayeva, «Təbiət təmayüllü siniflərdə biologiya və kimya fənlərinin inkişafetdirici təlim-tərbiyə metodlarının tətbiqi təcrübəsindən», *Təhsil, mədəniyyət, incəsənət dərgisi*, № 1, səh. 28–29, 2003.
- [4] R. N. Abdullayeva, S. İ. Vəkilova, *Təhsildə psixoloji işin təşkili yolları*. Bakı, Azerbaijan, 2008.
- [5] Ə. Ağayev, «Yeni təlim texnologiyalarından istifadənin nəzəri, praktik məsələləri», *Azərbaycan TPI-nin elmi xəbərləri*, № 1, səh. 28-29, 2003,
- [6] M. Babayev, Ə. Hüseynov, Q. Mustafayev və b., *Ümumi biologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2014.
- [7] B. Əhmədov, A. Rzayev, *Pedaqogikadan mühazirə konspektləri*. Bakı, Azerbaijan, 1983.
- [8] Ə. Ə. Əlizadə, «Yeni pedaqoji təfəkkür ideyaları, prinsipləri, problemləri», *Azərbaycan məktəbi*, № 3, səh. 16, 2000.
- [9] Ə. A. Əsgərov, və b., *Müasir ekologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2007.
- [10] Ə. A. Əsgərov, *Ətraf mühitin qorunması və təbii sərvətlərin qorunması*. Bakı, Azerbaijan, 1989.
- [11] R. Əliyeva, Q. Mustafayev, *Ekologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2004.
- [12] B. M. Əzizov, M. J. Əliyev, *Tətbiqi ekologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2002.
- [13] Ş. Ə. Əhmədov, F. Ç. Ağayev, *Ümumi ekologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2005.
- [14] R. Əliyeva, Q. Mustafayev, *Ekologiya*. Bakı, Azerbaijan, 2004.
- [15] A. M. Həsənov, «Müasirlik təimin qanunauyğunluğudur», *Pedaqoji Universitet xəbərləri*, № 1, s. 320-326, 2010.
- [16] Ə. M. Hüseynov, «Təbiəti mühafizənin yenilikləri», *Kimya və biologiya tədrisi*, № 4, 1978.
- [17] Ə. M. Hüseynov, «Təbiəti mühafizəsinin yenilikləri», *Kimya və biologiya tədrisi*, № 4, 4 s, 1979.
- [18] Ə. M. Hüseynov, T. Ə. Əliyev, *Biologiya tədrisi metodikasının elmi əsasları*. Bakı, Azerbaijan, 2009.
- [19] Ə. M. Hüseynov, *Biologiya tədrisinin ümumi və xüsusi metodikası*. Bakı, Azerbaijan, 2009.
- [20] H. Hacıyeva, S. Axundova, «Gənc nəslin ekoloji təlim və tərbiyəsi», *ADPU-nun xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası*, № 5, 2003.
- [21] H. Hacıyeva, S. Axundova, «Təbiətşünaslığın tədrisində ekoloji təfəkkürün formalaşması», *Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası*, № 3, s. 33–37, 2004.
- [22] H. M. Hacıyeva, X. Q. İbrahimova, «Botanikanın tədrisində fəal təlim metodlarından istifadə», *Pedaqoji Universitet xəbərləri*, № 1, 2004.

- [23] Н. М. Насієва, «Тəбіəтşünaslıđın тədrisində фəəl тəlim методларının тəтбиқи», *Pedaqoji Universiteti xəbərləri*, № 2, 2004.
- [24] Н. М. Насієва *Həyatı bacarıqları əsaslanan təhsil*. Bakı, Azerbaijan, 2006.
- [25] İ. İsmayılov, С. Abdullayev, *Təlimin texniki vasitələri və yeni informasiya texnologiyaları, tədrisdə onlardan istifadə metodikası*. Bakı, Azerbaijan, 2006.
- [26] İ. N. İsmayılov, «Təlimin optimallaşdırılmasında müasir informasiya texnologiyalarının rolu», *Təhsil, mədəniyyət, İncəsənət*, № 3, 2004.

ВАЖЛИВІСТЬ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Садигова Сабіна Октай,
аспірант за програмою PhD
Азербайджанського державного
педагогічного університету.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0003-3375-2498>
sabina.sadigova20@gamil.com

Анотація. На даний час однією з актуальних проблем є розвиток екологічного мислення та формування екологічної культури учнів. Цілеспрямована система екологічного виховання є основним засобом формування екологічної культури, вимагає від учнів екологічної відповідальності. Екологічна відповідальність пов'язана із самоконтролем особистості, здатністю бачити миттєві та віддалені результати у природному середовищі, а також критичним ставленням до себе та інших. На даний час стурбованість екологічними проблемами є надзвичайно високою. Ці проблеми безпосередньо торкаються цивілізаційних основ і визначають можливості існування людства. Одним із ефективних засобів формування екологічної культури учнів є їх цілеспрямоване екологічне виховання. Їхнє правильне ставлення до природи і навколишнього середовища виникає на основі екологічних знань. Екологічне ставлення учнів формує і розвиває в них почуття екологічної відповідальності. Екологічна освіта здійснюється за двома напрямками: фундаментальним (з природничих наук) і прикладним (технічним). Тут головне – фундаментальний напрям, і це не даремно. Фундаментальний напрям виник на основі інтеграції різних предметів. Екологічна освіта і виховання, оволодіння

екологічною культурою є способом зв'язку людини і учнів закладів загальної освіти з природою. У цьому сенсі екологічна освіта, екологічне мислення, екологічне навчання та екологічна культура є показником екологічної свідомості та рівня екологічного мислення. Розвиток екологічного мислення та формування екологічної культури в учнів є актуальною проблемою для вчителів біології закладів загальної освіти. У статті також зазначається, що знання, отримані під час екологічної освіти, та набутий досвід становлять екологічне мислення. Екологічна освіта – це процес безперервної освіти, виховання та розвитку, спрямований на пошук спільної екологічної культури та відповідальності. Метою екологічного виховання учнів є формування почуття відповідальності за природу. Екологічна культура студентів характеризується трьома основними ознаками: потягом до природи з психологічного аспекту; суб'єктивний характер сприйняття об'єктів природи; спроби налагодити непрагматичну взаємодію з природою. Формування екологічного мислення в учнів закладів загальної світи має стати важливою метою педагогічних колективів, навчальних закладів, батьків, а також громадських організацій.

Ключові слова: екологічна освіта; екологічна педагогіка; екологічні знання; екологічна культура; екологічна свідомість; методологія.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] "Red Book" of Azerbaijan. Baku, Azerbaijan, 1989.
- [2] T. G. Abdullayeva, Organization of laboratory and practical work in biology with active learning methods. Baku, Azerbaijan: ADPU publishing house, 2004.
- [3] T. G. Abdullayeva, «From the experience of applying developmental teaching methods of biology and chemistry in nature-oriented classes», Education, culture, art magazine, No. 1, p. 28–29, 2003.
- [4] R. N. Abdullayeva, S. I. Vakilova, Ways of organizing psychological work in education. Baku, Azerbaijan, 2008.
- [5] A. Agayev, «Theoretical and practical issues of using new learning technologies», Scientific news of Azerbaijan TPI, No. 1, p. 28–29, 2003.
- [6] M. Babayev, A. Huseynov, G. Mustafayev and others, General Biology. Baku, Azerbaijan, 2014.
- [7] B. Ahmadov, A. Rzayev, Lecture notes from pedagogy. Baku, Azerbaijan, 1983.
- [8] A. A. Iizade, «New ideas, principles, problems of pedagogical thinking», Azerbaijan school, No. 3, p. 16, 2000.

- [9] A. A. Askerov, and b., Modern ecology. Baku, Azerbaijan, 2007.
- [10] A. A. Askerov, Environmental protection and protection of natural resources. Baku, Azerbaijan, 1989.
- [11] R. Aliyeva, G. Mustafayev, Ecology. Baku, Azerbaijan, 2004.
- [12] B. M. Azizov, M. J. Aliyev, Applied ecology. Baku, Azerbaijan, 2002.
- [13] S. A. Ahmadov, F. Ch. Agayev, General ecology. Baku, Azerbaijan, 2005.
- [14] R. Aliyeva, G. Mustafayev, Ecology. Baku, Azerbaijan, 2004.
- [15] A. M. Hasanov, «Modernity is the regularity of teaching», News of the Pedagogical University, No. 1, p. 320–326, 2010.
- [16] A. M. Huseynov, «Innovations of nature conservation», Teaching chemistry and biology, No. 4, 1978.
- [17] A. M. Huseynov, «Innovations of nature protection», Teaching chemistry and biology, No. 4, 4 p., 1979.
- [18] A. M. Huseynov, T. A. Aliyev, Scientific basis of biology teaching methodology. Baku, Azerbaijan, 2009.
- [19] A. M. Huseynov, General and special methodology of biology teaching. Baku, Azerbaijan, 2009.
- [20] H. Hajiyeva, S. Akhundova, «Environmental training and upbringing of the young generation», ADPU news. Natural Science Series, No. 5, 2003.
- [21] H. Hajiyeva, S. Akhundova, «The formation of ecological thinking in the teaching of natural science», News of Pedagogical University. Series of natural sciences, No. 3, pp. 33–37, 2004.
- [22] H. M. Hajiyeva, X. Q. Ibrahimova, «Using active learning methods in teaching botany», Pedagogical University News, No. 1, 2004.
- [23] H. M. Hajiyeva, «The application of active learning methods in the teaching of natural science», News of the Pedagogical University, No. 2, 2004.
- [24] H. M. Hajiyeva, Education based on life skills. Baku, Azerbaijan, 2006.
- [25] I. Ismayilov, C. Abdullayev, Technical means of training and new information technologies, methods of using them in teaching. Baku, Azerbaijan, 2006.
- [26] I. N. Ismayilov, «The role of modern information technologies in training optimization», Education, culture, Art, No. 3, 2004.

*Стаття надійшла до редакції
12 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-116-136](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-116-136)
УДК 37.01:001.891-021.465-047.44:004

Спирін Олег Михайлович,

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з цифровізації освітньо-наукової діяльності
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна;
головний науковий співробітник відділу відкритих
освітньо-наукових інформаційних систем
Інституту цифровізації освіти НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>
oleg.spirin@gmail.com

Вакалюк Тетяна Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інженерії програмного забезпечення
Державний університет «Житомирська політехніка»
Житомир, Україна;
провідний науковий співробітник сектору мережних технологій і баз даних
відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем
Інституту цифровізації освіти НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6825-4697>
tetianavakaliuk@gmail.com

Мінтій Ірина Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу відкритих освітньо-наукових
інформаційних систем Інституту цифровізації освіти НАПН України.
Київ, Україна;
доцент кафедри інформатики та прикладної математики
Криворізького державного педагогічного університету.
Кривий Ріг, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3586-4311>
irina.mintiy@kdpu.edu.ua

Іванова Світлана Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем
Інституту цифровізації освіти НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3613-9202>
iv69svetlana@gmail.com

Шимон Олександр Миколайович,

молодший науковий співробітник

відділу відкритих освітньо-наукових інформаційних систем

Інституту цифровізації освіти НАПН України.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-7009-2682>

o.m.shymon@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОМЕТРИЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ SCOPUS ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У роботі описано технологію використання інформаційно-цифрових технологій (зокрема, наукометричної бази даних Scopus) задля оцінювання результативності педагогічних досліджень. Так, використовуючи дослідницький, пояснювально-ілюстративний та евристичний методи розглянуто різні форми використання НБД Scopus – як задля оцінювання результативності педагогічних досліджень окремого науковця (перегляд загальних даних, наукометричних показників – h-індексу, загальної кількості цитувань, загальної кількості публікацій; активності за роками, популярності публікацій за роками, цитованості окремих публікацій, визначення місця (рангу) науковця в установі та ін.), так і певної установи (перегляд загальних даних, кількості публікацій, кількості авторів, рейтингів авторів за різними критеріями, тематики публікацій, співпраці з іншими установами та ін.). Для вдосконалення змісту перепідготовки науково-педагогічних та наукових працівників щодо оцінювання результативності педагогічних досліджень було: 1) підібрано інформаційно-цифрові технології (зокрема, були відібрані НБД, зокрема Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень; 2) удосконалено зміст перепідготовки науково-педагогічних та наукових працівників у формі підвищення кваліфікації з врахуванням вдосконалення процесу навчання щодо оцінювання результативності педагогічних досліджень з використанням інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД Scopus); 3) розроблено та впроваджено курс «Інформаційно-цифрові технології в оцінюванні результативності педагогічних досліджень» для ознайомлення з особливостями використання різних інформаційно-цифрових технологій у перепідготовці науково-педагогічних та наукових працівників, а також розроблено відповідно навчально-методичний комплекс курсу; 4) розроблено рекомендації щодо використання інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД

Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень. Стаття може бути корисною науково-педагогічним та науковим працівникам задля підвищення їх цифрової компетентності.

Ключові слова: наукометрична база даних; Scopus; результативність; педагогічні дослідження; технологія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою будь-якого наукового дослідження є аналіз стану вирішення проблеми у вітчизняних та зарубіжних джерелах. Так, у вимогах до оформлення дисертації визначено, що «у вступі подається загальна характеристика дисертації, а саме: обґрунтування вибору теми дослідження (висвітлюється зв’язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми або завдання)» [4]. Для отримання надійних даних слід використовувати в якості джерельної бази офіційні бібліотеки, репозитарії, наукометричні бази даних (НБД) та ін.

Серед найпопулярніших та найавторитетніших НБД на сьогодні є Scopus, цьому є кілька причин. По-перше, це ретельна робота редакційної команди, що працює над добором видань, що індексуються у ній. А, по друге, робота технічної команди щодо можливостей, які надаються користувачеві даного сервісу. Слід зазначити, що в Україні державне фінансування надання доступу до НБД Scopus науковим установам розпочалося у 2017 році, тоді було профінансовано доступ 60 науковим установам та закладам вищої освіти (ЗВО), у 2018 це число перевищило 100, і вже з червня 2019 року будь-яка державна наукова установа чи державний заклад вищої освіти мали таку можливість, попередньо оформивши заявку до Державної науково-технічної бібліотеки України [3].

Щороку інтерфейс та функціонал веб-представництва НБД Scopus розширюються, що актуалізує роботи, метою яких є ретельний аналіз можливостей, що надає НБД Scopus.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки в багатьох рейтингах ЗВО враховуються показники НБД Scopus, ЗВО намагаються сприяти підвищенню рівня навичок науково-педагогічних працівників щодо роботи з цією НБД. Так, наприклад, на сайті Чорноморського національного університету імені Петра Могили є публікація «Робота в базі Scopus», що містить посилання на матеріали безкоштовних тренінгів офіційного тренера компанії Elsevier Марини Назаровець на теми «Бібліометричні інструменти

Scopus» [2], та «Пошук інформації у Scopus» [6], (дата виходу – травень, 2020 року, для доступу до матеріалів потрібна реєстрація), на сайті інституту травматології та ортопедії НАМНУ розміщено публікацію «Реєстрація та робота в БД Scopus» [7], що складається з розділів «Алгоритм пошуку ID в Scopus», «Реєстрація в БД Scopus», «Редагування авторського профілю в НБД Scopus» (розглянуто базові дії, що потребують розширення), на сайті Мукачівського державного університету знаходяться відеотьюторіали [5], підготовлені компанією PC Technology Center [9], у яких розглянуто питання роботи з профілем автора та пошуку журналів у Scopus, що відповідають певним параметрам, проте ці питання не розкривають усіх можливостей НБД Scopus.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: описати технологію використання наукометричної бази даних Scopus для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Завдання передбачають опис усіх складових зазначеної технології.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Найбільш повно відповіді на популярні питання та проблеми, що виникають у користувачів НБД Scopus, можна знайти на офіційному сайті у розділі «Центр підтримки» [1], де розміщено як відео- (тільки англійською мовою), так і текстові тьюторіали за такими підрозділами:

- пошук документів (здійснення базового пошуку, збереження результатів пошуку, налаштування сповіщень, розширення/оновлення пошуку, аналіз результатів пошуку, завантаження і експорт результатів пошуку);
- робота з відомостями про автора (пошук автора і перегляд його профілю, оцінка впливу автора, відслідковування автора, внесення змін у профілі автора, використання даних свого профілю автора на інших платформах, пошук авторів за тематикою);
- робота з показниками (створення оглядів цитувань, пошук показників документу в Scopus, перегляд джерел, огляд показників журналу, перегляд показників CiteScore, порівняння джерел);
- пошук і робота з організаціями (як працюють профілі асоціації в Scopus, пошук афіліації за назвою, пошук афіліації за темою, пошук досліджень, що здійснюються в закладі).

Але для використання їх науково-педагогічними працівниками ЗВО України варто їх локалізувати і розглянути можливості НБД Scopus комплексно. Передумовою даного дослідження був ряд праць щодо

використання інформаційно-цифрових досліджень для оцінювання результативності педагогічних досліджень [10], [11], [12], [13], [14].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У даному дослідженні було застосовано ряд методів: аналіз наукової літератури; порівняння та узагальнення думок науковців, а також систематизація результатів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Методична система використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень включає ряд технологій використання різних інформаційно-цифрових технологій (зокрема НБД Scopus, Web of Science, електронних бібліотек тощо) для оцінювання результативності педагогічних досліджень як науково-педагогічних та наукових працівників, так і наукових установ та ЗВО. В даній роботі розглянемо детально саме технологію використання НБД Scopus для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Вона орієнтована на **очікуваний результат** – підвищення рівня цифрової компетентності науково-педагогічних працівників та наукових, а також допоміжного персоналу внаслідок використання інформаційно-цифрових технологій (НБД Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Цільовий компонент. Метою використання інформаційно-цифрових технологій (НБД Scopus) є підвищення рівня сформованості їх цифрової компетентності.

Цільова група: науково-педагогічні та наукові працівники наукових установ та ЗВО.

Змістовий компонент включає елементи змісту перепідготовки науково-педагогічних та наукових працівників у формі підвищення кваліфікації з врахуванням вдосконалення процесу навчання щодо оцінювання результативності педагогічних досліджень з використанням інформаційно-цифрових технологій (НБД Scopus). Як було встановлено раніше, використання інформаційно-цифрових технологій (зокрема й НБД Scopus) є необхідним для оцінювання результативності педагогічних досліджень як науково-педагогічних та наукових працівників, так і наукових установ та ЗВО.

Для вдосконалення змісту перепідготовки науково-педагогічних та наукових працівників щодо оцінювання результативності педагогічних

досліджень було:

1) підбрано інформаційно-цифрові технології (зокрема, були відібрані НБД, у т.ч. Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень;

2) удосконалено зміст перепідготовки науково-педагогічних та наукових працівників у формі підвищення кваліфікації з врахуванням вдосконалення процесу навчання щодо оцінювання результативності педагогічних досліджень з використанням інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД Scopus);

3) розроблено та впроваджено курс «Інформаційно-цифрові технології в оцінюванні результативності педагогічних досліджень» для ознайомлення з особливостями використання різних інформаційно-цифрових технологій у перепідготовці науково-педагогічних та наукових працівників, а також розроблено відповідно навчально-методичний комплекс курсу;

4) розроблено рекомендації щодо використання інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Методичний компонент.

До засобів, що передбачені у пропонованій методиці, віднесено: інформаційно-цифрові технології (у даному випадку НБД Scopus), а також навчально-методичні матеріали.

Запропонована методика включає такі **методи** використання інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень:

Дослідницький метод – цей метод дозволяє засобами інформаційно-цифрових технологій здійснювати пошук матеріалу за необхідною тематикою чи автором, а також, що є важливим в даній технології, досліджувати, хто з авторів безпосередньо займався окресленою проблемою.

Пояснювально-ілюстративний – цей метод дозволяє наочно показати (проілюструвати) вагомість того чи іншого дослідника у розрізі 1) років; 2) кількості публікацій; 3) індексу цитувань; 4) місця в установі; 5) тематики досліджень; 6) співавторства тощо.

Евристичний – у межах даної технології це метод передбачає не типові застосування використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання науково-педагогічних досліджень.

Усі ці методи будуть використовуватись при описі різних форм використання НБД Scopus. Тому наведемо різні форми **використання** інформаційно-цифрових технологій (зокрема, НБД Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Тут варто зазначити, що оцінювання результативності педагогічних досліджень може бути як за окремим науковцем, так і за установою загалом. Тому автори виокремили на основі попередніх досліджень [10], [11], [12], [13], [14] такі форми використання НБД Scopus для оцінювання результативності педагогічних досліджень:

1. Оцінювання результативності педагогічних досліджень науковця.

Дана форма використання містить:

1) Визначення *h*-індекса науковця. Один із найважливіших параметрів при оцінюванні результативності науковця це наявність *h*-індекса у НБД Scopus. При цьому чим він вищий, тим вважається, що науковець більш впливовий у науковій сфері.

На рис. 1. представлено профіль науковця в НБД Scopus, у розділі «Metrics overview» («Огляд показників») можна побачити у тому числі *h*-індекс науковця.

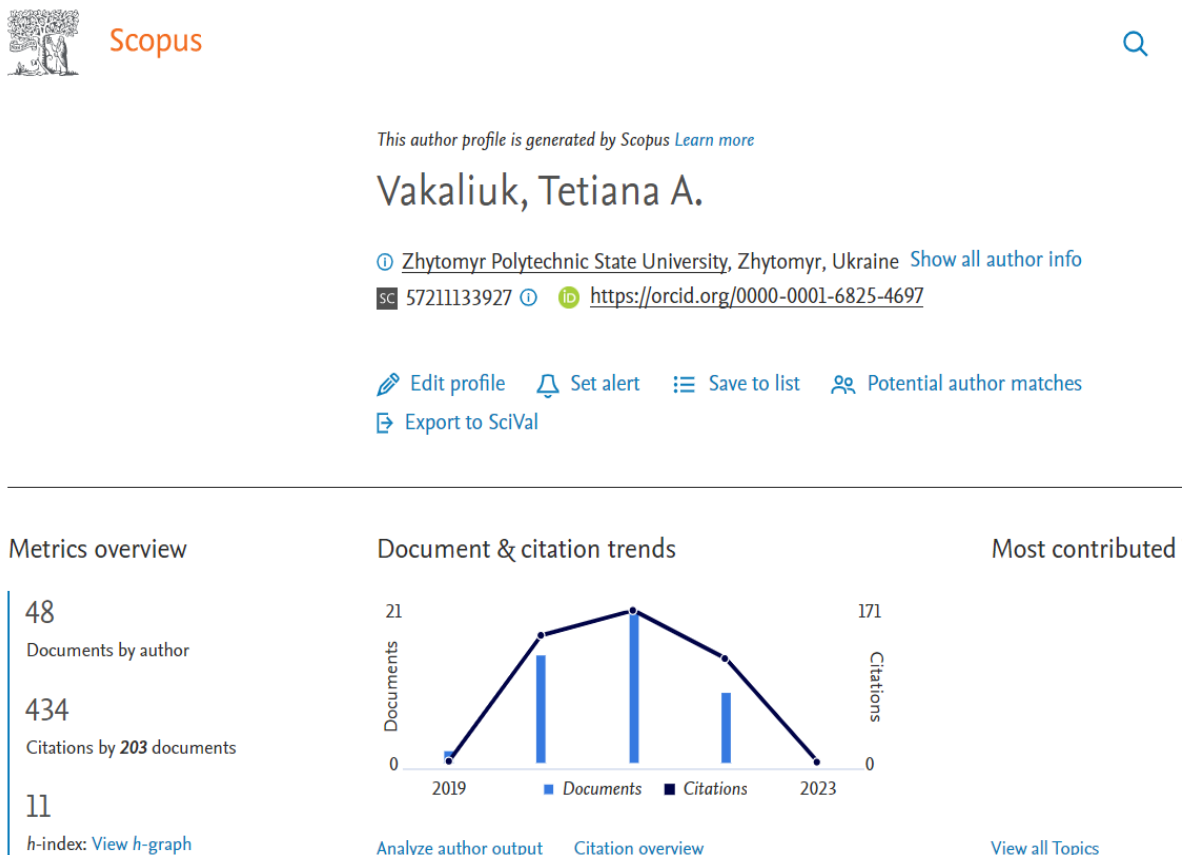

Рис. 1 Огляд профілю науковця в НБД Scopus

2) Визначення кількості цитувань науковця. Наступним важливим показником визначення ефективності педагогічних досліджень є визначення кількості цитувань за НБД Scopus. На рис. 1 у тому ж розділі «Metrics overview» можемо побачити загальну кількість цитувань даного автора за усі роки.

При формуванні звітів з науки, документів для участі у конкурсах різного рівня даний показник є обов'язковим, і вміння керуватись НБД допоможе у визначенні такого показника.

3) Визначення кількості публікацій науковця. Загальна кількість публікацій конкретного науковця міститься у тому ж розділі, що і попередні два (рис. 1).

Цей показник у деяких установах є навіть важливішим, оскільки за ним встановлюється розмір доплат чи заохочень (що прописано у колективних договорах установ).

4) Визначення активності науковця за роками.

Для перегляду та визначення публікаційної активності науковця за роками, можна скористатись наступним розділом «Document & citation trends» («Документи та тенденції цитування») (рис. 1), де у вигляді стовбчастої діаграми зображено кількість публікацій автора за роками, що внесені до НБД Scopus.

5) Визначення популярності публікацій науковця за роками (у розрізі кількості цитувань).

Для перегляду цитованості публікацій науковця за роками доступний той самий розділ (рис. 1), де у вигляді графіку зображено кількість цитувань усіх публікацій автора за роками, що внесені до НБД Scopus.

Ці два параметри також є визначальними, оскільки за ними можна наочно визначити динаміку і публікаційної активності, і цитованості (впливовості) праць. Чи ця динаміка є позитивною чи негативною, ілюструється за допомогою даних діаграми та графіка (рис. 1).

6) Визначення цитованості окремих публікацій науковця.

Для визначення цитованості конкретних публікацій автора, обираємо перегляд усіх праць автора (рис. 2), де окрім вихідних даних публікації (тип публікації, назва статті, де опубліковано, випуск, роки тощо), ще відображається кількість цитувань кожної публікації.

Рис. 2 Огляд публікацій науковця в НБД Scopus

7) Визначення тематики досліджень науковця.

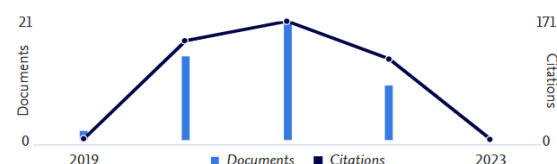
Для визначення тематики досліджень можна переглянути розділ «Most contributed Topics» («Теми з найбільшим вкладом»), де за роками відображаються найбільш активні теми автора (рис. 3) або в розділі «Topics» («Теми») (рис. 4), де n – кількість тем даного автора.

Vakaliuk, Tetiana A.

[Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine](#) Show all author info
[57211133927](#) <https://orcid.org/0000-0001-6825-4697>

Edit profile Set alert Save to list Potential author matches Export to SciVal

Document & citation trends

Analyze author output Citation overview

Most contributed Topics 2017–2021

Augmented Reality; Mobile Internet Devices; Education
26 documents
 Pedagogical Support; Competency; Professional Competence
2 documents
 Edge Computing; Internet Of Things; Location Awareness
1 document

View all Topics

Рис. 3 Огляд профілю науковця в НБД Scopus

8) Завантаження необхідних цитувань науковця.

Обравши розділ «n Documents» («n Документів»), де n – загальна кількість публікацій науковця в даній НБД, маємо можливість експортувати публікації автора або зберегти у список (рис. 4 та рис. 5). При цьому є можливість (рис. 5) обирати параметри публікацій, що саме потрібно експортувати, а також тип експорту. Це є дуже зручним, адже останнім часом все більше конференцій використовують мову розмітки Latex, де використовується зовсім інший тип цитувань – BibTeX.

Export document settings [ⓘ](#)

You have chosen to export 48 documents

Select your method of export

MENDELEY ExLibris RIS Format CSV BibTeX Plain Text
EndNote, Reference Manager Excel ASCII in HTML

What information do you want to export?

☒ Citation information	☐ Bibliographical information	☐ Abstract & keywords	☐ Funding details	☐ Other information
☒ Author(s)	☐ Affiliations	☐ Abstract	☐ Number	☐ Tradenames & manufacturers
☒ Author(s) ID	☐ Serial identifiers (e.g. ISSN)	☐ Author keywords	☐ Acronym	☐ Accession numbers & chemicals
☒ Document title	☐ PubMed ID	☐ Index keywords	☐ Sponsor	☐ Conference information
☒ Year	☐ Publisher	☐ Funding text	☐ Include references	
☒ EID	☐ Editor(s)			
☒ Source title	☐ Language of original document			
☒ volume, issue, pages	☐ Correspondence address			
☒ Citation count	☐ Abbreviated source title			
☒ Source & document type				
☒ Publication Stage				
☒ DOI				
☒ Open Access				

Рис. 4 Огляд за публікаціями науковця в НБД Scopus

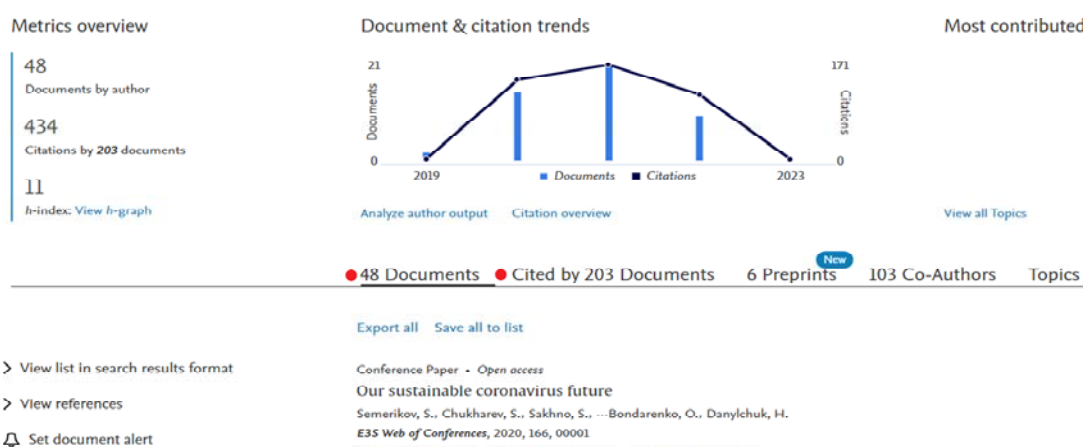

Рис. 5 Експортування даних про публікації в НБД Scopus

9) Огляд авторів, які цитують певного науковця.

Обравши розділ «Cited by n Documents» («Цитувано в n документах») (де n – кількість документів, у яких процитовано даного науковця), можна переглянути усі вихідні дані публікацій, де є посилання на публікації автора, а також повну інформацію про публікації та переглянути відповідних науковців (рис. 6).

48 Documents ● Cited by 203 Documents ● 6 Preprints New 103 Co-Authors Topics

Export all Save all to list

Book Chapter
Prognostic Assessment of COVID-19 Vaccination Levels
Pikh, I., Senkivskyy, V., Kudriashova, A., Senkivska, N.
Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies, 2023, 149, pp. 246–265
Show abstract ▾ View at Publisher ↗ Related documents

Article • Open access
Architecture of Air Transport Medicine Facilities
Bulakh, I., Semyroz, N., Kysil, S., ...Zymina, S., Bulakh, V.
Civil Engineering and Architecture, 2022, 10(5), pp. 1840–1853
Show abstract ▾ View at Publisher ↗ Related documents

Рис. 6 Перегляд даних про публікації в НБД Scopus, де цитовано публікації науковця

10) Визначення місця (рангу) науковця в установі.

Одним із показників оцінювання ефективності науково-педагогічних досліджень є місце (ранг) науковця в межах певної установи (основного місця роботи) (рис. 7). Для цього потрібно обрати назву установи (рис. 1) та обрати «Autors» («Автори»). Внаслідок чого відкриється вікно з даними авторів цієї установи з градацією за кількістю публікацій кожного автора у НБД Scopus.

11) Огляд загальної інформації про науковця. І, звісно, є можливість переглянути усю інформацію про автора, обравши біля установи автора «Show all author info» («Показати всю інформацію про автора») (рис. 1 та рис. 8). В результаті відобразиться весь список наукових

установ, де працював чи працює конкретний дослідник з відповідними роками зустрічей публікацій з цим місцем роботи.

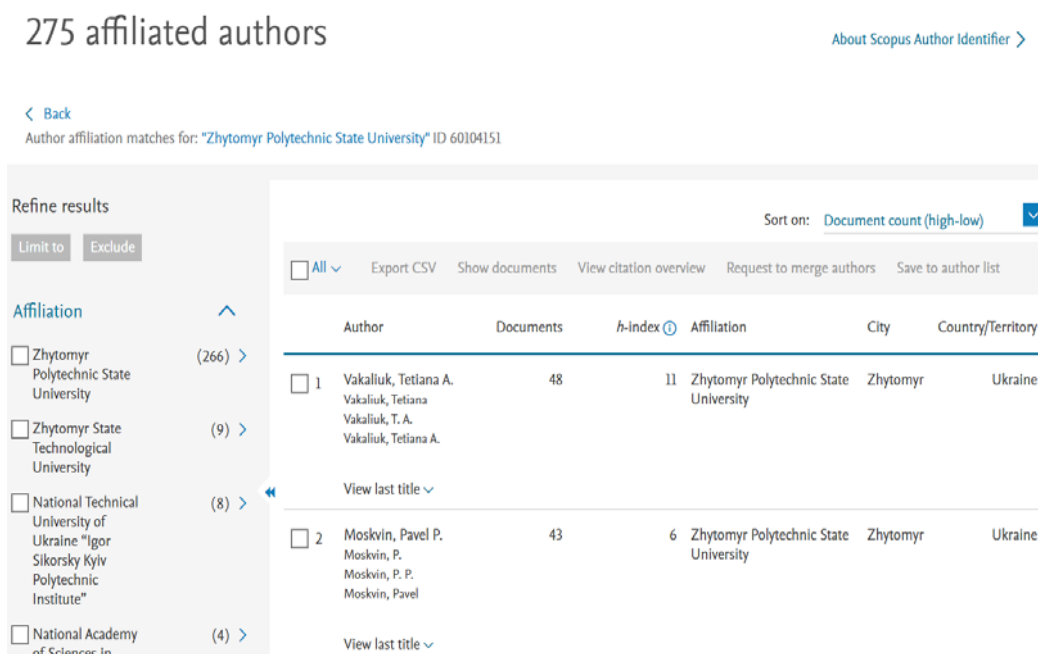

Рис. 7 Рейтинг науковців установи за кількістю публікацій у НБД Scopus

Рис. 8 Повна інформація про автора в НБД Scopus

2. Оцінювання результативності педагогічних досліджень установи.

Для оцінювання результативності певної установи можна здійснити:

1) Огляд загальної інформації про установу.

Для цього потрібно натиснути на місце роботи одного з авторів даної установи і переглянути інформацію про установу (рис. 9), де наведено усі способи запису назви цієї установи, місце розташування, кількість документів та кількість авторів установи відповідно.

Scopus

Search

Affiliation details - Zhytomyr Polytechnic State...

Zhytomyr Polytechnic State University

103, Chudnivska str., Zhytomyr
Zhytomyr Oblast, Ukraine
Affiliation ID: 60104151

Other name formats: Zhytomyr State Technological University Zhytomyr Polytechnic State University Zhitomir State Technological University
Zhitomir State Technological University (zstu) State University Zhytomyr Polytechnic Zhytomyr Institute Of Engineering And Technology
Zhytomyr State Technological University Zhytomyr Polytechnyc State University Zhitomir Institute Of Engineering And Technology
State University "zhytomyr Polytechnic" [View less ^](#)

Documents, affiliation only	Authors
481	275 Save to author list

Рис. 9 Загальна інформація про установу в НБД Scopus

2) Огляд кількості публікацій авторів установи.

Обравши розділ «Documents, affiliation only» («Документи тільки установи») (рис. 9), можна побачити загальну кількість публікацій працівників установи (в даному випадку – 481), а обравши це число – переглянути власне усі публікації з їх вихідними даними.

3) Огляд кількості авторів установи.

У тому самому розділі, але обравши «Authors» («Автори») (рис. 9), можна переглянути загальну кількість авторів установи (у даному випадку

275), а обравши відповідне число – переглянути дані усіх авторів (рис. 10).

☐ All	Export CSV	Show documents	View citation overview	Request to merge authors	Save to author list
Author	Documents	<i>h</i> -index	Affiliation	City	
☐ 1 Vakaliuk, Tetiana A. Vakaliuk, Tetiana Vakaliuk, T. A. Vakaliuk, Tetiana A. View last title	48	11	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	
☐ 2 Moskvin, Pavel P. Moskvin, P. Moskvin, P. P. Moskvin, Pavel View last title	43	6	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	
☐ 3 Manoylov, V. F. Manoilov, V. P. Manoylov, V. P. Manoylov, Vyacheslav View last title	40	2	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	
☐ 4 Bazhenov, V. G.	25	1	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	

Рис. 10 Рейтинг науковців установи за кількістю публікацій у НБД Scopus

4) Рейтинг авторів установи за даними НБД Scopus.

Там же можна побачити і список авторів саме за рейтингом (за кількістю праць) (рис. 10). Проте є можливість переглядами і за іншими параметрами (кількістю документів, *h*-індексом, автором тощо (рис. 11).

Author	Documents	<i>h</i> -index	Affiliation	City	Country
☐ 1 Vakaliuk, Tetiana A. Vakaliuk, Tetiana Vakaliuk, T. A. Vakaliuk, Tetiana A. View last title	48	11	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	Ukraine
☐ 2 Moskvin, Pavel P. Moskvin, P. Moskvin, P. P. Moskvin, Pavel	43	6	Zhytomyr Polytechnic State University	Zhytomyr	Ukraine

Sort on: Document count (high-low)

- Document count (high-low)
- Document count (low-high)
- h*-index (high-low)
- h*-index (low-high)
- Author (A-Z)
- Author (Z-A)
- Affiliation (A-Z)
- Affiliation (Z-A)

Рис. 11 Параметри перегляду списку авторів установи у НБД Scopus

5) Огляд публікацій за тематикою від установи.

Перейшовши до розділу «Documents by subject area» («Документи за галуззю знань»), можна побачити перелік галузей знань з кількістю публікацій за кожною, а також відсоткове співвідношення у вигляді діаграми за цими галузями (рис. 12).

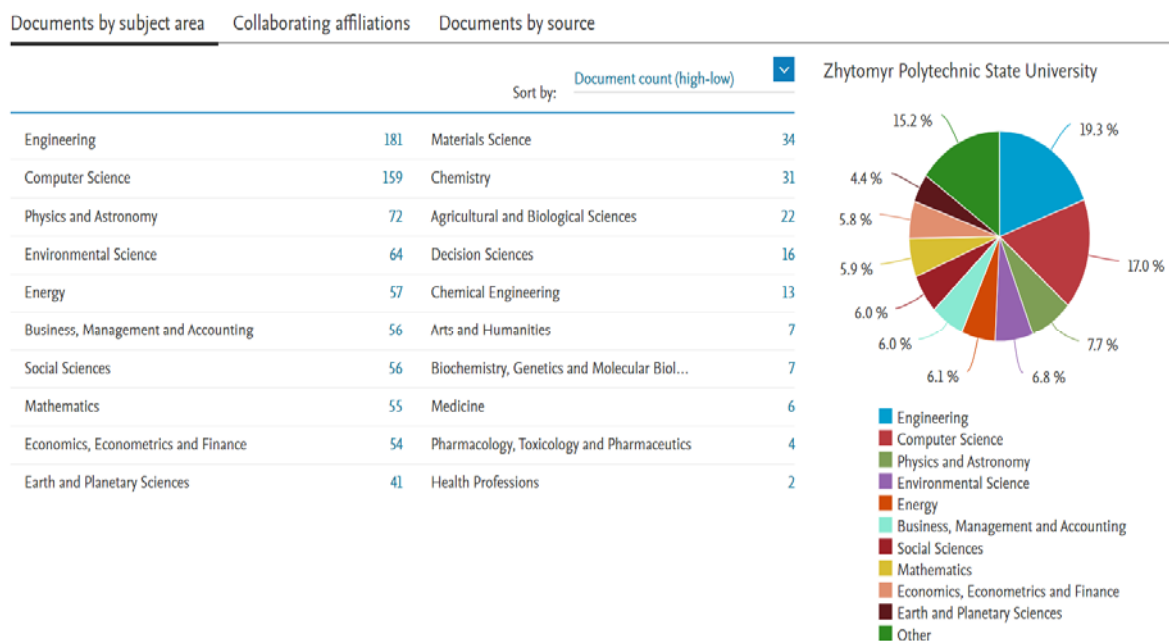
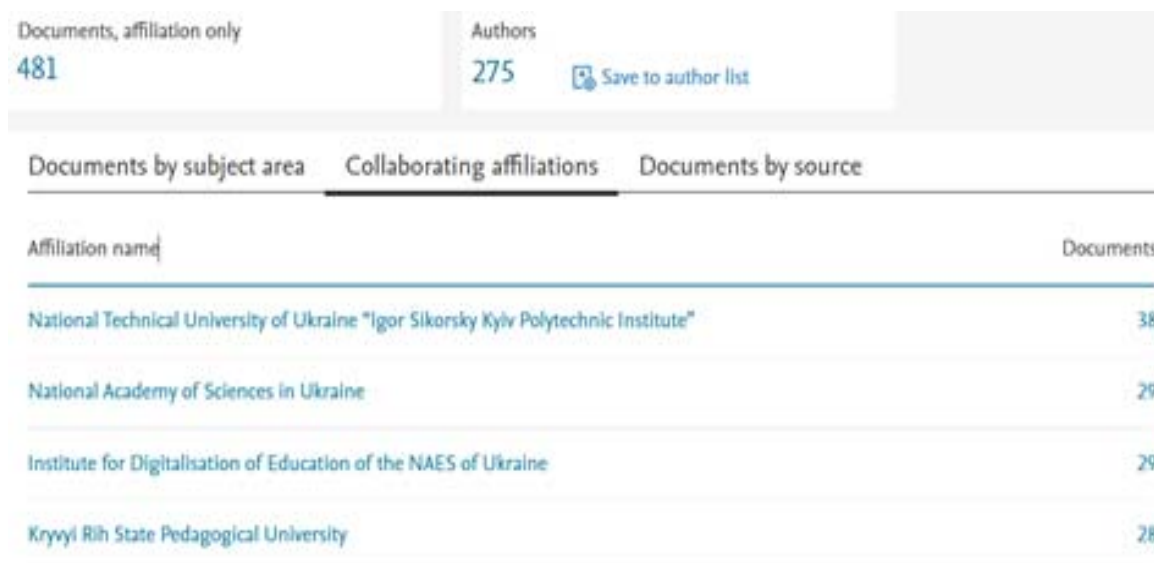

Рис. 12 Перелік галузей знань публікацій авторів установи у НБД Scopus з відповідною кількістю публікацій

6) Огляд закладів, з якими співпрацює установа.

Також в даному розділі, обравши пункт «Організація співробітництва» (рис. 13), є можливість переглянути установи, з якими відбувається співпраця у вигляді спільних публікацій.

Результатом впровадження такої методики буде підвищений рівень цифрової компетентності науково-педагогічних та наукових працівників, а також допоміжного персоналу внаслідок використання інформаційно-цифрових технологій (НБД Scopus) для оцінювання результативності педагогічних досліджень.

Affiliation name	Documents
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"	38
National Academy of Sciences in Ukraine	29
Institute for Digitalisation of Education of the NAES of Ukraine	29
Kyryl Rih State Pedagogical University	28

Рис. 13 Перегляд співпраць установи за публікаціями у НБД Scopus

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Використання НБД Scopus як різновиду інформаційно-цифрових технологій допомагає в оцінюванні результативності педагогічних досліджень, а застосування комплексної методики використання забезпечить і формування цифрової компетентності відповідних працівників. Проте варто зазначити, що для оцінювання результативності педагогічних досліджень загалом однієї методики не достатньо. Тут потрібна комплексна методична система, яка буде містити використання сукупності інформаційно-цифрових технологій.

Перспективи подальших досліджень. До перспектив подальших досліджень відносимо опис комплексної методичної системи та перевірка її ефективності (доцільності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Scopus: Access and use Support Center. [Online]. Available: <https://is.gd/Z3MDq0> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [2] Бібліометричні інструменти Scopus. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/xpCy72> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [3] Доступ до Scopus та Web of Science. [Електронний ресурс].

- Доступно: <https://is.gd/h3nW9u> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [4] Міністерство освіти і науки України. (2017, Січ. 12). *Наказ № 40, «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/QQHDsK>
- [5] Наукометричні бази – Наукова бібліотека МДУ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/zpywb2> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [6] Пошук інформації у Scopus. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/WCQms1> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [7] Реєстрація та робота в БД Scopus. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/mWdxyK> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [8] Робота в базі Scopus – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Chida6> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [9] PC TECHNOLOGY CENTER. [Online]. Available: <https://is.gd/CINCPp> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [10] С. М. Іванова, А. В. Кільченко, І. С. Мінтій, Т. А. Вакалюк, «Огляд інформаційно-цифрових систем для оцінювання результативності наукової роботи підрозділів наукових установ і університетів», *Збірник наукових праць Уманського держ. пед. ун-ту*, вип. 3, с. 39–53, 2021. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2021.241561>
- [11] Т. А. Вакалюк, О. М. Спірін, І. С. Мінтій, С. М. Іванова, Т. Л. Новицька, «Наукометричні показники оцінювання результативності педагогічних досліджень науковців та науково-педагогічних працівників», *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», вип. 60, с. 167–184, 2021.
- [12] В. Ю. Биков, О. М. Спірін, С. М. Іванова, Т. А. Вакалюк, І. С. Мінтій, А. В. Кільченко, «Наукометричні показники оцінювання результативності педагогічних досліджень наукових установ і закладів освіти», *Інформаційні технології і засоби навчання*, вип. 86(6), с. 289–312, 2021. <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4656>
- [13] С. М. Іванова, Т. А. Вакалюк, І. С. Мінтій, А. В. Кільченко, «Інформаційно-цифрові технології як засоби оцінювання результативності науково-педагогічних досліджень», *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, вип. 4(1), 2022. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4114>
- [14] І. С. Мінтій, Т. А. Вакалюк, С. М. Іванова, А. В. Кільченко, «Використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання

результативності досліджень: результати констатувального експерименту», *Інноваційна педагогіка*, № 47, с. 309–315, 2022.
<https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.59>

THE TECHNOLOGY OF USING THE SCIENTOMETRIC DATABASE SCOPUS FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PEDAGOGICAL RESEARCH

Oleg Spirin,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Vice-Rector for Research and Digitalization,
SIHE "University of Educational Management".

Kyiv, Ukraine.

Chief Scientific Officer of the Department
of Open Educational and Scientific Information Systems
Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine.
Kyiv, Ukraine;

 <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>
oleg.spirin@gmail.com

Tetiana Vakaliuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Researcher
of the Department of Network Technology and
Databases of the Department of Open Educational and
Scientific Information Systems Institute for
Digitalization of Education of NAES of Ukraine.

Kyiv, Ukraine;

Professor of the Department of Software Engineering,
Zhytomyr Polytechnic State University.

Zhytomyr, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6825-4697>
tetianavakaliuk@gmail.com

Iryna Mintii,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher of the Department of Open Educational
and Scientific Information Systems
Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine.

Kyiv, Ukraine;

Associate Professor, Department of Informatics
and Applied Mathematics, Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Kryvyi Rih, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3586-4311>
irina.mintiy@kdpu.edu.ua

Svitlana Ivanova,

PhD of Pedagogical Sciences, head of the Department
of Open Education and Scientific Information Systems
Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3613-9202>
iv69svetlana@gmail.com

Oleksandr Shimon,

Junior Researcher of the Department of
Open Educational and Scientific Information Systems
Institute for Digitalization of Education of NAES of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-7009-2682>
o.m.shymon@gmail.com

Abstract. The work describes the technology of using information and digital technologies (in particular, the Scopus scientometric database) to evaluate the effectiveness of pedagogical research. Thus, using research, explanatory, illustrative, and heuristic methods, various forms of using the Scopus NDB were considered – both to evaluate the effectiveness of pedagogical research of an individual scientist (review of general data, scientometric indicators – h-index, the total number of citations, total number of publications; activity by years, popularity of publications by year, citations of individual publications, determination of the place (rank) of a scientist in an institution, etc.), as well as a particular institution (review of general data, number of publications, number of authors, ratings of authors according to various criteria, topics of publications, cooperation with other institutions, etc.). In order to improve the content of the retraining of scientific-pedagogical and scientific workers regarding the evaluation of the effectiveness of pedagogical research, the following were selected: 1) information and digital technologies were selected (in particular, NDB, including Scopus) were selected for the evaluation of the effectiveness of pedagogical research; 2) the content of the retraining of scientific-pedagogical and scientific workers in the form of professional development has been improved, taking into account the improvement of the training process regarding the evaluation of the effectiveness of pedagogical research using information and digital technologies (in particular, the Scopus database); 3) the course "Information and digital technologies in evaluating the effectiveness of pedagogical research" was developed and implemented to familiarize with the features of the use of

various information and digital technologies in the retraining of scientific-pedagogical and scientific workers, as well as the educational and methodological complex of the course was developed accordingly; 4) recommendations were developed for the use of information and digital technologies (in particular, the Scopus database) for evaluating the effectiveness of pedagogical research. The article can be useful for scientific and pedagogical workers and researchers to improve their digital competence.

Keywords: scientometric database; Scopus; effectiveness; pedagogical research; technology.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Scopus: Access and use Support Center. [Online]. Available: <https://is.gd/Z3MDq0> Дата звернення: 25 жовт. 2022.
- [2] Bibliometrychni instrumenty Scopus. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/xpCy72> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [3] Dostup do Scopus ta Web of Science. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/h3nW9u> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [4] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2017, Sich. 12). Nakaz № 40, «Pro zatverdzhennia Vymoh do oformlennia dysertatsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/QQHDsK>
- [5] Naukometrychni bazy – Naukova biblioteka MDU. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/zpywb2> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [6] Poshuk informatsii u Scopus. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/WCQms1> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [7] Reiestratsiia ta robota v BD Scopus. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/mWdxyK> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [8] Robota v bazi Scopus – Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Chida6> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [9] PC TECHNOLOGY CENTER. [Online]. Available: <https://is.gd/CINCPp> Data zvernennia: 25 zhovt. 2022.
- [10] S. M. Ivanova, A. V. Kilchenko, I. S. Mintii, T. A. Vakaliuk, «Ohliad informatsiino-tsyfrovykh system dlia otsiniuvannia rezultatyvnosti naukovoï roboty pidrozdiliv naukovykh ustanov i universytetiv», Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzh. ped. un-tu, vyp. 3, s. 39–53, 2021. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2021.241561>
- [11] T. A. Vakaliuk, O. M. Spirin, I. S. Mintii, S. M. Ivanova, T. L. Novytska,

«Naukometrychni pokaznyky otsiniuvannia rezultatyvnosti pedahohichnykh doslidzhen naukovtsiv ta naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv», Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zb. nauk. prats. Vinnytsia: TOV «Druk plus», vyp. 60, s. 167–184, 2021.

- [12] V. Yu. Bykov, O. M. Spirin, S. M. Ivanova, T. A. Vakaliuk, I. S. Mintii, A. V. Kilchenko, «Naukometrychni pokaznyky otsiniuvannia rezultatyvnosti pedahohichnykh doslidzhen naukovykh ustanov i zakladiv osvity», Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, vyp. 86(6), s. 289–312, 2021. <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4656>
- [13] S. M. Ivanova, T. A. Vakaliuk, I. S. Mintii, A. V. Kilchenko, «Informatsiino-tsyfrovi tekhnolohii yak zasoby otsiniuvannia rezultatyvnosti naukovo-pedahohichnykh doslidzhen», Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, vyp. 4(1), 2022. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4114>
- [14] I. S. Mintii, T. A. Vakaliuk, S. M. Ivanova, A. V. Kilchenko, «Vykorystannia informatsiino-tsyfrovykh tekhnolohii dlia otsiniuvannia rezultatyvnosti doslidzhen: rezultaty konstatuvalnoho eksperymentu», Innovatsiina pedahohika, № 47, s. 309–315, 2022. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.59>

*Стаття надійшла до редакції
16 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-137-149](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-137-149)

УДК 37.013

Стешиц Ірина Вікторівна,

аспірантка кафедри педагогіки,

адміністрування і спеціальної освіти

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6622-9375>

i.steshyts@ugi.edu.ua

ПРИНЦИПИ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В ДІЇ – КЛЮЧ ДО КОНСТРУКТИВНОЇ СПІВПРАЦІ ВЧИТЕЛЬ-УЧНІ-БАТЬКИ

Анотація. Педагогіка партнерства, як ключовий компонент формули Нової української школи, покликана перетворити українську школу на важіль соціальної рівності і згуртованості. Кожен педагог має дотримуватись у своїй практичній діяльності принципів педагогіки партнерства задля реалізації місії української національної школи, яка полягає у вихованні освічених українців, всебічно розвинених, відповідальних громадян і патріотів, здатних до розвитку та інновацій. Завдяки застосуванню принципів педагогіки партнерства в повному обсязі створюються умови для розвитку професійної компетентності вчителя, розширюються та оновлюються його знання інноваційних методик і технологій навчання, вчитель набуває навичок демократизації та гуманізації взаємин між учасниками освітнього процесу та створюється позитивне мотиваційно-ціннісне учнівське середовище. За принципами педагогіки партнерства передбачається перехід від педагогіки вимог до педагогіки відносин. Це означає, що дещо змінюється стиль відносин учителя та учнів: не забороняти, а спрямовувати; не управляти, а співкерувати; не примушувати, а переконувати; не командувати, а організовувати; не обмежувати, а надавати свободу вибору. При наявності таких умов дитина має право на помилку, власну точку зору, вільний вибір, відчуває зацікавленість вчителя у її долі, оптимістично береться за кожну справу. Змінюється суть індивідуального підходу. Він має стати головним результатом шкільної освіти, критерієм якості роботи вчителя, вихователя, керівника виховного навчального закладу. Такий підхід повертає школу до особистості дитини, до її внутрішнього світу, де чекають

свого часу ще не розвинені здібності і можливості, моральні потенції свободи і справедливості, добра і щастя. Мета школи – розбудити, викликати до життя ці внутрішні сили і можливості, використовувати їх для більш повного і вільного розвитку особистості. Саме це прописано у принципах педагогіки партнерства [1].

Ключові слова: професійний стандарт вчителя; компетентність педагогічне партнерство; педагогіка партнерства; принципи педагогіки партнерства; дитиноцентризм; взаємодія вчитель-учні-батьки.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Компетентність педагогічного партнерства як базис і потужний ресурс якісної педагогічної підготовки фахівців для сучасної школи важко переоцінити. Ця компетентність дає змогу реалізувати особистісні і професійні прагнення, створити системні сприятливі умови для академічної соціалізації особистості кожного учасника освітнього процесу на засадах визнання абсолюту цінності людської гідності і рівності прав людини [2].

Саме застосування принципів педагогіки партнерства сприяє створенню нового освітнього середовища, використанню інноваційних технологій, є платформою, на якій педагог підвищує ефективність роботи, запроваджує особистісно орієнтований, компетентнісний, індивідуальні підходи. Сутність партнерства проявляється як ціннісно-світоглядна домінанта Нової української школи та потребує від педагога насамперед опрацювання нових ролей, таких, як фасилітатор, тьютор, модератор, коуч. Сучасний учитель має вміти аналізувати особливості сучасних дітей цього покоління та запроваджувати способи взаємодії з ними. І найважливішим є те, що на принципах педагогіки партнерства педагог може реалізувати головні стратегії національно-патріотичного виховання: головний урок – урок патріотизму; прийняття європейських цінностей; діяльнісний характер освітнього процесу; учитель – носій моральних цінностей; говоримо українською та вчимося захищати свою Батьківщину [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогіка партнерства у системі освіти є об'єктом особливої уваги дослідників. Такі педагогіки-класики, як В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, І. Волков, І. Іванов, О. Захаренко, А. Макаренко, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов наголошували на важливості встановлення партнерських відносин між учителем та учнем, між учителем і батьками, між школою і батьківською громадою. Сучасні дослідники приділяли багато уваги питанням педагогіки

партнерства, зокрема П. Байдаченко, В. Бакірова, І. Гавриленко, Г. Задорожний, О. Іонова, А. Рибіна, В. Жураковський, І. Мачуліна, З. Сазонова, О. Скідіна, Л. Хижняк, та інші, які аналізують різні аспекти цього питання. Якісна зміна способів організації освітньої і виховної діяльності в умовах сучасних соціальних трансформацій проаналізована в дослідженнях В. Андрющенко, Л. Горбунової, Н. Дічек, І. Дорожко, Н. Еліаса, В. Кременя, М. Култаєвої, І. Прокопенка, С. Пролєєва, Н. Радіонової, С. Сисоєвої, К. Ясперса та інших філософів і педагогів. Теоретико-прикладні аспекти педагогічного партнерства сім'ї і школи у вихованні дітей висвітлено в працях сучасних дослідників: Т. Виноградової, О. Докукіної, Т. Кравченко, І. Мачуської, Л. Повалій, В. Постового, О. Пухти та інших.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – теоретико-практичні підходи до висвітлення основних ідей, сутності та умов застосування принципів педагогічного партнерства вчителів у розрізі взаємовідносин вчитель-учень-батьки.

Завдання дослідження – обґрунтування сутності, особливостей змісту та практичного застосування принципів педагогічного партнерства у закладах освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

При застосуванні у щоденній практиці у повному обсязі принципів педагогіки партнерства можемо спостерігати, як конструктивно будуються відносини вчитель-учні-батьки; як розширюються можливості гуманізації освітньо-виховного процесу взагалі; актуалізують педагогічний інгредієнт діяльності, тим самим збільшуючи виховні можливості за рахунок об'єднання потенціалів школи та сім'ї як соціальних інститутів. У концептуальних засадах «Нової української школи» зафіксовано основні принципи педагогіки партнерства: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [6].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для реалізації мети дослідження використано комплекс методів: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури задля з'ясування

стану та перспектив окресленої проблеми; синтез і узагальнення – для теоретичного обґрунтування досліджуваного питання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Професійний стандарт вчителя початкових класів 2018 року був створений при запуску масштабної реформи «Нова українська школа» і діяв два роки. А у 2020 році на основі Національної рамки кваліфікацій вступив у дію новий професійний стандарт учителя за наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 року № 2736 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель з початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» [4].

За цим Професійним стандартом процеси навчання, виховання та розвитку учнів є наскрізними. Їх цілісність забезпечується наявністю у вчителя 15 загальних і професійних компетентностей, необхідними для виконання всіх трудових функцій.

Група компетентностей Б «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу» показує певні критерії, за яким можна оцінити якість освітнього процесу, процеси управління і менеджменту закладу освіти. Цю групу утворюють психологічна, емоційно-етична компетентності і компетентність педагогічного партнерства.

Основою компетентності педагогічного партнерства є загальна компетентність ЗК02 «соціальна компетентність», яка визначає: рівність сторін учасників освітнього процесу у міжособистісній взаємодії, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей.

Компетентність педагогічне партнерство має такі трудові дії:

- здатність до субект-субектної (рівноправної та особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі;
- здатність залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства;
- здатність працювати в команді із залученими фахівцями, асистентами вчителя для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами.

У процесі вивчення питання щодо «рівноправної» взаємодії вчителя з учнями у різних класиків педагогіки та сучасних психологів, можна сказати, що спосіб «бути друзями з учнями» не працює. Насамперед, вести

дітей за собою можна лише на базі правильно збудованих відносин. Відповідь у тому, щоб стати для учнів прикладом та орієнтиром, стати дбайливим лідером, а не дбайливим другом [5].

Ключовими принципами сучасної української школи визначено дитиноцентризм та творчий підхід до розвитку особистості. Педагогіка партнерства є чітко визначеною системою взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, учителів, громади). Педагогіка партнерства – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогу, співпраці.

Щоб зрозуміти базис взаємовідносин вчитель – учень – батьки, слід детально розглянути практичне застосування принципів педагогіки партнерства у освітньому просторі.

Перший принцип педагогіки партнерства – повага до особистості.

За В. Сухомлинським у реалізації педагогіки партнерства вчитель має провідну роль, він той, хто любить і поважає дітей; тільки так вчитель може досягти успіху в педагогічній праці, бо тільки щира любов і глибока повага педагога до вихованців породжують відповідну любов і повагу до нього, до його ідей, поглядів, переконань, знань, які він вчить здобувати: «у школі має панувати дух поваги до людської гідності, дух взаємного довір'я вихователів і вихованців, дух віри в людину» [7].

В. Сухомлинський, відповідаючи у своїх працях на питання: «Що значить хороший учитель?» пише, що це людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що і сам він був дитиною [8]. Він виділяє риси, без яких не може відбутися педагог: глибока віра в можливість успішного виховання дітей, гармонія серця і розуму, чуйність, сердечна турбота про людину, розуміння світу дитинства, вміння «пізнавати серцем», «проникати в душу дитини», «володіти собою, тримати себе в руках», «стримувати збудження й роздратування», «володіти ситуаціями», «створювати життєрадісні мелодії в музиці дитинства».

Другий принцип педагогіки партнерства – доброзичливість і позитивне ставлення вчителя до здобувачів освіти, своїх учнів.

Аби у вчителів було позитивне ставлення із доброзичливістю до своїх вихованців, вони повинні попрацювати над своїм відношенням до учнів, зі своїми думками, очікуваннями щодо їх успішності, поведінки та результатів праці. Очікування мають величезний вплив на перебіг подій, в них укладена величезна сила – як позитивна, так і негативна. Тут варто

згадати чудового відомого зарубіжного педагога, психолога Брюса Вілкінсона, який говорить, що коли діти бачать, що в них вірять, не вішають ярлики, вони мають шанс здивувати себе, своїх вчителів та батьків. Один із його законів успішного навчання учнів, закон очікувань, можна висловити двома словами: «Чекайте найкращого!». Вчитель повинен впливати на успішність та поведінку своїх учнів шляхом регулювання своїх очікувань [9].

Важливі слова висловили відомі на весь світ психологи та педагоги за теорією прихильності Біч Ханна та Ньюфелд Страйджек Тамара: «Віра вчителя в приховані всередині кожної дитини доброта та талант має значення. Треба уявляти собі найпроблемнішого учня майбутнім прем'єр-міністром чи лауреатом Нобелівської премії. Побачити зародок краси в найважчих дітях так, щоб і вони самі відчули, які вони добрі. Уявити найвидатнішу людину, яку нам доведеться вчити. Педагогу потрібно вміти уявляти кращу версію своїх учнів, щоб повноцінно навчати їх. Треба триматися за кожен проблиск добра. Такий підхід змінить навчання та ставлення до дітей, які тимчасово застрягли у «негативній» поведінці. Можливо дитина проходить нормальний етап розвитку і просто застрягла у цій ролі. Можливо це високочутлива дитина і її переповнює напруга від надто інтенсивного життя навкруги. Або, можливо, в його житті відбулися важкі події, до яких вона поки не встигла адаптуватися, тому що просто ще не має достатньої психологічної стійкості. Щоб така дитина змогла розкрити все, на що вона здатна, вчителям доведеться постаратися допомогти їй повірити у свої можливості. Це один із найцінніших дарів, який ми можемо запропонувати як педагоги» [5].

«Кожна людина має певні очікування щодо всього, що відбувається. Вони впливають як на нас самих, так і на інших людей. Очікування кореняться в минулому, обумовлюють сьогодення та впливають на майбутнє. Вони виявляються у нашому ставленні до учнів та в наших діях. На майбутнє впливають як висловлені, так і невисловлені очікування. Якщо довгий час дотримуватися завищених чи занижених очікувань, можна завдати шкоди учням. І потрібно не забувати, що очікування, «обгорнуті» любов'ю, надають учням величезної сили» [9].

Третій принцип педагогіки партнерства – довіра у відносинах, стосунках.

Мета вчителя – розкрити потенціал учнів, зробити так, щоб усі були сприйнятливими до нових знань, до творчих надбань, до розвитку самої особистості учня. Це можливо тільки тоді, коли учень довіряє вчителю,

коли відчуває себе у безпеці. Неприродно бути відкритим і творчо працювати з тим, кому ми не довіряємо або з ким не відчуваємося в емоційній безпеці. «Це проти людської природи – слухати тих, кого ми не поважаємо, або з ким ми не маємо зв'язку. Фундаментальна умова створення процвітаючого класу – це забезпечення емоційної безпеки. Це означає, що учні відчувають нашу турботу та готовність захищати їх. Дбайливе лідерство вчителя – основа для змін на краще. Учнім комфортніше ставити запитання, ризикувати та робити помилки. Вони можуть почати розкривати свої здібності, тому що в такій атмосфері простіше пробувати нове і ставити більш високі цілі» [5].

У Законі України «Про повну загальну середню освіту» термін «безпечне освітнє середовище» розуміється як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди. Тому одним із завдань усіх учасників освітнього процесу, залежно від повноважень і обов'язків, є створення та підтримка безпечного освітнього середовища, формування нових поглядів, цінностей і поведінки з метою виховання в них культури безпеки, запобігання небезпекам для їхнього життя та здоров'я.

Для розуміння того, як зробити так, щоб діти довіряли вчителям, психологи за теорією прихильності дають рекомендації про те, як розібратися у поняттях відносин і прихильності. Вони наголошують, що спочатку вчитель повинен показати учням, що йому важливе не лише їхнє навчання, а й вони самі як особистості. «Запрошуючи у відносини, ми, вчителі, повідомляємо учням, що бачимо і чуємо їх, а їхні почуття та думки важливі для нас. Це означає, що емоційно ми завжди на їхньому боці, коли вони діляться з нами своїми почуттями, намагаються пояснити свою точку зору або розповісти про досвід» [5].

Дбайливий лідер всі вказівки робить із теплотою та відповідальністю. Він уважно ставиться до потреб своїх учнів, тому вони завжди впевнені в постійній дружній взаємодії і саме це, активне запрошення учнів у відносини та дружелюбне керівництво з боку дорослого, дає основу для емоційної безпеки, для довіри.

У той же час вчитель, як підкреслював В. Сухомлинський, має бути завжди справедливим, адже «справедливість – це основа довіри дитини до вихователя» [8].

«Нашим учням не потрібна якась неймовірно харизматична суперлюдина в ролі вчителя – їм просто потрібні ви. Їм треба знати, що їх люблять такими, якими вони є. Секрет більше не в тому, що робить

вчитель, а в тому, ким він є для дитини. По суті, дитина має бути прив'язана до вчителя так, щоб той природним чином міг вести за собою. Це не питання оволодіння безліччю правильних навичок, а про розуміння важливості відносин» [5].

Четвертий принцип педагогіки партнерства: діалог – взаємодія – взаємоповага.

В. Сухомлинський писав, що без діалогічності не вийде взаємодії, тому що спільна діяльність потребує вміння домовлятися, вступати в діалог. У здійсненні діалогу провідними орієнтирами етичної поведінки вчителя повинні виступати: відсутність роздратування, емоційна стриманість, позитивна відкритість до суб'єкта педагогічної взаємодії, терпимість до думки іншої людини, перевага організаційних можливостей над дисциплінарними, зниження в партнерів тривожності та напруженості, перевага активних форм реагування над реактивними тощо. У виховній роботі важливий і зміст матеріалу, і тон розмови, і час цієї розмови, і зовнішній вигляд учителя, і манери його поведінки. Слово вчителя знаходить відлуння у серцях учнів і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли мудрість вихователя залучає, надихає вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів. Отже, В. Сухомлинський називав слово «найтоншим дотиком до серця», здатним зробити людину щасливою й нещасною [10].

У нашій країні історично склалася система освіти, за якої вчитель повинен виконати задачу, покладену на нього суспільством, а дитина (здобувач освіти) повинна відповідати тій ідеальній моделі, що також запрограмована суспільством. Таку педагогічну систему називають авторитарною педагогікою, а тип комунікації насильницьким, оскільки феноменологія саме даного типу спілкування представлена маніпулятивним стилем. Крім того, насильницьке спілкування характеризують такі способи впливу на співрозмовника (здобувача освіти): вимоги, заборони, оцінка його діяльності та поведінки, порівняння з іншими, критика і похвала, а також покарання і заохочення, ігнорування співрозмовника, підказка, поради, нотації і моралі. Крім того, маніпулятивний стиль насильницького спілкування проявляється в нав'язуванні зразків для наслідування і прикладів правильного, з точки зору одного із співрозмовників [11].

Саме за четвертим принципом педагогіки партнерства відкидає насильницьке спілкування, передбачає перехід від педагогіки вимог до педагогіки відносин. Вчитель відтепер повинен не стільки управляти, як

співкерувати; не примушувати, а переконувати; не командувати, а організовувати; не обмежувати, а надавати свободу вибору; не забороняти, а спрямовувати. Саме так школа стає дитиноцентричною і допомагає розвивати здібності і можливості учнів.

Сучасне навчання і виховання учнів вимагає нової педагогічної етики, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага та творче співробітництво вчителя та учня. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); зумовлює використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Принципово важливою є орієнтація партнерської діяльності вчителя й учня на розвиток творчості – творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах [3].

Для взаємодії з учнями важливо попрацювати над встановленням зв'язку, тобто вчитель повинен пам'ятати: «спочатку потрібно заволодіти увагою, а потім керувати». Потрібно спочатку з повагою зробити крок у світ школяра, аби потім він зробить кроки назустріч вчителю та знанням.

«Щоб стосунки були стабільними та міцними, треба продовжувати пестити і плекати цю іскру взаємовідносин. Один із важливих способів плекати стосунки з учнями – переконати їх у тому, що нам приносить справжнє задоволення те, що ми з ними поруч. Створювати атмосферу задоволення не означає ставати режисером розважальних програм. Проте корисно зробити так, щоб учні відчували: ми отримуємо задоволення від предмета, який викладаємо і, що дуже важливо, від процесу викладання саме їм. Простіше кажучи, якщо дітям з нами весело і добре, вища ймовірність, що вони захочуть побудувати з нами стосунки, що ґрунтуються на взаємній повазі. Коли нам вдається створити атмосферу насолоди, учні з більшою готовністю слухаються нас і беруть участь у навчальному процесі» [5].

П'ятий принцип педагогіки партнерства – розподілене лідерство: проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків.

Вчитель може допомогти кожному учневі пережити досвід лідерства, може сам стати лідером, який допомагає учням побачити їхні можливості. Школярі, буває, застряють у ролях, які заважають їм повноцінно вчитися. Це

особливо вірно по відношенню до дітей, які емоційно заблоковані та на яких повісили ярлик «проблемних» через їх поведінкові особливості. Те, як діти бачать самих себе, має велике значення ким вони насправді є зараз і ким стануть, коли виростуть. Вчителі, дбайливі лідери, можуть допомогти своїм учням пережити необхідні особистісні трансформації, щоб вони мали можливість жити повноцінним життям, мали силу відповідати за свій вибір.

Шостий принцип педагогіки партнерства – принцип соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Рекомендації Й. Песталоцці з розробленої ним теорії елементарної освіти: партнерство починається з уміння композиціонувати сили знання (схильності зовнішнього та внутрішнього споглядання), сили вміння (задатки до всебічного розвитку тіла), сили душі (задатки любити, соромитися і володіти собою). Використання таких методичних інструментів, як: шлях героя (сторітелінг), помилка як базис позитивної мотивації до навчання, автоматизація загальнонавчальних умінь і навичок (розвиток техніки швидкочитання, дрібної моторики рук, критичного мислення) [2]. Для активного співробітництва з сьогоденними вихованцями вчителю необхідна мобілізація інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторського хисту та вмиле оперування засобами формування моральних, інтелектуальних та духовних засад у школярів. Він повинен володіти широким арсеналом інтелектуальних, моральних і духовних засобів, які забезпечують педагогічний вплив на учня. Лише правильний стиль поведінки вчителя викликає свободу, довіру, відсутність страху, відкритість, прагнення до доброзичливого ставлення у класі. З цього погляду роль вчителя полягає не лише у тому, щоб забезпечити трансляцію знань, але й бути носієм культури і загальнолюдських цінностей, ідеї державотворення і демократичних змін [4].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Покликання вчителя – надихати, допомагати, підтримувати, відкривати очі дітей на можливості, пробуджувати гуманне ставлення одне до одного. Викладання – це не робота, а покликання. Хороший вчитель вміє доторкнутися до серця учня, допомагає дітям максимально розкривати свій потенціал [5]. При застосуванні принципів педагогіки партнерства вчитель стає дбайливим лідером, сама школа стає місцем, де тепло та сонячно у відносинах. Завдяки саме таким відносинам вчитель стає орієнтиром для дітей, магнітом, учні відчувають, що можуть довіряти,

що є людина, яка завжди може підтримати. Саме при таких умовах учні можуть максимально реалізувати свій потенціал.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує визначення специфіки педагогіки партнерства вчителів-початківців у взаємодії вчитель-учні-батьки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. В. Калько, «Педагогіка партнерства як умова реалізації завдань розвитку особистості в контексті Нової української школи», *Інноваційна педагогіка*, № 21(1), с. 33–36, 2020.
- [2] В. Ворожбіт-Горбатюк, «Компетентність педагогічного партнерства як базис якості вищої педагогічної освіти», *Молодь і ринок*, № 10, с. 63–68, 2021.
- [3] *Методичний путівник класного керівника Нової української школи* / А. Дубяга, О. Золотар; А. Дубяги, Ред. Краматорськ, Україна: Відділ інформ.-видав. діяльності, 2021.
- [4] Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/WklvXq> Дата звернення: Жовт. 20, 2022.
- [5] Х. Бич, Т. Ньюфелд Страйджек, *Не пропускайте своїх школьників. Чому діти стають все більш тривожними, агресивними і закритими, ніж раніше, і що ми можемо з цим поделати*. Москва, Росія: Ресурс, 2021.
- [6] Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5V0IqE> Дата звернення: Жовт. 20, 2022.
- [7] В. О. Сухомлинський, «Павлівська середня школа», у *Вибрані твори в 5 т.* Київ, Україна: Рад. шк., 1977, т. 4, 390 с.
- [8] В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителям*. Київ, Україна: Рад. шк., 1988.
- [9] Б. Уилкінсон, *Семь законов учащегося: как научить практически любого человека чему угодно*. Київ, Україна, 2001.
- [10] І. О. Білецька, «Педагогіка партнерства та її реалізація в творчій спадщині В. Сухомлинського», *Наукові записки*, № 171, с. 34–39, 2018.
- [11] Л. М. Шабаєва, «Нова українська школа: філософські основи обґрунтування», *Гілея*, № 125, с. 349–352, 2017.

PRINCIPLES OF PEDAGOGICAL PARTNERSHIP IN ACTION – THE KEY TO CONSTRUCTIVE COOPERATION TEACHER-STUDENTS-PARENTS

Iryna Steshyts,

graduate student Department of Educational
Institution Management and Higher Education Pedagogics
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6622-9375>
i.steshyts@ugi.edu.ua

Abstract. Partnership pedagogy, as a key component of the New Ukrainian School formula, is designed to transform the Ukrainian school into a lever of social equality and cohesion. Every teacher must adhere to the principles of partnership pedagogy in their practical activities in order to realize the mission of the Ukrainian National School, which consists in raising educated Ukrainians, comprehensively developed, responsible citizens and patriots, capable of development and innovation. Thanks to the application of the principles of partnership pedagogy in full, conditions are created for the development of the professional competence of the teacher, his knowledge of innovative teaching methods and technologies is expanded and updated, the teacher acquires the skills of democratization and humanization of relations between the participants of the educational process, and a positive motivational and valuable student environment is created. According to the principles of partnership pedagogy, a transition from the pedagogy of requirements to the pedagogy of relationships is assumed. This means that the style of the relationship between the teacher and the students changes somewhat: not to forbid, but to direct; not to manage, but to co-manage; not to force, but to convince; not to command, but to organize; not to limit, but to provide freedom of choice. In the presence of such conditions, the child has the right to make a mistake, his own point of view, free choice, feels the teacher's interest in his fate, optimistically takes on every task. The essence of the individual approach is changing. It should become the main result of school education, a criterion for the quality of work of a teacher, educator, head of an educational institution. This approach returns the school to the child's personality, to his inner world, where undeveloped abilities and opportunities, moral potentials of freedom and justice, goodness and happiness are waiting for their time. The purpose of the school is to awaken and bring to life these inner forces and possibilities, to use them for a more complete and free

development of the personality. This is precisely what is written in the principles of partnership pedagogy.

Key words: teacher's professional standard; pedagogical partnership competence; partnership pedagogy; principles of partnership pedagogy; child-centeredness; teacher-pupil-parent interaction.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. V. Kalko, «Pedahohika partnerstva yak umova realizatsii zavdan rozvytku osobystosti v konteksti Novoi ukrainskoi shkoly», *Innovatsiina pedahohika*, № 21(1), s. 33–36, 2020.
- [2] V. Vorozhbit-Horbatiuk, «Kompetentnist pedahohichnoho partnerstva yak bazys yakosti vyshchoi pedahohichnoi osvity», *Molod i rynok*, № 10, s. 63–68, 2021.
- [3] *Metodychnyi putivnyk klasnoho kerivnyka Novoi ukrainskoi shkoly* / A. Dubiaha, O. Zolotar; A. Dubiahy, Red. Kramatorsk, Ukraina: Viddil inform.-vydav. diialnosti, 2021.
- [4] *Profesiynnyĭ standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)»*. [Elektronnyĭ resurs]. Dostupno: <https://is.gd/WklvXq> Data zvernennia: Zhovt. 20, 2022.
- [5] H. Bich, T. N'yufeld Straïdzhek, *Ne upuskaïte svoih shkol'nikov. Pochemu deti stanovyatsya vse bolee trevozhnymi, agresivnymi i zakrytymi, chem ran'she, i chto my mozhem s etim podelat'*. Moskva, Rossiya: Resurs, 2021.
- [6] *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. [Elektronnyĭ resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5VOIqE> Data zvernennia: Zhovt. 20, 2022.
- [7] V. O. Sukhomlynskyĭ, «Pavlyska serednia shkola», u *Vybrani tvory v 5 t.* Kyiv, Ukraina: Rad. shk., 1977, t. 4, 390 s.
- [8] V. O. Sukhomlynskyĭ, *Sto porad uchytelvi*. Kyiv, Ukraina: Rad. shk., 1988.
- [9] B. Uilkinson, *Sem' zakonov uchashchegosya: kak nauchit' prakticheski lyubogo cheloveka chemu ugodno*. Kiev, Ukraina, 2001.
- [10] I. O. Biletska, «Pedahohika partnerstva ta yii realizatsiia v tvorchiï spadshchyni V. Sukhomlynskoho», *Naukovi zapysky*, № 171, s. 34–39, 2018.
- [11] L. M. Shabaieva, «Nova ukrainska shkola: filosofski osnovy obgruntuvannia», *Hileia*, № 125, s. 349–352, 2017.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-150-214](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-150-214)
УДК 37.07.005

Чижевський Борис Григорович,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

ЗАКОНОДАВЧІ ВИМОГИ СТОСОВНО ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДЯНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті узагальнено й окреслено законодавчі вимоги стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії. Розвиток як сфери освіти в цілому, так окремої особистості зокрема відбувається у відповідності із натуральними, природними та юридичними законами. Вони визначають рівні, умови, параметри, критерії, підстави та доцільність прийняття управлінських рішень та механізми їх реалізації. У даному випадку пропонується розглянути організаційно-правовий аспект окресленої проблеми. Юридичні закони визначають організаційно-правові умови, особливості та закономірності управлінської діяльності в закладах загальної середньої освіти. З політичного та юридичного погляду законодавчі вимоги стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії базуються на основі Конституції України, законодавства та нормативно-правових актів. Під час організації державно-громадянського управління фундаментальними є права, свободи, обов'язки громадян, зокрема учасників освітнього процесу, що визначаються Основним Законом (Конституцією України). Конституцією України, законодавством формується сукупність прав і правових відносин, які якісно і кількісно регулюють суспільні відносини, партнерські стосунки, взаємодію, єдність, консолідацію, співпрацю учасників освітнього процесу. Юридичні норми регулюються правовими засобами та механізмами. Право

розглядається як система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки та соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю більшості громадян держави і спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі та забезпечуються демократичною державою за активної участі самоорганізованого громадянського суспільства. У даному випадку необхідно підходити до окресленої проблеми комплексно, розглядаючи галузь права, як сукупність норм права, які складають відособлену частину системи права і регулюють якісно однорідні суспільні відносини демократичними методами правового регулювання та нерозривно пов'язані із свободами і обов'язками. Сфера права умовно поділена на окремі галузі з урахуванням різноманітності суспільних відносин, які врегульовуються правом та правовими нормами. Актуальною є проблема розробки, систематизації та узагальнення освітнього права. У запропонованій роботі розглядається рівень, системність, всебічність та спрямованість законодавчих вимог стосовно організації державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії в історичній ретроспективі та в контексті норм, положень та вимог Конституції України, законів України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту».

Ключові слова: Основний Закон; законодавство; державно-громадське управління; партнерство; взаємодія; демократична держава; громадянське суспільство; права; свободи; обов'язки.

ВСТУП / INTRODUCTION

У процесі побудови демократичної держави України та розвитку інститутів громадянського суспільства в нових правових, соціально-політичних, економічних, інформаційних умовах першочергового значення набуває проблема формування, розвитку та реалізації сучасних інноваційних моделей управління закладами загальної середньої освіти. Державно-громадське управління закладами загальної середньої освіти за своєю природою передбачає підготовку, прийняття та виконання управлінських рішень на основі забезпечення їх відповідності нормам Основного Закону (Конституції України), вимогам законодавства та положенням нормативно-правових актів і за своїм змістом, рівнем, об'ємом, характером, особливостями та специфікою є інноваційним та перспективним. Сучасне законодавство у сфері освіти акумулює в собі

правові, політичні, соціальні, економічні, інформаційні, майнові умови успішної діяльності закладів загальної середньої освіти і передбачає можливість реалізації різноманітних моделей державно-громадського управління. Від реальної наявності відповідних умов залежить якість реалізації права громадян на якісну, доступну, безоплатну освіту. Законодавчі вимоги стосовно організації діяльності закладів загальної середньої освіти окреслені у законодавстві України у сфері освіти (11 законів) та більше ніж 300 законах і відображають універсальні речі співжиття, співтворчості, співпраці та взаємодії учасників освітнього процесу. Увесь спектр вимог є важливою складовою рівня життєдіяльності, життєтворчості особистості, спільноти, громадянського суспільства та інститутів демократичної держави і забезпечує рівень, якість та доступність виконання прав, свобод і обов'язків. Конституція та законодавство України встановлюють обов'язок держави дбати перш за все про визначення стандарту і змісту освіти, поліпшення умов освітнього процесу, рівня і якості навчання, наявності професійних кадрів, безпеку життя, соціальний захист, здоровий спосіб життя. У процесі управління важливо забезпечити дисбаланс, взаємодоповнення об'єктивних і суб'єктивних, достатніх/необхідних та обов'язкових і факультативних умов які найбільш консолідовано узгоджені та взаємопов'язанні зі стандартами, вимогами та положеннями Конституції України та законодавства України.

Постановка проблеми. Аналіз, вивчення, систематизація вимог законодавства стосовно організації державно-громадського управління ефективною діяльністю закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії передбачає створення механізмів для стабільного, стійкого розвитку та зростання як сфери освіти в цілому, так і школи зокрема та вмотивовують до проведення постійних пошуків управлінських рішень, дій та вчинків щодо вдосконалення, уточнення, коригування та шліфування підходів щодо організації та забезпечення державно-громадського управління школою на партнерських засадах в площині об'єднання, єдності, солідарності та консолідації зусиль, потенціалу, ресурсів інститутів демократичної держави та громадянського суспільства на всіх рівнях. Життєво важливим є дотримання законодавчих вимог стосовно організації навчання дітей та учнів, а також забезпечення дієвості та розвитку державно-громадянського управління в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану, післявоєнної відбудови на принципах гуманізму, людяності, доброчесності,

добропорядності, доброчинності, добротворення, всеосяжності, передбачуваності, прогнозованості, далекоглядності, безпечності та мудрості. Особливого значення надається створенню демократичних, сприятливих, комфортних, цивілізованих умов для продовження навчання внутрішньо переміщених громадян та дітей і учнів, які перебувають за кордоном на тимчасовій або постійній основі.

Завдяки продуманим та реалістичним законодавчим вимогам стосовно організації державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії створюється основа для стабільного, стійкого розвитку та зростання Сучасної української школи, Нової української школи, Української школи майбутнього за напрямками – школа в Україні, школа для України, школа про Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна характеристика дослідження проблем формування законодавчих вимог стосовно організації державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії дає підстави засвідчувати, що вона частково окреслена і висвітлюється у наукових працях В. Алфімова, В. Афанасьєва, Є. Березняка, М. Босенко, Д. Гвішіані, С. Гончаренка, Л. Даниленко, М. Дарманського, Д. Дейкуна, П. Дроб'язко, О. Зайченко, О. Захаренка, С. Калашнікової, Л. Калініної, Ю. Конаржевського, М. Кондакова, Є. Краснякова, В. Курила, В. Олійника, О. Онаць, Л. Попович, О. Савченко, Ж. Таланової, О. Топузова, А. Сологуба, В. Хайруліної, В. Шепотька, М. Ярмаченка. Водночас умови війни, воєнного стану, надзвичайної ситуації та надзвичайного стану, необхідність післявоєнного відновлення та відбудови, зміни соціально-економічної структури суспільства, нестандартні умови діяльності закладів загальної середньої освіти в сучасних умовах потребують підвищеної уваги до розвитку школи з позицій демократизації, єдності, партнерства, консолідації, солідарності, відкритості, прозорості державно-громадського управління як органів місцевого самоврядування, так і закладів загальної середньої освіти та наявності демократичного стилю роботи керівників усіх рівнів.

Науково-практичний інтерес до проблем формування та реалізації законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії впродовж останнього часу розширюється і поглиблюється. Проведено наукові дослідження за такими напрямками, а саме: теоретико-методичні основи державно-громадського управління розвитком загальної середньої освіти (Н. Лісова) [53]–[56] державно-громадське управління

освітою: соціально-філософський аналіз (В. Бех) [45], теоретичні методичні засади управління якістю загальної середньої освіти в регіоні (С Одайник) [63], теоретико-технологічні основи формування управлінської компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в процесі професійної підготовки (І. Дарманська) [44], роль органів місцевого самоврядування у впровадженні державно-громадської моделі управління освітою в Україні (В. Сизон) [64], [65], механізми державно-громадського управління розвитком освітньої інфраструктури регіону (І. Безена) [38]–[40], адаптація європейських принципів управління загальною середньою освітою в Україні (С. Книшик) [47], [48], система управління середньою освітою в Англії (В. Белова) [41], державно-громадські засади управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів у регіоні (В. Гончарук) [43], управління загальною середньою освітою як відкритою системою в умовах трансформацій суспільства (М. Коломієць) [49], державно-громадське управління освітою в Україні (В. Кононенко, С. Лапшин, Т. Пилипенко) [50], система планування організаційно-педагогічної діяльності закладу загальної середньої освіти (С. Кудряк) [52], державно-громадське управління відділу освіти: особливості й перспективи (Н. Лісова) [53]–[56], організаційно-правові форми функціонування закладів освіти як основа удосконалення економічного механізму розвитку системи загальної середньої освіти (В. Лойко, К. Поздєєва, М. Жильцов), управління загальною середньою освітою як складова реформування загальнонаціональної системи управління освітою (Л. Марусіна) [58], технологія впровадження моделі системи громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти (О. Михасюк) [59]–[61], механізми державного управління дистанційним навчанням у закладах загальної середньої освіти (О. Фіданян) [66], нові підходи до управління освітнім закладом в умовах реформування освіти (Л. Михайлова, Л. Савенко, В. Стасюк) [62], державно-громадське управління освітою: зарубіжний досвід (І. Шоробура) [67].

У той же час динаміка життя та сурові реалії воєнного стану і необхідності післявоєнної відбудови та розвитку потребують проведення неперервних, системних, комплексних досліджень з проблем формування та юридичного закріплення законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: на основі аналізу законодавчих вимог стосовно

організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії визначити перспективи та пріоритетні напрями самоорганізації та управління сучасною українською школою; показати взаємозалежність успішного функціонування школи від широкого запровадження в практику законодавчо закріплених норм, стандартів, рівня державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Зазначення законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

2. Систематизація основних законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

3. Характеристика наявної Конституційної, законодавчої освітньої бази щодо реалізації на практиці моделей державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

4. Аналіз та визначення законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

5. З'ясування вимог до об'єктів і суб'єктів освітнього процесу щодо їх ролі та участі в державно-громадянському демократичному управлінні закладами загальної середньої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичними основами дослідження є закони і принципи загальнонаукового пізнання, зокрема діалектичної єдності історичного і логічного, бажаного, доцільного та допустимого і можливого; теорії і практики законодавчого закріплення норм, критеріїв, стандартів, вимог щодо забезпечення демократичного управління, а також методи системного аналізу, порівняння, узагальнення; вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду; педагогічні спостереження, бесіди; рівня суспільної думки та професійної оцінки ефективності та якості законодавчого, нормативного-правового забезпечення державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Проведено аналіз наукової літератури, норм Конституції України, вимог законодавства України, положень нормативно-правових актів у сфері освіти щодо законодавчих вимог стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Державно-громадське управління як один із способів самоврядування громадянського суспільства є невід'ємною ознакою історичного демократичного процесу взагалі й українського народу зокрема.

Історичним підґрунтям формування сучасних підходів до державно-громадського управління є звичаєве право Київської Русі, Повчання Володимира Мономаха дітям, Магдебурзьке право, військово-адміністративне самоврядування часів Української козацької держави, Конституція 1710 року (Пилипа Орлика), II Універсал Центральної Ради та Конституція УНР від 29 квітня 1918 року.

Розвиток моделей державно-громадського управління на засадах партнерської взаємодії в сучасних політичних, економічних, соціальних, юридичних умовах на всіх рівнях та закладах освіти незалежно від статусу, підпорядкування та форми власності має базуватися на вимогах, положеннях, приписах Конституції України (Основного Закону) яка [1, преамбула] – виражаючи суверенну волю народу; спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення; дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України; прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу; усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, у політичній, соціальній, законодавчій та правовій площині визначила: Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1, ст. 1]; суверенітет України поширюється на всю її територію, Україна є унітарною державою, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою [1, ст. 2]; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, ст. 3]; носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами, ніхто не може узурпувати державну владу [1, ст. 5].

В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії [1, ст. 8].

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1, ст. 11].

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1, ст. 17].

Розвиток державно-громадського управління доцільно будувати і розвивати на основі поєднання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. При цьому враховується, що: усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1, ст. 21]; кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1, ст. 23]; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [1, ст. 38].

Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [1, ст. 43].

Організація та реалізація державно-громадського управління як сферою освіти, так закладами загальної середньої освіти передбачає неухильне врахування того, що: кожен має право на освіту; повна загальна середня освіта є обов'язковою; держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [1, ст. 53].

Під час організації науково-педагогічної праці та освітнього процесу враховується, що: громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його

згоди, за винятками, встановленими законом; держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством; культурна спадщина охороняється законом; держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами [1, ст. 54].

Представники закладів освіти, забезпечуючи розвиток школи на науково-інноваційному рівні та реалізацію права громадян на якісну, доступну, безоплатну освіту, мають брати як найактивнішу пряму та опосередковану участь в розробці та реалізації стратегій, програм, проектів розвитку освіти як в регіонах, так і в державі в цілому.

На основі вищезазначеного державно-громадське управління освітою розглядається як особливий демократичний та інноваційний тип управління, характерною рисою якого є постійна та взаємна відповідальна участь і взаємодія в управлінні освітою суб'єктів і їх органів з одного боку, що виражають і представляють інтереси, політику, гарантії і компетенцію держави в області освіти (Міністерство освіти і науки України, управління освітою і науки обласних державних адміністрацій, відділи освіти, органи місцевого самоврядування, виконавчі структурні підрозділи територіальних об'єднань), з іншого боку, суб'єктів і їх органів, що виражають інтереси усіх членів громадянського суспільства.

Першим документом, який декларує перехід до державно-громадського управління освітою в сучасних умовах є «Національна доктрина розвитку освіти» [33] затверджена Указом Президента України у квітні 2002 року. Доктрина визначила концептуальні ідеї та погляди на стратегію й основні напрями розвитку освіти в першій чверті XXI сторіччя. Як стратегічний напрям визначено перехід до державно-громадського управління освітою, що включає: забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки; зміну функціональну, структури і стилю центрального, регіонального та місцевого управління освітою; поєднання державного і громадського контролю; перехід до програмно-цільового управління. Основні положення Доктрини базувалися на основі сучасних наукових досліджень та позитивних здобутках освітянської практики у сфері розвитку та утвердження демократичного управління.

У Національній доктрині розвитку освіти України вказано, що «сучасна система управління освітою має розвиватись як державно-громадська, яка повинна враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможність їх

освітніх послуг. Діяльність освітян спрямовується на пошуки нових демократичних відкритих моделей управління освітою, що зорієнтовують освітні процеси не на відтворення, а на розвиток. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюється навантаження, функції, структура і стиль центрального та регіонального управління освітою». Це було відправною точкою для подальшого розвитку як сфери освіти в цілому, так і закладів освіти зокрема.

Також як пріоритетний напрям державної політики Національна доктрина визначала інтеграцію вітчизняної освіти до європейського та світового освітнього просторів. У розділі X визначено, що система управління сферою освіти розвивається як державно-громадська. Вона має враховувати регіональні особливості й тенденції до зростання автономії закладів освіти. Рекомендовано розвивати різноманітні моделі управління закладами освіти з урахуванням їхнього статусу, типу, підпорядкування та форми власності. Було вказано загальний напрям модернізації управління – децентралізація, оптимізація управлінських структур, перерозподіл повноважень між центральними й місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування та закладами освіти.

Розвиток проблеми державно-громадського управління знайшов своє відображення і в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [34]. У Розділі I «Загальні положення» конкретизовано основні шляхи реалізації концептуальних ідей, визначених Національною доктриною. У переліку основних проблем вказаний «недостатній розвиток громадського самоврядування навчальних закладів, недосконалість механізмів залучення до управління освітою та її оновлення інституцій громадянського суспільства, громадськості». Серед основних завдань Національної стратегії було передбачено «розвиток взаємодії органів управління освітою та органів громадського самоврядування навчальних закладів, забезпечення об'єктивного оцінювання якості освіти». А у розділі «Модернізація системи управління освітою зазначено, що управління має здійснюватися відповідно до “моделі державно-громадського управління у сфері освіти, в якій особистість, суспільство та держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами”, що передбачає “оптимізацію органів управління освітою, децентралізацію управління у цій сфері; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та місцевими органами управління освітою”».

Так, крок за кроком, формувалася громадська свідомість та проводилася науково-практична підготовка до закріплення

демократичної моделі державно-громадського управління як сферою освіти, так і закладами освіти зокрема на законодавчому рівні.

Базовими законами, що визначають специфіку та особливості державно-громадського управління у сфері загальної середньої освіти є закони України «Про освіту» [14], «Про повну загальну середню освіту» [15].

Державно-громадське управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії доцільно реалізувати з урахуванням того, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного зростання особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку демократичної держави, економіки знань, інноваційних технологій та громадянського суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою.

Прийняття управлінських рішень на всіх рівнях має сприяти всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей та обдарувань, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Одним із головних позитивних критеріїв управлінської діяльності є формування безпечного освітнього середовища, тобто сукупності умов у закладі освіти, що убезпечують навчання особистості в період війни, воєнного стану, надзвичайної ситуації, унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, зокрема з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин. У даному випадку важливо забезпечити

персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія особистості учня в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план. Базовою основою є компетентність, тобто динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Управлінські рішення спрямовують діяльність наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, обдарувань, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору. Враховується, що педагогічна діяльність є інтелектуальною, творчою, напруженою, динамічною, інтенсивною, копіткою діяльністю педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямованої на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей.

Кінцевим якісним результатом державно-громадського управління закладів загальної середньої освіти є знання, уміння, навички, компетентності, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів, а також реалізувати, продемонструвати під час своєї професійної діяльності.

Організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти перебуває у правовій площині. Так Законом України «Про освіту» вперше визначено право на освіту [14, ст. 3], що передбачає:

1. Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

3. Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих.

4. Кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів у порядку, визначеному законодавством.

5. Держава здійснює соціальний захист здобувачів освіти у випадках, визначених законодавством, а також забезпечує рівний доступ до освіти особам із соціально вразливих верств населення.

6. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

7. Іноземці та особи без громадянства здобувають освіту в Україні відповідно до законодавства та/або міжнародних договорів України.

8. Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту згідно і Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», має рівне з громадянами України право на освіту.

9. Право на освіту не може бути обмежене законом. Закон може встановлювати особливі умови доступу до певного рівня освіти, спеціальності (професії).

Законом України «Про освіту» на державу покладено такі зобов'язання [14, ст. 5]:

1. Держава забезпечує:

- безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти;

- розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої і післядипломної освіти відповідно до законодавства.

2. Право на безоплатну освіту забезпечується:

- для здобувачів дошкільної та повної загальної середньої освіти – за рахунок розвитку мережі закладів освіти всіх форм власності та їх фінансового забезпечення у порядку, встановленому законодавством, і в обсязі, достатньому для забезпечення права на освіту всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України;

- для здобувачів позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та післядипломної освіти – у закладах освіти чи інших суб'єктів освітньої діяльності за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів у порядку, встановленому законодавством;

- для здобувачів вищої освіти – у закладах освіти за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів у порядку, встановленому законодавством.

3. Держава гарантує усім громадянам України та іншим особам, які перебувають в Україні на законних підставах, а також кожній дитині незалежно від підстав її перебування в Україні право на безоплатне здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до стандартів освіти.

Держава гарантує безоплатне забезпечення підручниками (у тому числі електронними), посібниками всіх здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Безпосереднє виконання зазначених зобов'язань покладається на заклади освіти незалежно від типів, підпорядкування, статусу та форм власності.

Якісною, ефективною, продуктивною та перспективною роботою закладів освіти держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства,

усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Законодавчо визначено, що діяльність у тому числі закладів загальної середньої освіти базується на основі таких засадничих принципах: людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами; забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти; інтеграція з ринком праці; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; академічна доброчесність; академічна свобода; фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; формування громадянської культури та культури демократії; формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля; невтручання політичних партій в освітній процес; невтручання релігійних організацій в освітній процес (крім випадків, визначених цим Законом); різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань; державно-громадське управління; державно-громадське партнерство; державно-приватне партнерство; сприяння навчанню впродовж життя; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір; нетерпимість до проявів корупції

та хабарництва; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

Під час організації та реалізації управління та керівництва визначальними є принципи: державно-громадського управління; державно-громадського партнерства; державно-приватного партнерства.

У даному випадку враховується те, що Законом України «Про повну загальну середню освіту» [15] визначено, що повна загальна середня освіта – це систематизована та передбачена відповідними державними стандартами сукупність результатів навчання і компетентностей, здобутих особою на рівнях початкової, базової середньої та профільної середньої освіти.

Як передбачено статтею 12 Закону України «Про освіту» [14] метою повної загальної середньої освіти всіх рівнів (початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта) є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з

розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

Державно-громадське управління закладами загальної середньої освіти буде успішним тоді коли буде мати системний, консолідуєчий, взаємодоповнюєчий характер. Тому, закономірним є те, що законодавець визначив систему загальної середньої освіти [15, ст. 3] яка складається із змісту повної загальної середньої освіти на кожному її рівні, мережі закладів освіти, учасників освітнього процесу, кадрового, фінансового, науково-методичного, ресурсного та нормативно-правового забезпечення освітньої та управлінської діяльності у сфері загальної середньої освіти.

Система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.

Учасниками освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти [15, ст. 19] є: учні; педагогічні працівники; інші працівники закладу освіти; батьки учнів; асистенти дітей (у разі їх допуску відповідно до вимог частини сьомої статті 26 Закону України «Про повну загальну середню освіту»). Як передбачено Законом залучення будь-яких інших осіб до участі в освітньому процесі (проведення навчальних занять, лекцій, тренінгів, семінарів, майстер-класів, конкурсів, оцінювання результатів навчання тощо) здійснюється за рішенням керівника закладу освіти. Відповідальність за зміст таких заходів несе керівник закладу освіти. Не можуть працювати в закладі освіти або залучатися до участі в освітньому процесі (проведення навчальних занять, лекцій, тренінгів, семінарів, майстер-класів, конкурсів, оцінювання результатів навчання тощо) особи, які вчинили злочин проти статевої свободи чи статевої недоторканості дитини або у присутності дитини чи з використанням дитини.

Враховується також те, що початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти).

Специфіка управління закладами загальної середньої освіти залежить від їхнього спрямування. Здобуття же профільної середньої освіти передбачає два спрямування:

- академічне – профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти;
- професійне – орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів.

Здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежує право особи на здобуття освіти на інших рівнях освіти.

Заклади освіти можуть мати освітні програми профільної середньої освіти за одним чи обома спрямуваннями.

Результати навчання здобувачів освіти на кожному рівні повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання. Державна підсумкова атестація здобувачів початкової освіти здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та/або якості освіти. Порядок, форми проведення і перелік навчальних предметів, з яких проводиться державна підсумкова атестація, визначає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

З метою забезпечення реалізації права дітей та учнів на навчання у закладах загальної середньої освіти, як визначено статтею 13 Закону України «Про освіту» [14] враховується територіальна доступність повної загальної середньої освіти, що передбачає:

1. Для забезпечення територіальної доступності повної загальної середньої освіти органи місцевого самоврядування створюють і утримують мережу закладів освіти та їхніх філій.

Кожна особа має право здобувати початкову та базову середню освіту в закладі освіти (його філії), що найбільш доступний та найближчий до місця проживання особи.

Право особи здобувати початкову та базову середню освіту у державному або комунальному закладі освіти (його філії), за яким закріплена територія обслуговування, на якій проживає ця особа,

гарантується, що не обмежує право особи обрати інший заклад освіти.

2. З метою створення умов для здобуття загальної середньої освіти, раціонального та ефективного використання наявних ресурсів і матеріально-технічної бази заклад освіти може мати статус опорного.

Положення про опорний заклад освіти затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. З метою наближення місця навчання дітей до їхнього місця проживання у відповідному населеному пункті може утворюватися філія закладу освіти. Філія закладу освіти – це територіально відокремлений структурний підрозділ закладу освіти, що не має статусу юридичної особи та діє на підставі положення, затвердженого засновником відповідного закладу освіти на основі типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Початкова школа може забезпечувати здобуття початкової освіти дітьми (незалежно від їх кількості) одного або різного віку, які можуть бути об'єднані в один або в різні класи (групи). Освітній процес у такій школі може організовуватися одним чи кількома вчителями або в будь-якій іншій формі, яка є найбільш зручною та доцільною для забезпечення здобуття дітьми початкової освіти відповідно до стандарту початкової освіти.

4. Особи, які здобувають повну загальну середню освіту, проживають у сільській місцевості і потребують підвезення до закладу освіти і у зворотному напрямку, забезпечуються таким підвезенням за кошти місцевих бюджетів, у тому числі із забезпеченням доступності відповідного транспорту для осіб з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату та інших маломобільних груп населення.

5. Органи місцевого самоврядування різних адміністративно-територіальних одиниць мають право прийняти з урахуванням потреб і пропозицій територіальних громад спільне рішення про організацію здобуття початкової, базової та профільної середньої освіти в закладі освіти (його філії) та забезпечення підвезення здобувачів освіти до нього і у зворотному напрямку.

Держава гарантує та забезпечує академічну, організаційну, фінансову і кадрову автономію закладів загальної середньої освіти.

Управління закладами загальної середньої освіти будується на основі системи, що визначається Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту» та установчими документами.

Установчі документи закладу освіти повинні передбачати

розмежування компетенції засновника (засновників), інших органів управління закладу освіти та його структурних підрозділів відповідно до законодавства.

Як передбачено статтею 24 Закону України «Про освіту» [14] безпосереднє управління закладом освіти в межах повноважень, визначених законами та установчими документами цього закладу, здійснюють: засновник (засновники); керівник закладу освіти; колегіальний орган управління закладу освіти; колегіальний орган громадського самоврядування; інші органи, передбачені спеціальними законами та/або установчими документами закладу освіти.

Під час організації державно-громадського управління враховується, що значна частина прав і обов'язків покладається на засновників закладів загальної середньої освіти. Статтею 25 Закону України «Про освіту» встановлено [14]:

1. Права і обов'язки засновника щодо управління закладом освіти визначаються Законом України «Про освіту» та іншими законами України, установчими документами закладу освіти.

2. Засновник закладу освіти або уповноважений ним орган (особа):

- приймає рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію, зміну типу закладу освіти, затверджує статут (його нову редакцію), укладає засновницький договір у випадках, визначених законом;
- укладає строковий трудовий договір (контракт) з керівником закладу освіти, обраним (призначеним) у порядку, встановленому законодавством та установчими документами закладу освіти;
- розриває строковий трудовий договір (контракт) з керівником закладу освіти з підстав та у порядку, визначених законодавством та установчими документами закладу освіти;
- затверджує кошторис та приймає фінансовий звіт закладу освіти у випадках та порядку, визначених законодавством;
- здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю закладу освіти;
- здійснює контроль за дотриманням установчих документів закладу освіти;
- забезпечує створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування;
- здійснює контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального

походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу;

- реалізує інші права, передбачені законодавством та установчими документами закладу освіти.

3. Засновник або уповноважений ним орган (особа) не має права втручатися в діяльність закладу освіти, що здійснюється ним у межах його автономних прав, визначених законом та установчими документами.

4. Засновник або уповноважений ним орган (особа) може делегувати окремі свої повноваження органу управління закладу освіти та/або наглядовій (підкувальній) раді закладу освіти.

5. Засновник має право створювати заклад освіти, що здійснює освітню діяльність на кількох рівнях освіти.

6. Засновник закладу освіти зобов'язаний:

- забезпечити утримання та розвиток матеріально-технічної бази заснованого ним закладу освіти на рівні, достатньому для виконання вимог стандартів освіти та ліцензійних умов;

- у разі реорганізації чи ліквідації закладу освіти забезпечити здобувачам освіти можливість продовжити навчання на відповідному рівні освіти;

- забезпечити відповідно до законодавства створення в закладі освіти безперешкодного середовища для учасників освітнього процесу, зокрема для осіб з особливими освітніми потребами.

Ефективність державно-громадського управління в більшості випадків залежить від професіоналізму, підготовки, культури, стилю, організаторських здібностей керівника закладу загальної середньої освіти. У сучасних умовах керівники закладів освіти та педагогічні працівники зорієнтовані на співпрацю, взаємопідтримку та порозуміння. У керівників закладів загальної середньої освіти учасники освітнього процесу цінують доброзичливість, людяність, чуйність, фаховість і порядність. Законом

України «Про освіту» [14, ст. 26] визначено, що:

1. Керівник закладу загальної середньої освіти здійснює безпосереднє управління закладом і несе відповідальність за освітню, фінансово-господарську та іншу діяльність закладу освіти.

Повноваження (права і обов'язки) та відповідальність керівника закладу загальної середньої освіти визначаються законом та установчими документами закладу освіти.

Керівник є представником закладу освіти у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами і діє без довіреності в межах повноважень, передбачених законом та установчими документами закладу загальної середньої освіти.

2. Керівник закладу загальної середньої освіти призначається засновником у порядку, визначеному законами та установчими документами, з числа претендентів, які вільно володіють державною мовою і мають вищу освіту.

Додаткові кваліфікаційні вимоги до керівника та порядок його обрання (призначення) визначаються спеціальними законами та установчими документами закладу освіти.

3. Керівник закладу загальної середньої освіти в межах наданих йому повноважень:

- організовує діяльність закладу загальної середньої освіти;
- вирішує питання фінансово-господарської діяльності закладу загальної середньої освіти;
- призначає на посаду та звільняє з посади працівників, визначає їх функціональні обов'язки;
- забезпечує організацію освітнього процесу та здійснення контролю за виконанням освітніх програм;
- забезпечує функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти;
- забезпечує умови для здійснення дієвого та відкритого громадського контролю за діяльністю закладу освіти;
- сприяє та створює умови для діяльності органів самоврядування закладу освіти;
- сприяє здоровому способу життя здобувачів освіти та працівників закладу освіти;
- забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

- з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом та установчими документами закладу освіти.

У колективі закладу освіти буде панувати дух співпраці коли керівник буде доброю особистістю, працьовитим, спокійним, який підкорює своєю душею, культурою і інтелектом.

Колегіальним органом управління закладу загальної середньої освіти [14, ст. 27] є педагогічна рада. Основні повноваження, відповідальність, порядок формування і діяльності педагогічної ради визначаються законодавством та установчими документами закладу освіти.

У закладі загальної середньої освіти передбачено організацію діяльності органів громадського самоврядування [14, ст. 28].

Метою громадське самоврядування в закладі загальної середньої освіти є реалізація права учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом загальної середньої освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти.

У закладі загальної середньої освіти можуть діяти:

- органи самоврядування працівників закладу загальної середньої освіти;
- органи самоврядування здобувачів освіти;
- органи батьківського самоврядування;
- інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти є загальні збори (конференція) колективу закладу освіти.

Повноваження, відповідальність, засади формування та діяльності органів громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти визначаються установчими документами закладу освіти сформованими на основі чинного законодавства.

У закладі загальної середньої освіти передбачено діяльність наглядової (підкувальної) ради закладу освіти [14, ст. 29].

Наглядова (підкувальна) рада закладу загальної середньої освіти створюється за рішенням засновника відповідно до спеціальних законів. Порядок формування наглядової (підкувальної) ради, її відповідальність, перелік і строк повноважень, а також порядок її діяльності визначаються законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність» та установчими документами закладу освіти.

Наглядова (підкувальна) рада закладу загальної середньої освіти сприяє вирішенню перспективних завдань його розвитку, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійсненню контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу освіти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами.

Члени наглядової (підкувальної) ради закладу освіти мають право брати участь у роботі колегіальних органів закладу освіти з правом дорадчого голосу.

До складу наглядової (підкувальної) ради закладу загальної середньої освіти не можуть входити здобувачі освіти та працівники цього закладу освіти.

Наглядова (підкувальна) рада має право:

- брати участь у визначенні стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти та контролювати її виконання;
- сприяти залученню додаткових джерел фінансування;
- аналізувати та оцінювати діяльність закладу загальної середньої освіти та його керівника;
- контролювати виконання кошторису та/або бюджету закладу загальної середньої освіти і вносити відповідні рекомендації та пропозиції, що є обов'язковими для розгляду керівником закладу освіти;
- вносити засновнику закладу загальної середньої освіти подання про заохочення або відкликання керівника закладу освіти з підстав, визначених законом;
- здійснювати інші права, визначені спеціальними законами та/або установчими документами закладу загальної середньої освіти.

Однією із вимог організації державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти є забезпечення прозорості та інформаційної відкритості закладу освіти [14, ст. 30], що передбачає:

1. Заклади загальної середньої освіти формують відкриті та загальнодоступні ресурси з інформацією про свою діяльність та оприлюднюють таку інформацію. Доступ до такої інформації осіб з порушенням зору може забезпечуватися в різних формах та з урахуванням можливостей закладу освіти.

2. Заклади загальної середньої освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, зобов'язані забезпечувати на своїх веб-сайтах (у разі їх відсутності – на веб-сайтах своїх засновників) відкритий доступ до такої інформації та документів:

- статут закладу загальної середньої освіти;
- ліцензії на провадження освітньої діяльності;
- сертифікати про акредитацію освітніх програм;
- структура та органи управління закладу загальної середньої освіти;
- кадровий склад закладу загальної середньої освіти згідно з ліцензійними умовами;
- освітні програми, що реалізуються в закладі загальної середньої освіти, та перелік освітніх компонентів, що передбачені відповідною освітньою програмою;
- територія обслуговування, закріплена за закладом загальної середньої освіти його засновником;
- фактична кількість осіб, які навчаються у закладі загальної середньої освіти;

- мова (мови) освітнього процесу;
- наявність вакантних посад, порядок і умови проведення конкурсу на їх заміщення (у разі його проведення);
- матеріально-технічне забезпечення закладу загальної середньої освіти (згідно з ліцензійними умовами);
- наявність гуртожитків та вільних місць у них, розмір плати за проживання;
- результати моніторингу якості освіти;
- річний звіт про діяльність закладу загальної середньої освіти;
- правила прийому до закладу загальної середньої освіти;
- умови доступності закладу загальної середньої освіти для навчання осіб з особливими освітніми потребами;
- розмір плати за навчання здобувачів освіти;
- перелік додаткових освітніх та інших послуг, їх вартість, порядок надання та оплати;
- правила поведінки здобувача освіти в закладі загальної середньої освіти;
- план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі загальної середньої та дошкільної освіти;
- порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі загальної середньої та дошкільної освіти;
- порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі загальної середньої та дошкільної освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування);
- інша інформація, що оприлюднюється за рішенням закладу освіти або на вимогу законодавства.

Заклади загальної середньої освіти, що отримують публічні кошти, та їх засновники зобов'язані оприлюднювати на своїх веб-сайтах кошторис і фінансовий звіт про надходження та використання всіх отриманих коштів, інформацію про перелік товарів, робіт і послуг, отриманих як благодійна допомога, із зазначенням їх вартості, а також про кошти, отримані з інших джерел, не заборонених законодавством.

Одним із критеріїв позитивних результатів державно-громадського управління є виконання учасниками освітнього процесу Стандарту освіти [14, ст. 32], що визначає:

- вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня;

- загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти;
- інші складники, передбачені законодавством.

Важливим документом закладу загальної середньої освіти є освітня програма [14, ст. 33] яка має охоплювати:

- вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою;
- перелік освітніх компонентів та їх логічну послідовність;
- загальний обсяг навчального навантаження та очікувані результати навчання здобувачів освіти.

Освітні програми розробляються закладом загальної середньої освіти за участю наукових установ та вищих закладів освіти.

Освітні програми повинні передбачати освітні компоненти для вільного вибору здобувачів освіти.

Заклади освіти можуть використовувати типові або інші освітні програми, які розробляються та затверджуються відповідно до законів України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту».

Заклади спеціалізованої освіти, освітні об'єднання та заклади освіти, що здійснюють освітню діяльність на різних рівнях освіти, можуть використовувати наскрізні освітні програми, які охоплюють різні рівні освіти та розробляються, затверджуються відповідно до законів України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту».

Система, особливості, специфіка та закономірності громадського самоврядування та державного громадського управління у сфері освіти визначається Законом України «Про освіту» [14, ст. 70].

Громадське самоврядування у сфері освіти розглядається як право учасників освітнього процесу та громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства, установчими документами яких передбачена діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами, вирішувати питання у сфері освіти як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування, брати участь в управлінні закладом освіти, місцевими і державними справами у сфері освіти з питань, що належать до їх компетенції.

Громадське самоврядування у сфері освіти реалізується на таких рівнях:

- у закладі освіти відповідно до ст. 28 Закону України «Про освіту»;
- на місцевому (територіальному) рівні;
- на національному (всеукраїнському) рівні.

Органи громадського самоврядування у сфері освіти можуть створюватися:

- у закладі освіти – за ініціативою учасників освітнього процесу;

- на місцевому (територіальному) рівні – за ініціативою фізичних осіб та/або громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства, установчими документами яких передбачена діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами відповідно до законодавства;

- на національному (всеукраїнському) рівні – за ініціативою громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства, установчими документами яких передбачена діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з особливими освітніми потребами відповідно до законодавства.

Органами громадського самоврядування у сфері освіти законодавчо визначено:

- органи громадського самоврядування закладу освіти;
- конференції (форуми, з'їзди) учасників освітнього процесу, закладів освіти, їх об'єднань, що скликаються на території відповідного населеного пункту, об'єднаної територіальної громади, району, області, Автономної Республіки Крим, держави;
- Всеукраїнський з'їзд учасників освітнього процесу та їх об'єднань, що скликається у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

На Всеукраїнському з'їзді учасників освітнього процесу та їх об'єднань схвалюється програма, доктрина або стратегія розвитку освіти України на відповідний період та вирішуються інші питання, передбачені спеціальними законами.

Органи громадського самоврядування мають права (повноваження), визначені спеціальними законами та/або установчими документами закладів освіти, та можуть здійснювати інші права, не заборонені законом.

Державно-громадське управління у сфері освіти - це взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства з метою прийняття ефективних управлінських рішень та задоволення суспільних інтересів у сфері освіти.

Для забезпечення державно-громадського управління у сфері освіти можуть утворюватися репрезентативні громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства, що представляють, у тому числі:

- педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників;
- здобувачів освіти;
- батьків;

- заклади освіти;
- роботодавців;
- об'єднання зазначених категорій осіб.

Органи державно-громадського управління у сфері освіти утворюються за рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування у формі робочих груп, дорадчих, громадських, експертних та інших органів.

Органи державно-громадського управління у сфері освіти мають повноваження, передбачені актами про їх утворення.

Громадське самоврядування та державно-громадське управління у сфері освіти здійснюються на принципах:

- пріоритету прав і свобод людини і громадянина;
- верховенства права;
- взаємної поваги та партнерства;
- репрезентативності органів громадського самоврядування, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства і правоможності їх представників;
- обов'язковості розгляду пропозицій сторін;
- пріоритету узгоджувальних процедур;
- прозорості, відкритості та гласності;
- обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей;
- взаємної відповідальності сторін.

Особливістю сучасного законодавства у сфері освіти є також правове закріплення та визначення громадського нагляду (контролю) у сфері освіти [14, ст. 71].

Встановлено, що громадський нагляд (контроль) у системі освіти здійснюється суб'єктами громадського нагляду (контролю), тобто, громадськими об'єднаннями та іншими інститутами громадянського суспільства, установчими документами яких передбачено діяльність у сфері освіти та/або соціального захисту осіб з інвалідністю, професійними об'єднаннями педагогічних і науково-педагогічних працівників, об'єднаннями здобувачів освіти, об'єднаннями батьківських комітетів та органами, до яких вони делегують своїх представників.

Законодавчо визначено, що суб'єкти громадського нагляду (контролю) мають право:

- 1) ініціювати і брати участь у дослідженнях з питань освіти та оприлюднювати результати таких досліджень;

2) проводити моніторинг та оприлюднювати результати, зокрема, щодо:

- якості результатів навчання, у тому числі моніторинг державної підсумкової атестації, екзаменів та інших форм оцінки результатів навчання;
- якості підручників та інших навчальних матеріалів;
- розподілу витрат на освіту та цільового використання коштів з державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством;
- випадків булінгу (цькування) в закладах освіти та заходів реагування на такі випадки, вжитих керівництвом закладу освіти або його засновником;

3) брати участь у громадському обговоренні, громадських консультаціях та проводити громадську експертизу, у тому числі підручників (їх проектів), відповідно до законодавства;

4) здійснювати інші заходи у сфері освіти відповідно до законодавства та реалізовувати інші права, не заборонені законом.

3. Безпосередньо в закладі освіти громадський нагляд (контроль) може проводитися виключно з дозволу керівника закладу освіти, крім випадків, встановлених законодавством.

Однією із форм державно-громадянського управління як сферою освіти, так і закладу освіти зокрема є державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки [14, ст. 81].

Правові засади державно-приватного партнерства у сфері освіти і науки визначені Конституцією України, Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, законами України «Про державно-приватне партнерство», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки здійснюється на основі договорів між органами державної влади та приватними партнерами, які укладаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки може передбачати:

- спільне фінансування закладів освіти, а також юридичних і фізичних осіб, які провадять освітню діяльність;
- утворення та/або спільне фінансування і розвиток баз практичної підготовки;

- утворення та/або спільне фінансування і експлуатацію інноваційних підприємств (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) на базі існуючих закладів освіти;
- розроблення і розвиток сучасних технологій освіти, навчання;
- професійно-практичну підготовку;
- запровадження спільних програм фінансування підготовки фахівців тощо;
- здійснення заходів щодо соціального захисту та поліпшення житлових умов працівників системи освіти та здобувачів освіти.

Фінансування державно-приватного партнерства у сфері освіти може здійснюватися за рахунок:

- фінансових ресурсів приватного партнера;
- фінансових ресурсів, запозичених в установленому порядку;
- коштів державного та місцевих бюджетів;
- інших джерел, не заборонених законодавством.

Державно-приватне партнерство щодо об'єктів державної та комунальної власності здійснюється без зміни цільового призначення та форми власності цих об'єктів.

Передача приватним партнерам в оренду, в концесію, в оперативне управління тощо рухомого та/або нерухомого державного та/або комунального майна, у тому числі земельних ділянок, забороняється.

Рухоме та/або нерухоме державне та/або комунальне майно, у тому числі земельні ділянки, передані приватному партнерові в управління, не може бути предметом застави, стягнення, джерелом погашення боргу, і щодо такого майна не можуть вчинятися будь-які дії, наслідком яких може бути припинення державної чи комунальної власності на відповідні об'єкти.

На основі основних засадничих принципів Закону України «Про освіту» сформовано визначальні положення Закону України «Про повну загальну середню освіту» стосовно організації системи державно-громадського управління школами.

Важливою складовою державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти є громадське самоврядування [15, ст. 27] яке визначено як право учасників освітнього процесу безпосередньо та/або через органи громадського самоврядування брати участь у вирішенні питань організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту своїх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом

освіти у межах повноважень, визначених Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та установчими документами закладу освіти. Громадське самоврядування в закладі загальної середньої освіти здійснюється на принципах, визначених частиною восьмою статті 70 Закону України «Про освіту».

У закладі загальної середньої освіти можуть діяти: органи самоврядування працівників закладу освіти; органи учнівського самоврядування; органи батьківського самоврядування. Інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу можуть утворюватися і діяти відповідно до установчих документів закладу освіти.

Повноваження, відповідальність, засади формування та діяльності органів громадського самоврядування визначаються Законом України «Про повну загальну середню освіту» та установчими документами закладу освіти. У діяльність будь-якого органу громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти не мають права втручатися представники іншого органу громадського самоврядування цього закладу освіти.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти є загальні збори (конференція) колективу закладу освіти, які скликаються не менше одного разу на рік та формуються з уповноважених представників усіх учасників освітнього процесу (їх органів самоврядування – за наявності). Інформація про час і місце проведення загальних зборів (конференції) колективу закладу загальної середньої освіти розміщується в закладі освіти та оприлюднюється на офіційному вебсайті закладу освіти не пізніше ніж за один місяць до дня їх проведення. Загальні збори (конференція) колективу закладу освіти щороку заслуховують звіт керівника закладу освіти, оцінюють його діяльність і за результатами оцінки можуть ініціювати проведення позапланового інституційного аудиту закладу освіти.

Особливою, специфічною умовою державно-громадського управління закладу загальної середньої освіти є учнівське самоврядування [15, ст. 28]. Законодавець визначив, що у закладах загальної середньої освіти та їхніх структурних підрозділах може діяти учнівське самоврядування з метою формування та розвитку громадянських, управлінських і соціальних компетентностей учнів, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту, здорового способу життя тощо. Учнівське самоврядування здійснюється учнями безпосередньо і через органи учнівського самоврядування. Учні мають

рівні права на участь в учнівському самоврядуванні, зокрема на участь у роботі дорадчих (консультативних із певних питань), робочих (робочих групах тощо) та інших органів учнівського самоврядування, а також вільно обирати та бути обраними до виборних органів учнівського самоврядування.

Учнівське самоврядування може діяти на рівні класу, пансіону (за наявності) та іншого структурного підрозділу закладу освіти. Органи учнівського самоврядування утворюються за ініціативою учнів та можуть бути одноособовими, колегіальними, а також можуть мати різноманітні форми і назви.

Керівник закладу загальної середньої освіти сприяє та створює умови для діяльності органів учнівського самоврядування.

Інші учасники освітнього процесу не повинні перешкоджати і втручатися в діяльність органів учнівського самоврядування.

З питань захисту честі, гідності та/або прав учнів закладу освіти керівник учнівського самоврядування має право на невідкладний прийом керівником закладу освіти. Керівник закладу освіти зобов'язаний розглянути усну чи письмову вимогу керівника учнівського самоврядування про усунення порушень щодо честі, гідності чи прав учня закладу загальної середньої освіти та вжити заходів відповідно до правил внутрішнього розпорядку та/або законодавства.

Органи учнівського самоврядування мають право, але не зобов'язані вести протоколи чи будь-які інші документи щодо своєї діяльності.

На законодавчому рівні визначено, що органи учнівського самоврядування мають право:

- брати участь в обговоренні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;
- проводити за погодженням з керівником закладу освіти організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи та/або ініціювати їх проведення перед керівництвом закладу освіти;
- брати участь у заходах (процесах) із забезпечення якості освіти відповідно до процедур внутрішньої системи забезпечення якості освіти;
- захищати права та інтереси учнів, які здобувають освіту у цьому закладі освіти;
- вносити пропозиції та/або брати участь у розробленні та/або обговоренні плану роботи закладу освіти, змісту освітніх і навчальних програм;

- через своїх представників брати участь у засіданнях педагогічної ради з усіх питань, що стосуються організації та реалізації освітнього процесу.

У той же час діяльність органів учнівського самоврядування не повинна призводити до порушення законодавства, установчих документів закладу загальної середньої освіти, правил внутрішнього розпорядку, прав та законних інтересів інших учасників освітнього процесу.

Засади учнівського самоврядування визначаються Законом України «Про повну загальну середню освіту» та положенням про учнівське самоврядування закладу загальної середньої освіти (за наявності), що затверджується загальними зборами уповноважених представників класів закладу освіти.

У своїй діяльності органи учнівського самоврядування керуються законодавством, правилами внутрішнього розпорядку та положенням про учнівське самоврядування закладу загальної середньої освіти (за наявності).

Рішення органу учнівського самоврядування виконується учнями на добровільних засадах.

Законодавчо врегульовано також питання самоврядування працівників закладу загальної середньої освіти [15, ст.29]. Встановлено, що вищим органом громадського самоврядування працівників закладу загальної середньої освіти є загальні збори трудового колективу закладу освіти. Порядок та періодичність скликання (не менш як один раз на рік), порядок прийняття рішень, чисельність, склад загальних зборів трудового колективу, інші питання діяльності, що не врегульовані законодавством, визначаються статутом і колективним договором (за наявності) закладу освіти.

Окреслено повноваження загальних зборів трудового колективу, а саме:

- розглядають та схвалюють проект колективного договору;
- затверджують правила внутрішнього трудового розпорядку;
- визначають порядок обрання, чисельність, склад і строк повноважень комісії з трудових спорів;
- обирають комісію з трудових спорів.

Загальні збори трудового колективу можуть утворювати комісію з питань охорони праці та здійснювати інші повноваження, визначені законодавством.

Рішення загальних зборів трудового колективу закладу загальної середньої освіти підписуються головою та секретарем. Рішення загальних зборів трудового колективу, прийняті у межах їх

повноважень, є обов'язковими до виконання всіма працівниками закладу освіти. Важливою ланкою управлінської діяльності закладу загальної середньої освіти є самоорганізація батьківського колективу. Законом України «Про повну загальну середню освіту» [15, ст.30] юридично закріплено відповідний напрям роботи. У закладах загальної середньої освіти та їх структурних підрозділах може діяти батьківське самоврядування. Батьківське самоврядування здійснюється батьками учнів як безпосередньо, так і через органи батьківського самоврядування, з метою захисту прав та інтересів учнів, організації їх дозвілля та оздоровлення, громадського нагляду (контролю) в межах повноважень, визначених цим Законом та статутом закладу освіти.

Визначено, що батьки мають право утворювати різні органи батьківського самоврядування (в межах класу, закладу освіти, за інтересами тощо) та можуть розглядати будь-які питання і приймати рішення, крім тих, що належать до компетенції інших органів управління чи органів громадського самоврядування закладу освіти.

У той же час, рішення органу батьківського самоврядування виконується батьками виключно на добровільних засадах.

Рішення органу батьківського самоврядування з питань організації освітнього процесу та/або діяльності закладу загальної середньої освіти можуть бути реалізовані виключно за рішенням керівника закладу освіти, якщо таке рішення не суперечить законодавству. Рішення, заходи та форми батьківського самоврядування не повинні призводити до надання іншим учасникам освітнього процесу привілеїв чи обмежень за будь-якою ознакою, порушувати їхні права та/або законні інтереси, а також не можуть бути підставою для прийняття управлінських рішень, що не відповідають законодавству. Органи батьківського самоврядування мають право, але не зобов'язані оформляти свої рішення відповідними протоколами.

Працівники закладів загальної середньої освіти не мають права втручатися в діяльність батьківського самоврядування, а також збирати чи зберігати протоколи засідань органів батьківського самоврядування.

Безпосереднє управління закладом загальної середньої освіти має системний характер [15, ст. 36] та здійснюють:

- засновник (засновники) або уповноважений ним (ними) орган;
- керівник закладу освіти;
- педагогічна рада;

- вищий колегіальний орган громадського самоврядування закладу освіти.

Органи громадського самоврядування та піклувальна рада мають право брати участь в управлінні закладом загальної середньої освіти у порядку та межах, визначених законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та установчими документами закладу освіти.

Права та обов'язки засновника (засновників) закладу загальної середньої освіти визначаються законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та іншими актами законодавства. Засновник закладу загальної середньої освіти або уповноважений ним орган (посадова особа):

- затверджує статут (його нову редакцію), укладає засновницький договір у випадках, визначених законом;
- затверджує положення про конкурс на посаду керівника закладу загальної середньої освіти та склад конкурсної комісії;
- приймає рішення про проведення конкурсу на посаду керівника закладу загальної середньої освіти;
- затверджує за поданням закладу загальної середньої освіти стратегію розвитку такого закладу;
- фінансує виконання стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти (крім приватних та корпоративних закладів загальної середньої освіти), у тому числі здійснення інноваційної діяльності закладом освіти;
- утворює та ліквідує структурні підрозділи у заснованих ним закладах загальної середньої освіти;
- здійснює контроль за використанням закладом загальної середньої освіти публічних коштів;
- здійснює контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками віку, статі, раси, кольору шкіри, стану здоров'я, інвалідності, особливих освітніх потреб, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, місця проживання, мови спілкування, походження, сімейного, соціального та майнового стану, складних життєвих обставин, наявності судимості та іншими ознаками;
- затверджує кошторис закладу загальної середньої освіти, у тому числі обсяг коштів, що передбачається на підвищення кваліфікації педагогічних працівників, та контролює його виконання;

- реалізує інші права, передбачені Законом України «Про повну загальну середню освіту» та іншими актами законодавства.

Засновник закладу загальної середньої освіти зобов'язаний забезпечити:

- утримання та розвиток заснованого ним закладу освіти, його матеріально-технічної бази на рівні, достатньому для виконання вимог державних стандартів, ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти, вимог трудового законодавства, оплати праці педагогічних та інших працівників, охорони праці, безпеки життєдіяльності, пожежної безпеки тощо;

- дотримання принципів універсального дизайну та/або розумного пристосування під час проектування, будівництва та реконструкції будівель, споруд, приміщень закладів загальної середньої освіти;

- можливість учнів продовжити навчання на відповідному рівні освіти у разі реорганізації чи ліквідації закладу загальної середньої освіти;

- оприлюднення всієї публічної інформації відповідно до вимог законів України «Про освіту», «Про доступ до публічної інформації», «Про відкритість використання публічних коштів».

Засновники державних та комунальних закладів загальної середньої освіти або уповноважені ними органи не можуть делегувати керівникам, педагогічним чи піклувальним радам, органам громадського самоврядування закладів загальної середньої освіти власні повноваження, визначені законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту».

Успішність та результативність державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти в більшій мірі залежать від керівника закладу освіти. Тому на законодавчому рівні [15, ст.38] визначено, що керівником закладу загальної середньої освіти може бути особа, яка є громадянином України, вільно володіє державною мовою, має вищу освіту ступеня не нижче магістра, стаж педагогічної та/або науково-педагогічної роботи не менше трьох років (крім керівників приватних, корпоративних закладів освіти), організаторські здібності, стан фізичного і психічного здоров'я, що не перешкоджає виконанню професійних обов'язків, пройшла конкурсний відбір та визнана переможцем конкурсу відповідно до цього Закону.

Повноваження керівника закладу загальної середньої освіти визначаються законодавством та установчими документами закладу загальної середньої освіти.

У той же час не може обіймати посаду керівника закладу загальної

середньої освіти особа, яка:

- 1) є недієздатною або цивільна дієздатність якої обмежена;
- 2) має судимість за вчинення злочину;
- 3) позбавлена права обіймати відповідну посаду;
- 4) за рішенням суду визнана винною у вчиненні корупційного правопорушення;
- 5) за рішенням суду визнана винною у вчиненні правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- 6) підпадає під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади».

Керівник закладу загальної середньої освіти має широке поле діяльності, так він має право:

- діяти від імені закладу без довіреності та представляти заклад у відносинах з іншими особами;
- підписувати документи з питань освітньої, фінансово-господарської та іншої діяльності закладу;
- приймати рішення щодо діяльності закладу в межах повноважень, визначених законодавством та строковим трудовим договором, у тому числі розпоряджатися в установленому порядку майном закладу та його коштами;
- призначати на посаду, переводити на іншу посаду та звільняти з посади працівників закладу освіти, визначати їхні посадові обов'язки, заохочувати та притягати до дисциплінарної відповідальності, а також вирішувати інші питання, пов'язані з трудовими відносинами, відповідно до вимог законодавства;
- визначати режим роботи закладу;
- ініціювати перед засновником або уповноваженим ним органом питання щодо створення або ліквідації структурних підрозділів;
- видавати відповідно до своєї компетенції накази і контролювати їх виконання;
- укладати угоди (договори, контракти) з фізичними та/або юридичними особами відповідно до своєї компетенції;
- звертатися до центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти із заявою щодо проведення позапланового інституційного аудиту, зовнішнього моніторингу якості освіти та/або громадської акредитації закладу;
- приймати рішення з інших питань діяльності закладу освіти.

У той же час керівник закладу загальної середньої освіти

зобов'язаний:

- виконувати закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та інші акти законодавства, а також забезпечувати та контролювати їх виконання працівниками закладу, зокрема в частині організації освітнього процесу державною мовою;
- планувати та організовувати діяльність закладу загальної середньої освіти;
- розробляти проект кошторису та подавати його засновнику або уповноваженому ним органу на затвердження;
- надавати щороку засновнику пропозиції щодо обсягу коштів, необхідних для підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- організовувати фінансово-господарську діяльність закладу загальної середньої освіти в межах затвердженого кошторису;
- забезпечувати розроблення та виконання стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти;
- затверджувати правила внутрішнього розпорядку закладу;
- затверджувати посадові інструкції працівників закладу загальної середньої освіти;
- організовувати освітній процес та видачу документів про освіту;
- затверджувати освітню (освітні) програму (програми) закладу загальної середньої освіти відповідно до цього Закону;
- створювати умови для реалізації прав та обов'язків усіх учасників освітнього процесу, в тому числі реалізації академічних свобод педагогічних працівників, індивідуальної освітньої траєкторії та/або індивідуальної програми розвитку учнів, формування у разі потреби індивідуального навчального плану;
- затверджувати положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти в закладі загальної середньої освіти, забезпечити її створення та функціонування;
- забезпечувати розроблення, затвердження, виконання та моніторинг виконання індивідуальної програми розвитку учня;
- контролювати виконання педагогічними працівниками та учнями (учнем) освітньої програми, індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану;
- забезпечувати здійснення контролю за досягненням учнями результатів навчання, визначених державними стандартами повної загальної середньої освіти, індивідуальною програмою розвитку, індивідуальним навчальним планом;

- створювати необхідні умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами;
- сприяти проходженню атестації та сертифікації педагогічними працівниками;
- створювати умови для здійснення дієвого та відкритого громадського нагляду (контролю) за діяльністю закладу загальної середньої освіти;
- сприяти та створювати умови для діяльності органів громадського самоврядування в закладі загальної середньої освіти;
- формувати засади, створювати умови, сприяти формуванню культури здорового способу життя учнів та працівників закладу загальної середньої освіти;
- створювати в закладі загальної середньої освіти безпечне освітнє середовище, забезпечувати дотримання вимог щодо охорони дитинства, охорони праці, вимог техніки безпеки;
- організовувати харчування та сприяти медичному обслуговуванню учнів відповідно до законодавства;
- забезпечувати відкритість і прозорість діяльності закладу загальної середньої освіти, зокрема шляхом оприлюднення публічної інформації відповідно до вимог законів України «Про освіту», «Про доступ до публічної інформації», «Про відкритість використання публічних коштів» та інших законів України;
- здійснювати зарахування, переведення, відрахування учнів, а також їх заохочення (відзначення) та притягнення до відповідальності відповідно до вимог законодавства;
- організовувати документообіг, бухгалтерський облік та звітність відповідно до законодавства;
- звітувати щороку на загальних зборах (конференції) колективу про свою роботу та виконання стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти;
- виконувати інші обов'язки, покладені на нього законодавством, засновником, установчими документами закладу загальної середньої освіти, колективним договором, строковим трудовим договором.

Керівник закладу загальної середньої освіти (крім приватного закладу) зобов'язаний протягом першого року після призначення на посаду пройти курс підвищення кваліфікації з управлінської діяльності обсягом не менше 90 навчальних годин.

Керівник закладу загальної середньої освіти має права та обов'язки

педагогічного працівника, визначені Законом України «Про освіту», та несе відповідальність за виконання обов'язків, визначених законодавством, установчими документами закладу освіти і строковим трудовим договором.

Зважаючи на особливе значення керівника закладу загальної середньої освіти законодавством [15, ст. 39] визначена особлива процедура обрання, призначення на посаду та звільнення з посади керівника закладу освіти. Керівник державного, комунального закладу загальної середньої освіти обирається на посаду за результатами конкурсу, що проводиться відповідно до вимог цього Закону та положення про конкурс, затвердженого засновником або уповноваженим ним органом (посадовою особою). Керівник приватного, корпоративного закладу загальної середньої освіти обирається та призначається на посаду засновником (засновниками) відповідно до установчих документів закладу освіти.

Рішення про проведення конкурсу приймається засновником державного чи комунального закладу загальної середньої освіти або уповноваженим ним органом (посадовою особою):

- одночасно з прийняттям рішення про утворення нового закладу загальної середньої освіти;
- не менше ніж за два місяці до завершення строкового трудового договору, укладеного з керівником закладу загальної середньої освіти;
- не пізніше десяти робочих днів з дня дострокового припинення договору, укладеного з керівником відповідного закладу загальної середньої освіти, чи визнання попереднього конкурсу таким, що не відбувся.

Оголошення про проведення конкурсу оприлюднюється на офіційному вебсайті засновника та на офіційному вебсайті закладу освіти (за наявності) наступного робочого дня після прийняття рішення про проведення конкурсу та повинне містити:

- найменування і місцезнаходження закладу загальної середньої освіти;
- найменування посади та умови оплати праці;
- кваліфікаційні вимоги до керівника закладу загальної середньої освіти відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту»;
- вичерпний перелік, кінцевий строк і місце подання документів для участі в конкурсі;
- дату та місце початку конкурсного відбору, етапи його проведення та тривалість;

- прізвище та ім'я, номер телефону та адресу електронної пошти особи, уповноваженої надавати інформацію про конкурс та приймати документи для участі в конкурсі.

Для проведення конкурсу засновник формує та затверджує конкурсну комісію чисельністю від 6 до 15 осіб, до складу якої на паритетних засадах входять представники:

- засновника (посадові особи органу державної влади чи депутати відповідного представницького органу місцевого самоврядування (не більше однієї особи від однієї фракції чи групи);

- відповідної місцевої державної адміністрації чи територіального органу центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти (державні службовці);

- інститутів громадянського суспільства (громадських об'єднань керівників закладів освіти, професійних об'єднань педагогічних працівників, районної (міської) профспілкової організації та інших громадських формувань, а також експертів, фахівців у сфері загальної середньої освіти тощо).

Встановлено вимоги до членів конкурсної комісії та порядок її формування визначаються положенням про конкурс на посаду керівника закладу загальної середньої освіти. До складу конкурсної комісії не може бути включена особа, яка:

- визнана в установленому законом порядку недієздатною або цивільна дієздатність якої обмежена;

- має судимість або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення;

- відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» є близькою особою учасника конкурсу або особою, яка може мати конфлікт інтересів.

У роботі конкурсної комісії з правом дорадчого голосу можуть брати участь представники органів громадського самоврядування закладу загальної середньої освіти, на посаду керівника якого оголошено конкурс.

У той же час члени конкурсної комісії зобов'язані:

- брати участь у роботі конкурсної комісії та голосувати з питань порядку денного;

- заявляти самовідвід у разі наявності чи настання підстав, передбачених цією статтею, що унеможливають їх участь у складі конкурсної комісії.

Конкурсна комісія є повноважною за умови присутності на засіданні не менше двох третин її затвердженого складу. Конкурсна комісія приймає рішення більшістю голосів від її затвердженого складу. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос голови конкурсної комісії.

Рішення конкурсної комісії оформляється протоколом, який підписується всіма присутніми членами конкурсної комісії та оприлюднюється на офіційному вебсайті засновника протягом наступного робочого дня з дня проведення засідання конкурсної комісії.

Конкурсна комісія та її члени діють на засадах неупередженості, об'єктивності, незалежності, недискримінації, відкритості, прозорості, доброчесності. Не допускаються будь-які втручання в діяльність конкурсної комісії, тиск на членів комісії та учасників конкурсу.

Визначено, що для участі в конкурсі на посаду керівника закладу загальної середньої освіти подаються такі документи:

- заява про участь у конкурсі з наданням згоди на обробку персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»;
- автобіографія та/або резюме (за вибором учасника конкурсу);
- копія паспорта громадянина України;
- копія документа про вищу освіту (з додатком, що є його невід'ємною частиною) не нижче освітнього ступеня магістра (спеціаліста);
- документ, що підтверджує вільне володіння державною мовою;
- копія трудової книжки чи інших документів, що підтверджують стаж педагогічної (науково-педагогічної) роботи не менше трьох років на день їх подання (крім приватних та корпоративних закладів освіти);
- довідка про відсутність судимості;
- довідка про проходження попереднього (періодичного) психіатричного огляду;
- мотиваційний лист, складений у довільній формі.

Особа може надати інші документи, що підтверджують її професійні та/або моральні якості.

Зазначені документи подаються особисто (або уповноваженою згідно з довіреністю особою) до конкурсної комісії у визначений в оголошенні строк, що може становити від 20 до 30 календарних днів з дня оприлюднення оголошення про проведення конкурсу.

Уповноважена особа приймає документи за описом, копію якого надає особі, яка їх подає.

Існує спеціальна процедура роботи конкурсної комісії, яка протягом

п'яти робочих днів з дня завершення строку подання документів для участі в конкурсі:

- перевіряє подані документи щодо відповідності установленим вимогам;
- приймає рішення про допущення та/або недопущення до участі у конкурсі;
- оприлюднює на офіційному вебсайті засновника перелік осіб, допущених до участі у конкурсному відборі (далі – кандидати).
До участі у конкурсі не можуть бути допущені особи, які:
 - не можуть обіймати посаду керівника закладу загальної середньої освіти відповідно до цього Закону;
 - подали не всі документи, визначені цим Законом, для участі в конкурсі;
 - подали документи після завершення строку їх подання.

У той же час засновник зобов'язаний організувати та забезпечити ознайомлення кандидатів із закладом загальної середньої освіти, його трудовим колективом та представниками органів громадського самоврядування такого закладу не пізніше п'яти робочих днів до початку проведення конкурсного відбору.

Конкурсний відбір переможця конкурсу на посаду керівника закладу загальної середньої освіти здійснюється за результатами:

- перевірки знання законодавства у сфері загальної середньої освіти, зокрема законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та інших нормативно-правових актів у сфері загальної середньої освіти;
- перевірки професійних компетентностей шляхом письмового виконання ситуаційного завдання;
- публічної та відкритої презентації державною мовою перспективного плану розвитку закладу загальної середньої освіти, а також надання відповідей на запитання членів конкурсної комісії в межах змісту конкурсного випробування.

Перелік питань для перевірки знання законодавства у сфері загальної середньої освіти затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Форма перевірки знання законодавства (письмове чи комп'ютерне тестування), зразок ситуаційного завдання та критерії їх оцінювання визначаються у положенні про конкурс на посаду керівника закладу загальної середньої освіти.

Засновник зобов'язаний забезпечити відеофіксацію та (за можливості) відеотрансляцію конкурсного відбору з подальшим оприлюдненням на своєму офіційному вебсайті відеозапису протягом одного робочого дня з дня його проведення.

Конкурсна комісія протягом двох робочих днів з дня завершення конкурсного відбору визначає переможця конкурсу та оприлюднює результати конкурсу на офіційному вебсайті засновника.

За результатами конкурсних випробувань конкурсна комісія визначає переможця конкурсу або визнає конкурс таким, що не відбувся.

Не може бути визначено переможцем конкурсу особу, яка не може обіймати посаду керівника закладу загальної середньої освіти відповідно до цього Закону.

Загальна тривалість конкурсу не може перевищувати двох місяців з дня його оголошення.

В окремих випадках конкурсна комісія визнає конкурс таким, що не відбувся, якщо:

- відсутні заяви про участь у конкурсі;
- до участі в конкурсі не допущено жодного кандидата;
- жоден із кандидатів не визначений переможцем конкурсу.

У разі визнання конкурсу таким, що не відбувся, проводиться повторний конкурс.

Протягом трьох робочих днів з дня оприлюднення рішення про переможця конкурсу на посаду керівника закладу загальної середньої освіти посадова особа засновника (голова відповідної ради чи керівник державного органу) або керівник уповноваженого ним органу (структурного підрозділу з питань освіти) призначає переможця конкурсу на посаду та укладає з ним строковий трудовий договір.

Не може бути укладено трудовий договір з особою, яка не може обіймати посаду керівника закладу загальної середньої освіти відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту». Трудовий договір укладається на шість років на підставі рішення конкурсної комісії. Після закінчення строку, на який укладено строковий трудовий договір, трудові відносини припиняються та не можуть бути продовжені на невизначений строк.

З особою, яка призначається на посаду керівника закладу загальної середньої освіти вперше, укладається трудовий договір строком на два роки. Після закінчення строку дії такого строкового трудового договору та за умови належного його виконання сторони мають право продовжити строк дії відповідного строкового трудового договору ще на чотири роки

без проведення конкурсу.

Особа не може бути керівником одного і того ж закладу загальної середньої освіти більше ніж два строки підряд (крім тих, що розташовані в населених пунктах з одним закладом загальної середньої освіти). До першого шестирічного строку включається дворічний строк перебування на посаді керівника закладу загальної середньої освіти, призначеного вперше. Керівник закладу загальної середньої освіти звільняється з посади у зв'язку із закінченням строку трудового договору або достроково відповідно до вимог законодавства та умов укладеного трудового договору.

Припинення трудового договору з керівником державного чи комунального закладу загальної середньої освіти у зв'язку із закінченням строку його дії або його дострокове розірвання здійснюється відповідною посадовою особою засновника (головою відповідної ради чи керівником державного органу) або керівником уповноваженого ним органу (структурного підрозділу з питань освіти) з підстав та у порядку, визначених законодавством про працю.

Керівник приватного, корпоративного закладу освіти звільняється з посади засновником (засновниками) відповідно до положень законодавства про працю, установчих документів закладу та укладеного трудового договору.

Підставами для дострокового звільнення керівника закладу загальної середньої освіти, які повинні бути передбачені у трудовому договорі, є:

- порушення вимог Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо мови освітнього процесу;
- порушення вимог статей 30 і 31 Закону України «Про освіту»;
- порушення прав учнів чи працівників, встановлене рішенням суду, яке набрало законної сили;
- систематичне неналежне виконання інших обов'язків керівника, визначених цим Законом;
- не усунення у визначений строк порушень вимог законодавства, виявлених під час інституційного аудиту чи позапланового заходу державного нагляду (контролю).

Особлива роль в управлінні закладом загальної середньої освіти належить педагогічній раді [15, ст. 40]. Педагогічна рада є основним постійно діючим колегіальним органом управління закладу загальної середньої освіти (структурного підрозділу закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (у разі його створення).

Повноваження педагогічної ради визначаються Законом України «Про

повну загальну середню освіту», статутом закладу загальної середньої освіти чи положенням про відповідний структурний підрозділ закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти.

Педагогічна рада утворюється за наявності не менше трьох педагогічних працівників. Усі педагогічні працівники зобов'язані брати участь у засіданнях педагогічної ради. Головою педагогічної ради є керівник закладу загальної середньої освіти (структурного підрозділу, що забезпечує здобуття загальної середньої освіти, закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти).

Педагогічна рада закладу освіти має такі повноваження:

- схвалює стратегію розвитку закладу освіти та річний план роботи;
- схвалює освітню (освітні) програму (програми), зміни до неї (них) та оцінює результати її (їх) виконання;
- схвалює правила внутрішнього розпорядку, положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти;
- приймає рішення щодо вдосконалення і методичного забезпечення освітнього процесу;
- приймає рішення щодо переведення учнів на наступний рік навчання, їх відрахування, притягнення до відповідальності за невиконання обов'язків, а також щодо відзначення, морального та матеріального заохочення учнів та інших учасників освітнього процесу;
- розглядає питання підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розвитку їх творчої ініціативи, професійної майстерності, визначає заходи щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, формує та затверджує річний план підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- приймає рішення щодо визнання результатів підвищення кваліфікації педагогічного працівника, отриманих ним поза закладами освіти, що мають ліцензію на підвищення кваліфікації або провадять освітню діяльність за акредитованою освітньою програмою;
- приймає рішення щодо впровадження в освітній процес педагогічного досвіду та інновацій, участі в дослідницькій, експериментальній, інноваційній діяльності, співпраці з іншими закладами освіти, науковими установами, фізичними та юридичними особами, які сприяють розвитку освіти;
- може ініціювати проведення позапланового інституційного аудиту, громадської акредитації, зовнішнього моніторингу якості освіти та/або освітньої діяльності закладу загальної середньої освіти;

- розглядає інші питання, віднесені законом та/або статутом закладу освіти до її повноважень.

Засідання педагогічної ради є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин її складу. Рішення з усіх питань приймаються більшістю голосів від її складу. У разі рівного розподілу голосів голос голови педагогічної ради є визначальним. Рішення педагогічної ради оформлюються протоколом засідання, який підписується головою та секретарем педагогічної ради.

Рішення педагогічної ради, прийняті в межах її повноважень, вводяться в дію наказами керівника закладу освіти та є обов'язковими до виконання всіма учасниками освітнього процесу у закладі освіти.

Однією із демократичних форм управлінської діяльності закладу загальної середньої освіти є піклувальна рада [15, ст. 41]. Піклувальну раду закладу загальної середньої освіти може бути утворено за рішенням засновника або уповноваженого ним органу для одного чи кількох закладів загальної середньої освіти на визначений засновником строк.

Піклувальна рада закладу загальної середньої освіти сприяє виконанню перспективних завдань розвитку закладу (закладів), залученню фінансових ресурсів для забезпечення його (їх) діяльності з основних напрямів розвитку і здійсненню контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу (закладів) з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськістю, громадськими об'єднаннями, юридичними та фізичними особами.

Піклувальна рада закладу загальної середньої освіти має такі повноваження:

- аналізує та оцінює діяльність закладу загальної середньої освіти і його керівника;
- розробляє пропозиції до стратегії та перспективного плану розвитку закладу загальної середньої освіти та аналізує стан їх виконання;
- сприяє залученню додаткових джерел фінансування, що не заборонені законом;
- проводить моніторинг виконання кошторису закладу освіти і вносить відповідні рекомендації та пропозиції, що є обов'язковими для розгляду керівником закладу загальної середньої освіти;
- має право звернутися до центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти щодо проведення позапланового інституційного аудиту закладу освіти;

- може вносити засновнику закладу освіти подання про заохочення керівника закладу освіти або притягнення його до дисциплінарної відповідальності з підстав, визначених законом;
- здійснює інші повноваження, визначені установчими документами закладу освіти.

Склад піклувальної ради формується засновником або уповноваженим ним органом з урахуванням пропозицій органів управління закладу освіти (закладів освіти), органів громадського самоврядування закладу освіти, депутатів відповідної місцевої ради. До складу піклувальної ради не можуть входити учні та працівники закладу (закладів) освіти, для якого (яких) вона утворюється.

Піклувальна рада є колегіальним органом закладу загальної середньої освіти. Засідання піклувальної ради є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин її затвердженого складу. Рішення з усіх питань приймаються більшістю голосів від її затвердженого складу. У разі рівного розподілу голосів голос голови піклувальної ради є визначальним. Рішення піклувальної ради оформлюються протоколом її засідання, який підписують головуючий на засіданні та секретар.

Члени піклувальної ради закладу загальної середньої освіти мають право брати участь у роботі колегіальних органів управління закладом загальної середньої освіти з правом дорадчого голосу.

Піклувальна рада діє на підставі положення, затвердженого засновником закладу (закладів) загальної середньої освіти.

Своєрідним елементом державно-громадського управління закладом загальної середньої освіти є громадська акредитація закладу загальної середньої освіти [15, ст. 50]. Громадська акредитація закладу загальної середньої освіти проводиться за ініціативою його керівника відповідно до вимог Закону України «Про освіту» за рахунок коштів засновника, інших джерел, не заборонених законодавством, та з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Громадська акредитація здійснюється юридичними особами, акредитованими у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, з урахуванням вимог до проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти.

Успішні результати громадської акредитації закладу загальної середньої освіти засвідчуються сертифікатом, що є чинним впродовж п'яти років. Заклади загальної середньої освіти, що мають чинний сертифікат про громадську акредитацію закладу освіти, вважаються такими, що

пройшли інституційний аудит у плановому порядку.

Інформація про проведення та результати громадської акредитації закладу загальної середньої освіти оприлюднюється на вебсайті закладу освіти та/або його засновника протягом 10 днів з дня видачі сертифіката і надсилається до центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти.

Проведений частковий аналіз Конституції України, законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» свідчить про необхідність вивчення, дотримання та виконання положень, правил, алгоритму, логістики, норм поведінки, що регулюють організаційно-правові умови державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Законодавчі вимоги стосовно організації державно-громадянського управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії мають відповідати принципам законності, відповідальності, відкритості, доступності, гласності та прозорості на всіх рівнях законодавчої, державної виконавчої влади, місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівників закладів загальної середньої освіти, громадських організацій та об'єднань, профспілкових організацій та органів самоврядування закладів освіти.

Законність, відповідальність, гласність та прозорість передбачають створення таких демократичних умов життя громадянського суспільства при яких діяльність усіх державних органів, установ, організацій, закладів, усіх службових й керівних осіб, учасників освітнього процесу та громадян здійснюється відповідно до вимог закону. Умовами законності, відповідальності, гласності та прозорості прийняття і реалізації управлінських рішень є розгалужена система освітнього законодавства, яка відповідає вимогам демократичної держави, громадянського суспільства й чітко регулює права і обов'язки учасників суспільних відносин, освітнього процесу, спільність інтересів усіх членів суспільства, високий рівень правової та управлінської культури і наявність важливих правових соціальних, економічних, політичних і юридичних гарантій.

Особливого значення набуває категорія правових гарантії дотримання та виконання законодавчих вимог. Під правовими гарантіями розуміються визначені Конституцією та встановлені законодавством

засоби безпосереднього забезпечення використання, додержання, виконання і природо-відповідного застосування норм права. Неухильне виконання гарантій права є однією з умов забезпечення законності, розвитку демократії, удосконалення права і законодавства в усіх сферах суспільного життя. Конституція України найширше визначила реальний комплекс гарантій права – складової частини демократичної держави та громадянського суспільства.

У своїй управлінській діяльності усі інститути демократичної держави та члени громадянського суспільства мають керуватися Конституцією та законами України, Указам Президента, підзаконними нормативно-правовими актами держави та неухильно дотримуватися останніх усіма суб'єктами права.

Заклади загальної середньої освіти є першою і визначальною сходинкою будівництва демократичного співжиття усіх учасників освітнього процесу та формують тенденції демократичного устрою, життя і життєтворчості рівноправних членів громадянського суспільства та демократичної, суверенної, безпечної, незалежної, самодостатньої, самоврядної, потужної держави.

Перспективи подальших досліджень. Подальші перспективи вбачаємо у вивченні та втіленні в діяльність закладів загальної середньої освіти демократичних законодавчо закріплених правових норм, вимог та стандартів, а також спадщини, надбань, знахідок, досвіду вітчизняної та зарубіжної теорії і практики з проблем державно-громадського управління школою на партнерських засадах в умовах єдності та взаємного доповнення розвитку інститутів демократичної держави та громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція України № 254к/96-ВР*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ADt8Lb>
- [2] Верховна Рада України. (1997, Трав. 21). *Закон № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/lHivkW>
- [3] Верховна Рада України. (1999, Квіт. 09). *Закон № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Kqb3fF>
- [4] Верховна Рада України. (1999, Січ. 15). *Закон № 401-XIV «Про столицю*

- України – місто-герой Київ». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/EeP12V>
- [5] Верховна Рада України. (2001, Лип. 11). Закон № 2625-III «Про органи самоорганізації населення». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/SnjN1e>
- [6] Верховна Рада України. (2009, Квіт. 16). Закон № 1275-VI «Про асоціації органів місцевого самоврядування». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/LCYbM2>
- [7] Верховна Рада України. (2014, Черв. 17). Закон № 1508-VII «Про співробітництво територіальних громад». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/Xbv9RZ>
- [8] Верховна Рада України. (2015, Лют. 05). Закон № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/VPg3h5>
- [9] Верховна Рада України. (2015, Лют. 05). Закон № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/LP1rbV>
- [10] Верховна Рада України. (2015, Листоп. 26). Закон № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/FZoWRC>
- [11] Верховна Рада України. (2001, Лип. 11). Закон № 2623-III «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/VVYwYx>
- [12] Верховна Рада України. (2002, Лип. 04). Закон № 40-IV «Про інноваційну діяльність». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/So7upb>
- [13] Верховна Рада України. (2011, Верес. 08). Закон № 3715-VI «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/U9uUoj>
- [14] Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). Закон № 2145-VIII «Про освіту». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/4lhgEa>
- [15] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/ktXjUE>
- [16] Верховна Рада України. (2005, Січ. 13). Закон № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://is.gd/a1e2iD>

- [17] Верховна Рада України. (2018, Лип. 03). Закон № 2485-VIII «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про реалізацію проекту "Фінська підтримки реформи української школи"». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/fjEAGV>
- [18] Верховна Рада України. (2001, Лип. 11). Закон № 2628-III «Про дошкільку освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/0zxx10>
- [19] Верховна Рада України. (2000, Черв. 22). Закон № 1841-III «Про позашкільну освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/2K1kSV>
- [20] Верховна Рада України. (2001, Квіт. 26). Закон № 2402-III «Про охорону дитинства». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ty3onl>
- [21] Верховна Рада України. (1998, Лют. 10). Закон № 103/98-VR «Про професійну (професійно-технічну) освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/DpflqA>
- [22] Верховна Рада України. (2019, Черв. 06). Закон № 2745-VIII «Про фахову передвищу освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/gROED1>
- [23] Верховна Рада України. (2014, Лип. 01). Закон № 1556-VII «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3kE5ZE>
- [24] Верховна Рада України. (2005, Груд. 21). Закон № 3255-IV «Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект "Рівний доступ до якісної освіти в Україні" між Україною та Міжнародним банком реконструкції і розвитку». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/wllyn4>
- [25] Верховна Рада України. (2021, Квіт. 27). Закон № 1414-IX «Про основні засади молодіжної політики». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/sa07Bh>
- [26] Верховна Рада України. (2012, Берез. 22). Закон № 4572-VI «Про громадські об'єднання». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Cr9chB>
- [27] Верховна Рада України. (2019, Груд. 17). Закон № 385-IX «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/LNSY6g>
- [28] Верховна Рада України. (1999, Верес. 15). Закон № 1045-XIV «Про професійні спфлки, їх права та гарантії діяльності». [Електронний

- ресурс]. Доступно: <https://is.gd/DpXd72>
- [29] Верховна Рада України. (2010, Груд. 23). Закон № 2862-VI «Про соціальний діалог в Україні». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Yidprh>
- [30] Верховна Рада України. (1993, Лип. 01). Закон № 3356-XII «Про колективні договори і угоди». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/M2MEgv>
- [31] Верховна Рада України. (1991, Верес. 27). «Конвенція про права дитини». Прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Док. № 995_021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/u1QBoP>
- [32] «Переглянута Європейська Хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті». (ухвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 року). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://rm.coe.int/168071b58f> Дата звернення: Верес. 22, 2022.
- [33] Верховна Рада України. (2002, Квіт. 17). Указ Президента України № 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/donzuZ>
- [34] Верховна Рада України. (2013, Черв. 25). Указ Президента України № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/LSGbJq>
- [35] Верховна Рада України. (2010, Лип. 8). Бюджетний кодекс України № 2456-VI. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/u45dXs>
- [36] Верховна Рада України. (2021, Груд. 02). Закон № 1928-IX «Про Державний бюджет України на 2022 рік». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/X7ZVT6>
- [37] Верховна Рада України. (2021, Лип. 15). Постанова № 1652-IX «Про Бюджетну декларацію на 2022–2024 роки». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/FclsdU>
- [38] І. М. Безена, «Механізми державно-громадського управління розвитком освітньої інфраструктури регіону», *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, т. 31(70), № 3, с. 53–59, 2020.
- [39] І. М. Безена, «Нові механізми діяльності державного управління та інститутів громадянського суспільства в контекстах стратегій розвитку освітньої сфери регіону», *Публічне управління та митне адміністрування*, № 3, с. 97–101, 2020.

- [40] І. М. Безена, «Проблеми державного управління стратегічним розвитком громади через міжкультурне порозуміння та розвиток освітньої сфери (регіональний аспект)», *Право та державне управління*, № 3, с. 150–156, 2020.
- [41] В. В. Бєлова, «Система управління середньою освітою в Англії», автореф. дис. канд. наук; НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 2021.
- [42] О. П. Беляєва, «Нормативно-правове забезпечення державно-громадського управління фаховою передвищою освітою», *Право та державне управління*, № 4, с. 178–184, 2020.
- [43] В. В. Гончарук, «Державно-громадські засади управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів у регіоні», автореф. дис. канд. наук; М-во освіти і науки України, ДЗ «Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Старобільськ, 2017.
- [44] І. М. Дарманська, *Теоретико-технологічні основи формування управлінської компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в процесі професійної підготовки*; О. М. Галуса, Ред. Хмельницький, Україна: ХГПА, 2019.
- [45] Державно-громадське управління освітою: за матеріалами звіту про наук.-дослід. роботу «Державно-громадське управління освітою: соціально-філософський аналіз»; В. П. Бєх та ін., Ред. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016, 255 с.
- [46] *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття: на III Міжнар. наук.-практ. конф., Чернівці*. Чернівці: Молодий вчений, 2018, 199 с.
- [47] С. Книшик, «Адаптація європейських принципів управління загальною середньою освітою в Україні», *Ефективність державного управління*; Львів. нац. ін-т держ. управ., вип. 1/2(46/47), ч. 1, с. 69–77, 2016.
- [48] С. І. Книшик, «Реформування системи державного управління загальною середньою освітою в Україні в контексті європейської інтеграції», автореф. дис. канд. наук; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Львів. регіон. ін-т держ. упр. Львів, 2019.
- [49] М. Б. Коломієць, «Управління загальною середньою освітою як відкритою системою в умовах трансформацій суспільства», *Інноваційна педагогіка*, № 8, с. 176–181, 2018.
- [50] В. В. Кононенко, С. А. Лапшин, Т. І. Пилипенко, «Державно-громадське управління освітою в Україні», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 1, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Ra5xT7> Дата звернення: Верес. 22, 2022.

- [51] О. Я. Красівський, «Правові засади реформування державного управління середньою освітою в українському суспільстві», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 4, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/FmxFT1> Дата звернення: Верес. 22, 2022
- [52] С. М. Кудряк, «Система планування організаційно-педагогічної діяльності закладу загальної середньої освіти», автореф. дис. канд. наук; НАПН України, Держ. заклад вищ. освіти «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2021.
- [53] Н. Лісова, «Державно-громадське управління відділу освіти: особливості й перспективи», *Нова педагогічна думка*, № 4, с. 8–13, 2016.
- [54] Н. І. Лісова, *Державно-громадське управління розвитком загальної середньої освіти в малих містах України*. Черкаси, Україна: Видавець Пономаренко Р. В., 2018.
- [55] Н. І. Лісова, «Наукові основи державно-громадського управління загальною середньою освітою», *Інженерна та освітня технології*, № 1(21), с. 76–84, 2018.
- [56] Н. І. Лісова, «Теоретико-методичні основи державно-громадського управління розвитком загальної середньої освіти», автореф. дис. д-ра наук; М-во освіти і науки України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2020.
- [57] В. В. Лойко, К. В. Поздєєва, М. О. Жильцов, «Нові організаційно-правові форми функціонування закладів освіти як основа удосконалення економічного механізму розвитку системи загальної середньої освіти», *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, № 2(4), с. 80–89, 2019.
- [58] Л. М. Марусіна, «Управління загальною середньою освітою як складова реформування загальнонаціональної системи управління освітою», *Економіка та держава. Серія: Державне управління*, № 7, с. 64–67, 2018.
- [59] О. К. Михасюк, «Реалізація ситуативного підходу у системі громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти», *Український психолого-педагогічний наук. зб.*, № 20, с. 60–63, 2020.
- [60] О. К. Михасюк, «Розвиток системи громадсько-державного управління в загальноосвітньому навчальному закладі», автореф. дис. канд. наук; НАПН України, Держ. заклад вищ. освіти «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2021.

- [61] О. К. Михасюк, «Технологія впровадження моделі системи громадсько-державного управління закладом загальної середньої освіти», *Інноваційна педагогіка*, Т. 2, № 18, С. 156–160, 2019.
- [62] *Нові підходи до управління освітнім закладом в умовах реформування освіти* / уклад.: Л. М. Михайлова, Л. М. Савенко, В. С. Стасюк; Департамент освіти і науки Луган. облдержадмін., Луган. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Харків, Україна: Друкарня Мадрид, 2018.
- [63] С. Ф. Одайник, «Теоретичні і методичні засади управління якістю загальної середньої освіти в регіоні», автореф. дис. канд. наук; М-во освіти і науки України, Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018.
- [64] В. Г. Сизон, «Роль органів місцевого самоврядування у впровадженні державно-громадської моделі управління освітою в Україні», автореф. дис. канд. наук; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2021.
- [65] В. Г. Сизон, «Структурно-функціональна модель державно-громадського управління освітою», *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, № 4, с. 78–83, 2016.
- [66] О. Г. Фіданян, «Механізми державного управління дистанційним навчанням у закладах загальної середньої освіти», автореф. дис. канд. наук; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ, 2021.
- [67] І. М. Шоробура, *Державно-громадське управління освітою: зарубіжний досвід*. Хмельницький, Україна: М. І. Заколотний, 2020.

LEGISLATIVE REQUIREMENTS REGARDING THE ORGANIZATION OF STATE-CIVIL MANAGEMENT OF INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION ON THE BASIS PARTNERSHIP INTERACTION

Boris Chyzhevskiy,

Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher

Department of Economics and General Secondary Education Management

Institute of Pedagogy of the National Academy of

Pedagogical Sciences of Ukraine;

Honored Education Worker of Ukraine.

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

chyzhevskiy.bg@gmail.com

Abstract. The article summarizes and outlines the legislative requirements regarding the organization of state-citizen management of

institutions of general secondary education on the basis of partnership interaction. The development of both the field of education as a whole and individual individuals in particular takes place in accordance with natural, natural and legal laws. They determine the levels, conditions, parameters, criteria, grounds and expediency of making management decisions and the mechanisms of their implementation. In this case, it is proposed to consider the organizational and legal aspect of the outlined problem. Legal laws determine the organizational and legal conditions, features and regularities of management activities in institutions of general secondary education. From a political and legal point of view, the legislative requirements regarding the organization of state-public management of institutions of general secondary education on the basis of partnership interaction are based on the Constitution of Ukraine, legislation and regulatory legal acts. During the organization of public and civil administration, the rights, freedoms, and duties of citizens, including participants in the educational process, defined by the Basic Law (Constitution of Ukraine) are fundamental. The Constitution of Ukraine and legislation form a set of rights and legal relations that qualitatively and quantitatively regulate social relations, partnership relations, interaction, unity, consolidation, cooperation of participants in the educational process. Legal norms are regulated by legal means and mechanisms. Law is considered as a system of universally binding rules of physical behavior and social norms established or sanctioned by the state, which express the will of the majority of citizens of the state and are aimed at regulating social relations in accordance with this will and are ensured by a democratic state with the active participation of self-organized civil society. In this case, it is necessary to approach the outlined problem comprehensively, considering the field of law as a set of legal norms that make up a separate part of the legal system and regulate qualitatively homogeneous social relations by democratic methods of legal regulation and are inextricably linked with freedoms and obligations. The field of law is conditionally divided into separate branches, taking into account the diversity of social relations, which are regulated by law and legal norms. The problem of development, systematization and generalization of educational law is relevant. The proposed work examines the level, systematicity, comprehensiveness and focus of legislative requirements regarding the organization of state-public management of institutions of general secondary education on the basis of partnership interaction in

historical retrospect and in the context of the norms, provisions and requirements of the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine "On Education" and "On complete general secondary education".

Keywords: Basic Law; legislation; public administration; partnership; interaction; democracy; civil society; rights; freedom; responsibilities.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv.28). Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ADt8Lb>
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (1997, Trav.21). Zakon № 280/97-VR «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/lHivkW>
- [3] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Kvit. 09). Zakon № 586-XIV «Pro mistsevi derzhavni administratsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Kqb3fF> и
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Sich.15). Zakon № 401-XIV «Pro stolytsiu Ukrainy – misto-heroi Kyiv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/EeP12V>
- [5] Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, Lyp. 11). Zakon № 2625-III «Pro orhany samoorhanizatsii naseleattia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/SnjN1e>
- [6] Verkhovna Rada Ukrainy. (2009, Kvit.16). Zakon № 1275-VI «Pro asotsiatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LCYbM2>
- [7] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Cherv.17). Zakon № 1508-VII «Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Xbv9RZ>
- [8] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Liut.05). Zakon № 157-VIII «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/VPg3h5>
- [9] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Liut.05). Zakon № 156-VIII «Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LP1rbV>
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Lystop.26). Zakon № 848-VIII «Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/FZoWRC>
- [11] Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, Lyp.11). Zakon № 2623-III «Pro priorityetni napriamy rozvytku nauky i tekhniky». [Elektronnyi resurs].

- Dostupno: <https://is.gd/VVYwYx>
- [12] Verkhovna Rada Ukrainy. (2002, Lyp.04). Zakon № 40-IV «Pro innovatsiinu diialnist». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/So7upb>
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, Veres.08). Zakon № 3715-VI «Pro priorityetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/U9uUoi>
- [14] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Veres.05). Zakon № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/4lhgEa>
- [15] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich.16). Zakon № 463-IX «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ktXjUE>
- [16] Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, Sich.13). Zakon № 2342-IV «Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/a1e2iD>
- [17] Verkhovna Rada Ukrainy. (2018, Lyp.03). Zakon № 2485-VIII «Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Finliandskoi Respubliki pro realizatsiiu proektu "Finska pidtrymka reformy ukraïnskoi shkoly"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/fjEAGV>
- [18] Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, Lyp.11). Zakon № 2628-III «Pro doshkilnu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/0zxxIO>
- [19] Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, Cherv.22). Zakon № 1841-III «Pro pozashkilnu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/2K1kSV>
- [20] Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, Kvit.26). Zakon № 2402-III «Pro okhoronu dytynstva». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ty3onI>
- [21] Verkhovna Rada Ukrainy. (1998, Liut.10). Zakon № 103/98-VR «Pro profesiinu (profesiino-tehnichnu) osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/DpflqA>
- [22] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Cherv.06). Zakon № 2745-VIII «Pro fakhovu peredvyshchu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/gROED1>
- [23] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Lyp.01). Zakon № 1556-VII «Pro vyshchu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3kE5ZE>
- [24] Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, Hrud.21). Zakon № 3255-IV «Pro ratyfikatsiiu Kredytnoi uhody (Proekt "Rivnyi dostup do yakisnoi osvity v

- Україні” мизh Ukrainoiu ta Mizhnarodnym bankom rekonstruktsii i rozvytku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/wllyn4>
- [25] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Kvit. 27). Zakon № 1414-IX «Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/sa07Bh>
- [26] Verkhovna Rada Ukrainy. (2012, Berez. 22). Zakon № 4572-VI «Pro hromadski obiednannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Cr9chB>
- [27] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Hrud. 17). Zakon № 385-IX «Pro vyznannia plastovoho rukhu ta osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky plastovoho, skautskoho rukhu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LNSY6g>
- [28] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Veres. 15). Zakon № 1045-XIV «Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/DpXd72>
- [29] Verkhovna Rada Ukrainy. (2010, Hrud. 23). Zakon № 2862-VI «Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Yidprh>
- [30] Verkhovna Rada Ukrainy. (1993, Lyp. 01). Zakon № 3356-XII «Pro kolektyvni dohovory i uhody». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/M2MEgv>
- [31] Verkhovna Rada Ukrainy. (1991, Veres. 27). «Konventsiiia pro prava dytyny». Pryiniata Heneralnoiu asambleieiu OON 20 lystopada 1989 roku. Dok. № 995_021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/u1QBoP>
- [32] «Perehlianuta Yevropeiska Khartiia pro uchast molodi v mistsevomu ta rehionalnomu zhytti». (ukhvalena Konhresom mistsevykh i rehionalnykh orhaniv vlady Yevropy 21 travnia 2003 roku). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://rm.coe.int/168071b58f> Data zvernennia: Veres. 22, 2022.
- [33] Verkhovna Rada Ukrainy. (2002, Kvit. 17). Ukaz Prezydenta № 347/2002 «Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/donzuz>
- [34] Verkhovna Rada Ukrainy. (2013, Cherv. 25). Ukaz Prezydenta № 344/2013 «Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LSGblq>
- [35] Verkhovna Rada Ukrainy. (2010, Lyp.\ 8). Biudzhetni kodeks Ukrainy № 2456-VI. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/u45dXs>

- [36] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Hrud.02). Zakon № 1928-IX «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/X7ZVT6>
- [37] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Lyp.15). Postanova № 1652-IX «Pro Biudzhethnu deklaratsiiu na 2022–2024 roky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Fclsdu>
- [38] I. M. Bezena, «Mekhanizmy derzhavno-hromadskoho upravlinnia rozvytkom osvitnoi infrastruktury rehionu», Vcheni zapysky Tavriiskoho nats. un-tu im. V. I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia, t. 31(70), № 3, s. 53–59, 2020.
- [39] I. M. Bezena, «Novi mekhanizmy diialnosti derzhavnoho upravlinnia ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v kontekstakh stratehii rozvytku osvitnoi sfery rehionu», Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, № 3, s. 97–101, 2020.
- [40] I. M. Bezena, «Problemy derzhavnoho upravlinnia stratehichnym rozvytkom hromady cherez mizhkulturne porozuminnia ta rozvytok osvitnoi sfery (rehionalnyi aspekt)», Pravo ta derzhavne upravlinnia, № 3, s. 150–156, 2020.
- [41] V. V. Bielova, «Systema upravlinnia serednoiu osvitoiu v Anhlii», avtoref. dys. kand. nauk; NAPN Ukrainy, In-t pedahohiky. Kyiv, 2021.
- [42] O. P. Bieliaieva, «Normatyvno-pravove zabezpechennia derzhavno-hromadskoho upravlinnia fakhovoiu peredvyshchoiu osvitoiu», Pravo ta derzhavne upravlinnia, № 4, s. 178–184, 2020.
- [43] V. V. Honcharuk, «Derzhavno-hromadski zasady upravlinnia rozvytkom zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u rehioni», avtoref. dys. kand. nauk; M-vo osvity i nauky Ukrainy, DZ «Luhanskyi nats. un-t im. T. Shevchenka». Starobilsk, 2017.
- [44] I. M. Darmanska, Teoretyko-tekhnologichni osnovy formuvannia upravlinskoï kompetentnosti kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity v protsesi profesiinoi pidhotovky; O. M. Halusa, Red. Khmelnytskyi, Ukraina: KhHPA, 2019.
- [45] Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu: za materialamy zvituv pro nauk.-doslid. robotu «Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu: sotsialno-filosofskyi analiz»; V. P. Bekh ta in., Red. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2016, 255 s.
- [46] Innovatsiinyi rozvytok nauky novoho tysiacholittia: na III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Chernivtsi. Chernivtsi: Molodyi vchenyi, 2018, 199 s.
- [47] S. Knyshyk, «Adaptatsiia yevropeiskykh pryntsypiv upravlinnia zahalnoiu

- serednoiu osvitoiu v Ukraini», Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia; Lviv. nats. in-t derzh. uprav., vyp. 1/2(46/47), ch. 1, s. 69–77, 2016.
- [48] S. I. Knyshyk, «Reformuvannia systemy derzhavnoho upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu v Ukraini v konteksti yevropeiskoi intehtratsii», avtoref. dys. kand. nauk; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Lviv. rehion. in-t derzh. upr. Lviv, 2019.
- [49] M. B. Kolomiets, «Upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu yak vidkrytoiu systemoiu v umovakh transformatsii suspilstva», Innovatsiina pedahohika, № 8, s. 176–181, 2018.
- [50] V. V. Kononenko, S. A. Lapshyn, T. I. Pylypenko, «Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu v Ukraini», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, № 1, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Ra5xT7> Data zvernennia: Veres. 22, 2022.
- [51] O. Ya. Krasivskiy, «Pravovi zasady reformuvannia derzhavnoho upravlinnia serednoiu osvitoiu v ukrainskomu suspilstvi», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, № 4, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/FmxFT1> Data zvernennia: Veres. 22, 2022.
- [52] S. M. Kudliak, «Systema planuvannia orhanizatsiino-pedahohichnoi diialnosti zakladu zahalnoi serednoi osvity», avtoref. dys. kand. nauk; NAPN Ukrainy, Derzh. zaklad vyshch. osvity «Un-t menedzh. osvity». Kyiv, 2021.
- [53] N. Lisova, «Derzhavno-hromadske upravlinnia viddilu osvity: osoblyvosti y perspektyvy», Nova pedahohichna dumka, № 4, s. 8–13, 2016.
- [54] N. I. Lisova, Derzhavno-hromadske upravlinnia rozvytkom zahalnoi serednoi osvity v malykh mistakh Ukrainy. Cherkasy, Ukraina: Vydavets Ponomarenko R. V., 2018.
- [55] N. I. Lisova, «Naukovi osnovy derzhavno-hromadskoho upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu», Inzhenerna ta osvitnia tekhnolohii, № 1(21), s. 76–84, 2018.
- [56] N. I. Lisova, «Teoretyko-metodychni osnovy derzhavno-hromadskoho upravlinnia rozvytkom zahalnoi serednoi osvity», avtoref. dys. d-ra nauk; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. Cherkasy, 2020.
- [57] V. V. Loiko, K. V. Pozdieieva, M. O. Zhylytsov, «Novi orhanizatsiino-pravovi formy funktsionuvannia zakladiv osvity yak osnova udoskonalennia ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku systemy zahalnoi serednoi osvity», European scientific journal of Economic and Financial innovation, № 2(4), s. 80–89, 2019.

- [58] L. M. Marusina, «Upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu yak skladova reformuvannia zahalnonatsionalnoi systemy upravlinnia osvitoiu», *Ekonomika ta derzhava. Serii: Derzhavne upravlinnia*, № 7, s. 64–67, 2018.
- [59] O. K. Mykhasiuk, «Realizatsiia sytuatyvnoho pidkhodu u systemi hromadsko-derzhavnoho upravlinnia zakladom zahalnoi serednoi osvity», *Ukrainskyi psykholoho-pedahohichni nauk. zb.*, № 20, s. 60–63, 2020.
- [60] O. K. Mykhasiuk, «Rozvytok systemy hromadsko-derzhavnoho upravlinnia v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi», avtoref. dys. kand. nauk; NAPN Ukrainy, Derzh. zaklad vyshch. osvity «Un-t menedzh. osvity». Kyiv, 2021.
- [61] O. K. Mykhasiuk, «Tekhnolohiia vprovadzhennia modeli systemy hromadsko-derzhavnoho upravlinnia zakladom zahalnoi serednoi osvity», *Innovatsiina pedahohika*, t. 2, № 18, s. 156–160, 2019.
- [62] *Novi pidkhody do upravlinnia osvitnim zakladom v umovakh reformuvannia osvity / uklad.: L. M. Mykhailova, L. M. Savenko, V. S. Stasiuk; Departament osvity i nauky Luhan. obl. derzhadmin., Luhan. obl. in-t pisladyplom. ped. osvity. Kharkiv, Ukraina: Drukarnia Madryd, 2018.*
- [63] S. F. Odainyk, «Teoretychni i metodychni zasady upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity v rehioni», avtoref. dys. kand. nauk; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. nats. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy, 2018.
- [64] V. H. Syzon, «Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u vprovadzhenni derzhavno-hromadskoi modeli upravlinnia osvitoiu v Ukraini», avtoref. dys. kand. nauk; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv, 2021.
- [65] V. H. Syzon, «Strukturno-funksionalna model derzhavno-hromadskoho upravlinnia osvitoiu», *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia*, № 4, s. 78–83, 2016.
- [66] O. H. Fidanian, «Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia dystantsiinym navchanniam u zakladakh zahalnoi serednoi osvity», avtoref. dys. kand. nauk; Mizhrehion. akad. upr. personalom. Kyiv, 2021.
- [67] I. M. Shorobura, *Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu: zarubizhnyi dosvid. Khmelnytskyi, Ukraina: Vydavets M. I. Zakolodnyi, 2020.*

*Стаття надійшла до редакції
23 вересня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-215-230](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-215-230)

UDC 159.922

dr Ewelina Szlachta,

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

Asystent, Katedra Dydaktyki,
edukacji Szkolnej i Pedagogiki.

Lublin, Polska.

szlachta_ewelina@op.pl

ILUZJA WOLNOŚCI W KŁAMSTWIE – WYCHOWANIE DO POSZANOWANIA PRAWDY I ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA SŁOWO

Adnotacja. Przedmiotem analiz w przedstawionym opracowaniu będzie definicyjne ujęcie kłamstwa i charakterystyka podstawowych form kłamstwa, prezentowanie iluzoryczności wolności w kłamstwie oraz wskazanie korzyści dla wychowania ku poszanowaniu prawdy oraz odpowiedzialności za słowo wynikających z wprowadzenia filozofowania z dziećmi jako jednej z metod pracy z dziećmi, elementów stanowiących jego esencję oraz pedagogiczne aspekty wychowania w poszanowaniu prawdy i odpowiedzialności za słowo. Zostanie także zwrócona uwaga na implikacje odrzucenia prawdy dla rozwoju człowieka. W tej perspektywie zostaną nakreślone funkcje wartości prawdy i odpowiedzialności za słowo w perspektywie warstwowej teorii rozwoju osoby S. Kunowskiego (warstwa biologiczna, warstwa psychiczna, warstwa kulturowa, warstwa światopoglądowa), w której są wskazane funkcje jakie pełnią wartości: prawda oraz odpowiedzialność w kontekście poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo. Następnie zostanie nakreślona charakterystyka filozofowania z dziećmi jako metody pracy prowadzącej do kształtowania postaw poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo, którą należy wprowadzić do programu kształcenia przyszłych nauczycieli. W artykule są konkretyzowane zadania przyszłego nauczyciela-wychowawcy, które odnoszą się do dwóch podstawowych płaszczyzn działania w kontekście poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo – jako odbiorcy oraz twórcy informacji. W tej perspektywie istotne stają się umiejętności wyszukiwania prawdziwych informacji, rozpoznawania manipulacji oraz kształtowanie nawyku sprawdzania ich źródeł, charakteryzujące użytkownika jako odbiorcę przekazu. W artykule akcentowano uwagę na wychowanie do poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo w kontekście funkcjonowania osoby w wirtualnej społeczności stanowi jedno z

podstawowych zadań stawianych przed nowoczesną szkołą. Całość opracowania kończy spis literatury, która została wykorzystana podczas pracy nad powyższymi zagadnieniami.

Słowa kluczowe: kłamstwo; filozofowanie z dziećmi; wychowanie do prawdy; wychowanie do odpowiedzialności za słowo; filozofia.

WPROWADZANIE / ВСТУП / INTRODUCTION

Sformułowanie problemu. Intensywny rozwój nowych technologii informacyjnych oraz platform społecznościowych, umożliwiających coraz szybszy przepływ informacji między ich użytkownikami, pozwala na tworzenie, gromadzenie oraz przesyłanie nowych informacji. Pozorna anonimowość w przestrzeni internetowej staje się podstawą dla idei niczym nieskrępowanej wolności i braku odpowiedzialności za swoje działania i słowa. Fundamentalnym zadaniem stojącym przed nauczycielem jest kształtowanie postawy poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo, a także wyposażenie ucznia w odpowiednie umiejętności, pozwalające bezpiecznie poruszać się sferze wirtualnej społeczności. Zadania nauczyciela-wychowawcy odnoszą się do dwóch podstawowych płaszczyzn działania w kontekście poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo – jako odbiorcy oraz twórcy informacji. W tej perspektywie istotne stają się umiejętności wyszukiwania prawdziwych informacji, rozpoznawania manipulacji oraz kształtowanie nawyku sprawdzania ich źródeł, charakteryzujące użytkownika jako odbiorcę przekazu. Zadania nauczyciela-wychowawcy odnoszą się do dwóch podstawowych płaszczyzn działania w kontekście poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo – jako odbiorcy oraz twórcy informacji. W tej perspektywie istotne stają się umiejętności wyszukiwania prawdziwych informacji, rozpoznawania manipulacji oraz kształtowanie nawyku sprawdzania ich źródeł, charakteryzujące użytkownika jako odbiorcę przekazu. Wychowanie do poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo w kontekście funkcjonowania osoby w wirtualnej społeczności stanowi jedno z podstawowych zadań stawianych przed nowoczesną szkołą.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Biorąc pod uwagę fakt, że dane dotyczące społeczno-psychologicznych cech przejawów indywidualnego kłamstwa są niezwykle ograniczone, zjawisko to wymaga gruntownych i systematycznych badań. Należy zauważyć, że badano różne aspekty kłamstwa rozpatrywane w ujęciu wielu nauk (filozofia, psychologia, socjologia, prawoznawstwo). W szczególności w literaturze naukowej zjawisko kłamstwa rozpatrywano z punktu widzenia moralności (E. Belyakova, D. Dubrovskiy,

M. Lewis, N. Lyubimova, K. Melitan, E. Pinkoffs, K. Saarni, itp.); w wyniku stosunków społecznych (V. Znakov, K. Solomon, O. Tarasov, O. Fry, Yu. Shcherbatykh itp.); jako przejaw cech osobistych (J. Dupre, P. Ekman, O. Lippmann, S. Simon, K. Snyder itp.). Jednak większość koncepcji ma charakter teoretyczny, a dostępne badania empiryczne z reguły nie opierają się na rozwiniętej teorii komunikacji i mają charakter epizodyczny.

CEL I ZADANIE / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Celem prezentowanego artykułu jest ukazanie iluzoryczności wolności w kłamstwie oraz wskazanie korzyści dla wychowania ku poszanowaniu prawdy oraz odpowiedzialności za słowo wynikających z wprowadzenia filozofowania z dziećmi jako jednej z metod pracy z dziećmi.

Zgodnie z określonym celem w artykule określono następujące **zadania**:

- przeprowadzić analizę teoretycznych aspektów problemu badawczego;
- przeprowadzić analizę uzyskanego w literaturze materiału i wyprowadzanie wniosków.

TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Definicja kłamstwa

Teoretyczne dociekania dotyczące fenomenu kłamstwa zajmowały na przestrzeni wieków wielu uczonych, którzy definiując to zjawisko rozmaicie rozkładali akcenty na charakteryzujących je elementach. Poddając się refleksji nad wybranym zagadnieniem, badacze podkreślali rolę kłamiącego bądź okłamywanego, skupiali się na kłamstwie rozpatrywanym jako czynność, akcentowali jego strukturę lub poszczególne aspekty takie, jak: świadomość, czy moralność [1]. Mnogość podejść w określaniu tego, czym jest kłamstwo skutkowało w powstawaniu wielu definicji tego zjawiska. Wobec szerokiego zainteresowania tą tematyką nie sposób przedstawić wszystkich sformułowanych przez filozofów określeń.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuje się definicję kłamstwa W. Chudego. Wojciech Chudy szeroko zajmujący się problemem kłamstwa, przedstawił w «Fenomenologii kłamstwa» dwie następujące definicje: «I. Kłamstwo to wypowiedanie rzeczy we własnym przekonaniu fałszywych II. Kłamstwo to świadome wprowadzanie kogoś w błąd» [1]. Powyższe dwie definicje można uznać niejako za podsumowanie teoretycznego namysłu nad terminem «kłamstwo» ponieważ, jak zaznacza autor, każde definicyjne ujęcie kłamstwa jakiego dokonywali uczeni, w rezultacie ma wyraz w jednej z

zaprezentowanych powyżej formuł. Istotną dziedziną kłamstwa staje się subiektywność ludzka, wyrażająca się w intencji człowieka oraz niezgoda na zastaną rzeczywistość, którą podmiot poprzez kłamstwo chce zmienić. Ponadto autor zaznacza, że w perspektywie rozkwitu nauk psychologicznych oraz rozwoju techniki i środków masowego przekazu, zaczęto interesować się zjawiskiem samookłamywania się – autokłamstwo [1].

Podstawowe formy kłamstwa

W. Chudy dokonując analizy zjawiska jakim jest kłamstwo, przedstawia trzy podstawowe formy, w których jest ono wyrażane, a mianowicie: półprawdę, omyłkę oraz przemilczenie, które pełnią istotną rolę w działaniach manipulacyjnych. Wobec czego nie bez podstaw P. Wierzbicki umieścił w jednej ze swoich prac następujące stwierdzenie: «kłamstwo nowoczesne polega na manipulowaniu drugim człowiekiem» [2].

W. Chudy omawia problem półprawdy w kontekście adekwatności prawdy oraz wyrażania sądów, które są prawdziwe w sposób absolutny, gdzie mamy do czynienia z pewnym optimum informacji, dzięki którym można dokonać takiego osądu. Natomiast istotą półprawdy – komunikatu półprawdziwego jest ukrycie istotnej części prawdy, dzięki której mógłby zostać wydany sąd o charakterze prawdy absolutnej, a więc podmiot posługujący się półprawdą celowo nie zachowuje powyższego optimum informacyjnego. Wobec tego, taki komunikat nie jest w pełni prawdziwy, ani w pełni fałszywy. Jednak W. Chudy zaznacza, że na co dzień wszyscy posługujemy się półprawdami, jednak są to przypadki, gdzie nie można mówić o kłamstwie, ze względu na to, że pomijane przez nas informacje nie są istotne dla rozmówców [2].

W przeciwieństwie do kłamstwa omyłka zachodzi nieświadomie, jednak ze względu na dwa podstawowe aspekty ją charakteryzujące wlicza się tę formę w dziedzinę kłamstwa. Przede wszystkim kłamstwo oraz manipulacja mają swoje oparcie w tendencji do omyłek oraz braku spostrzegawczości, które ułatwiają działania podmiotowi mającemu złe intencje. Ponadto omyłka jest także fundamentem błędów w bilansie aksjologicznym, jakiego dokonuje podmiot działania, a mianowicie tego, że jest on zdania, że kłamstwo mu się opłaci, co skutkuje odrzuceniem wartości prawdomówności [2].

Trzecią wyróżnioną formą kłamstwa jest przemilczenie, które wyraźnie należy odróżnić od milczenia, które jest celowym, w pełni świadomym, o absolutnym charakterze powstrzymywaniem się od mowy. Podmiot działania całkowicie powstrzymuje się od ujawnienia być może ważnej dla drugiego człowieka prawdy. Natomiast przemilczenie oprócz milczenia dotyczącego prawdy, charakteryzuje się także elementem maskującym, który ma za zadanie

odwrócić uwagę od zatajonej części, a więc poprzez manipulację skłonić do uznania przez drugiego nieprawdy. W. Chudy uważa, że forma kłamstwa, jaką jest przemilczenie jest bardzo niebezpiecznym narzędziem, ponieważ posiada pewną «atrakcyjność» ze względu na swoją wieloznaczność oraz niezwykłą skuteczność, a także w porównaniu z bezpośrednim kłamstwem czy obelgami, wydaje się być obarczone mniejszym złem moralnym [2].

T. Witkowski wskazuje następujące rodzaje kłamstw:

- kłamstwa grzecznościowe, które występują w kulturze języka i należą do zwrotów grzecznościowych mających na celu oszczędzenie drugiej osobie przykrości; często wypowiedane w formie przyjętych formułek grzecznościowych, np. na pytanie, jak się czujemy, odpowiadamy, że dobrze pomimo tego, że nasza odpowiedź nie odpowiada stanowi faktycznemu;

- fałszowanie emocji, które polega na ukryciu emocji;

- kłamstwa egotystyczne – poprawiające naszą samoocenę;

- aktywne ukrywanie, to rodzaj kłamstwa polegający na ukrywaniu jakiegoś faktu, wymagający przygotowania od osoby kłamiącej, np. gdy tłumaczymy się w sytuacji kiedy nie uda nam się otrzymać danej obietnicy;

- uwiarygodnienie fałszywych «faktów» odbywa się w momencie, kiedy osoba kłamiąca chce przekonać swojego rozmówcę, że wypowiada wiarygodne fakty;

- kłamstwo destrukcyjne, które ma na celu jedynie wyrządzić szkodę (np. kłamstwo z zazdrości, zemsty itp.);

- manipulowanie faktami, polegające na stosowaniu selekcji faktów w celu osiągnięcia wpływu na przekonania, światopogląd czy postawę; jest to pewien dobór przekazywanych treści [3].

Do powyższych rodzajów kłamstwa warto dodać jeszcze typy kłamstw zaproponowane przez J. Kucharskiego, a są to:

- kłamliwe obietnice; kłamliwa obietnica pojawia się wtedy, gdy obiecujący stwarza pozory, że obiecuje, zatem nie ma zamiaru tej obietnicy dotrzymać, charakterystycznym elementem tego typu kłamstwa jest brak woli dotrzymania obietnicy;

- plotka, która jest rodzajem kłamstwa manipulacyjnego i jest związana z życiem prywatnym oraz tajemnicą, nie zawierają prawdziwych informacji [4].

Implikacje odrzucenia prawdy

Kłamstwo posiada swoją swoistą dynamikę, można odnieść je do teraźniejszości, przeszłości a także przyszłości. Wobec tego można powiedzieć, że istnieje ono w czasie oraz może oddziaływać na zdarzenia. Ponadto do kłamstwa można odnieść także stwierdzenie – hasło mówiące o tym, że

«wartości chodzą stadami», a więc stanowią pewną sieć w którą jest uwikłany człowiek. Nigdy nie występują samotnie, a człowiek poprzez działanie realizuje pewne wartości, które pociągają za sobą realizację innych, kolejnych, które są ze sobą powiązane [5]. Podobnie jest z kłamstwem, ponieważ tak, jak wartości, «kłamstwa także chodzą stadami». Każde wypowiedziane kłamstwo pociąga za sobą kolejne, które będzie pełniło funkcję stabilizatora, podpory utrzymującej to pierwsze, która będzie nadawała mu wiarygodność i odsuwała moment demaskacji. W konsekwencji człowiek zostaje wplątany w sieć kłamstw, które początkowo, teoretycznie dające ułudę wolności, swoistego nieograniczenia w ostateczności stanowią jego więzienie [6]. Powyższą sytuację idealnie oddaje sentencja starożytnego mędrca Teognisa, odnosząca się do kłamstwa, która brzmi następująco: «Gdy raz z ust człowieka padnie, staje się on jego niewolnikiem» [6].

T. Styczeń wskazuje na to, że człowiek w imię źle rozumianej wolności, poprzez swoje czyny może wystąpić przeciwko prawdzie, a co najważniejsze wystąpić przeciwko prawdzie o sobie samym [7]. Człowiek poprzez ucieczkę od prawdy, odrzucenie jej i skierowanie się ku kłamstwu, ucieka przede wszystkim od samego siebie, niszczy swoją tożsamość oraz moralność. Według autora, to umiłowanie prawdy kieruje nas ku wolności, a urzeczywistnianie jej w swoim życiu prowadzi do samorealizacji, autokreacji i samospełnienia [8]. Także F. Adamski wskazuje, że kłamstwo wewnętrznie niszczy i zniewala osobę dopuszczającą się tego czynu. Kłamca wypacza swoją osobowość oraz przede wszystkim niszczy swoją wrażliwość moralną, poprzez co zagłusza swoje sumienie i w konsekwencji kłamstwo przestaje być przez niego postrzegane, jako coś negatywnie moralnego [9].

Wychowanie do poszanowania prawdy

Mając na uwadze zagrożenia jakie niesie ze sobą kłamstwo, z pedagogicznego punktu widzenia istotne staje się wychowanie do poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo. W. Chudy wskazuje na dwa podstawowe wymiary tegoż wychowania, a mianowicie pierwszy z nich – negatywny, który wiąże się z działaniami, które bezpośrednio przynoszą kres kłamstwu, a więc ze zdemaskowaniem kłamstwa lub wyznaniem go przez sprawcę. Ten aspekt nieodłącznie jest związany z karą oraz przebaczeniem, wzięciem odpowiedzialności za swoje słowa, które bezpośrednio odnoszą nas do prawdy i pozwalają kłamcy ponownie się ku niej zwrócić. Natomiast drugi wymiar wychowania do prawdy można określić tym «właściwym», ponieważ głównym jego celem jest prewencja, a więc zapobieganie zaistnienia kłamstwa, poprzez przekonanie ludzi, że warto cenić prawdę [10].

Kłamstwo może wydawać się przejawem naszej wolności, gdzie mamy wolny wybór – działać w zgodzie z prawdą lub sprzeniewierzać się jej. Jednak badając strukturę kłamstwa oraz jego wpływ na jednostkę wyraźnie widać, że kłamstwo nie ma nic wspólnego z wolnością, a wręcz przeciwnie – wiąże nam ręce i duszę. Wobec podjętych w opracowaniu rozważań idealnym podsumowaniem zdają się być słowa Alberta Camus: «Być wolnym, to móc nie kłamać» [11]. Natomiast z pedagogicznego punktu widzenia istotne jest mądrze i świadomie prowadzone wychowanie do prawdy oraz odpowiedzialności za słowo, które sprzyja integralnemu rozwojowi osoby wychowanka a w konsekwencji zaprocentuje w życiu jednostek oraz społeczeństw.

Odnosząc się do warstwicowej teorii rozwoju człowieka S. Kunowskiego [12], możemy wskazać funkcje jakie pełnią wartości: prawda oraz odpowiedzialność w kontekście poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo.

Warstwa biologiczna [13]:

- urzeczywistnienie wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo zapobiega niebezpieczeństwom związanym z działaniami autodestrukcyjnymi oraz wymierzonymi w innych na płaszczyźnie sfery biologicznej, wychodzącymi poza literę prawa stanowionego oraz naturalnego;
- nie pozwalają ulec manipulacjom oraz nieprawdziwym informacjom składającym się na fałszywy obraz fizycznej strony natury ludzkiej – własnej oraz innych osób;
- pozwalają przewidzieć skutki działań związanych z zaburzoną dietą, używkami, nieprzestrzeganiem standardów higieny osobistej; używaniem środków psychoaktywnych itp., – pozwalają dostrzec prawdę i nie pozwalają ulegać «romantyzowaniu» uzależnień oraz zaburzeń.

Warstwa psychiczna:

- urzeczywistnienie wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo pozwala zauważyć i zrozumieć różnice między rzeczywistością a fikcją wykreowaną na potrzeby wirtualnej przestrzeni;
- wyznaczają pozytywny stosunek do samego siebie, który nie pozwala na rozwój kompleksów, a jednocześnie pozwalają na uświadomienie sobie prawdy o sobie jako człowieku, nie pozwalają na zachowania narcystyczne i egoistyczne w przestrzeni wirtualnej;
- pozwalają na uzmysłwienie własnych możliwości oraz akceptację sfer, które wymagają nakładów pracy w celu osiągnięcia lepszych wyników, np. rozwijanie swoich talentów i dzielenie się nimi z szerszą publicznością w Internecie;

- przeciwdziała nieprawidłowościom powstającym w procesie poznawania, zapobiega uleganiu manipulacjom w procesie poznawczym oraz w prowadzonej argumentacji, podczas dyskusji w przestrzeni wirtualnej;
- zapobiega formowaniu zakłamanego obrazu świata, zjawisk, procesów oraz rzeczy, pozwala wykształcić nawyk sprawdzania rzetelności przeczytanych informacji oraz samych źródeł.

Warstwa społeczna:

- urzeczywistnienie wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo wyznacza kierunek dla budowania zdrowych i opartych o prawdę oraz odpowiedzialność za słowo relacji z innymi ludźmi w przestrzeni wirtualnej oraz osobistej; odpowiedzialnego budowania wspólnotowości oraz chęci udziału w życiu publicznym opartej o poszanowanie prawdy;
- określają standardy komunikacji międzyludzkiej, ułatwiają nawiązywanie przyjaźni oraz związków;
- zapobiegają działaniom o charakterze agresywnym, nieprzemyślanej społecznej aktywności.

Warstwa kulturowa:

- urzeczywistnienie wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo przeciwdziała podatności na manipulacje, półprawdy prezentowane w mass mediach, w szeroko pojętej sferze kultury popularnej;
- zapobiega działaniom godzącym w prawo związane z własnością intelektualną, plagiatem, podszywaniem się pod autora danego dzieła, wykorzystaniem dzieł innych ludzi;
- zapobiega aktywnościom godzącym w wartości kulturowe, np. Patostreaming;
- wyznacza standardy dla przekazywanych informacji oraz prowadzonych dyskusji, dotyczących kultury jako takiej oraz jej wytworów.

Warstwa światopoglądowa:

- urzeczywistnienie wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo pozwala wyznaczać cele krótkoterminowe oraz długofalowe dotyczące dążenia do ideału, wzrostu w człowieczeństwie;
- motywują do działań na rzecz samorozwoju, wprowadzania zmian światopoglądowych mających na celu dążenie do mądrości;
- pozwala rewidować własne poglądy w oparciu o merytoryczne głosy w prowadzonych w różnych formach dyskusjach – sprawdzanie źródeł głoszonych tez oraz przytaczanych statystyk; w konsekwencji prowadzi do kształtowania kultury myślenia;

- zapobiega zaburzeniom w procesie syntezy światopoglądowej wynikającym z oddziaływania różnych ideologii; zapobiega podatności na manipulacje ideologii.

W tej perspektywie wartości, jakimi są prawda oraz odpowiedzialność pełnią funkcje: prewencyjną, motywacyjną, interpersonalną oraz intrapersonalną. Są to wartości, których urzeczywistnianie ze swej istoty zapobiega zachowaniom zagrażającym prawidłowemu rozwojowi osoby wychowanka. Rozwojowi prowadzącemu do pełni człowieczeństwa, aktualizacji jego potencjalności. Ponadto, będąc wartościami moralnymi, motywują i pociągają do ich realizacji na różnych płaszczyznach życia człowieka: jako jednostki oraz części różnych grup społecznych i społeczeństwa. Funkcje interpersonalna i intrapersonalna odnoszą się do relacji, kolejno: z innymi i do samego siebie. Wobec tego realizacja wartości prawdy i odpowiedzialności za słowo w perspektywie powyższych funkcji sprowadza się do budowania relacji opartych o prawdę o sobie i innych, oraz umiejętność komunikacji, w której poszanowanie prawdy i odpowiedzialność za słowo stanowi fundament dialogu z drugim człowiekiem.

Mając na uwadze korzyści w rozwoju każdej z warstw jakie wychowanie do poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo – urzeczywistniania tych wartości staje się fundamentalnym zadaniem dla nauczyciela, wychowawcy.

METODY BADAWCZE / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

W badaniach wykorzystaliśmy ogólne zasady naukowe, które pomogły doprecyzować koncepcje badań. W procesie badawczym zastosowano metodę analizy i syntezy.

WNIKI WYSZUKIWANIA / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Analiza celów kształcenia – wymagań ogólnych z Podstawy Programowej kształcenia ogólnego dla klas I–III wskazuje, że wśród nich znajdują się odniesienia do kształtowania postawy poszanowania prawdy oraz postawy odpowiedzialności w ogóle, które ze względu na charakter wartości także możemy odnieść do odpowiedzialności za słowo.

W Tabeli znajdują się zapisy z Podstawy Programowej kształcenia ogólnego dla klas I–III [14].

Tabela

Poszanowanie prawdy i odpowiedzialność za słowo w ogólnych celach kształcenia Podstawy Programowej kształcenia ogólnego dla klas I-III

Poszanowanie prawdy	Odpowiedzialność za słowo
odróżnia elementy świata fikcji od realnej rzeczywistości; byty rzeczywiste od medialnych, byty realistyczne od fikcyjnych	przyjmuje konsekwencje swojego uczestnictwa w grupie i własnego w niej postępowania w odniesieniu do przyjętych norm i zasad
ma świadomość obecności nieprawdziwych informacji, np. w przestrzeni wirtualnej, publicznej; sprawdza informacje	ocenia swoje postępowanie i innych osób, odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: (...) odpowiedzialność (...) oraz inne
rozdziela pożądane i niepożądane zachowania innych osób (również uczniów) korzystających z technologii, zwłaszcza w sieci Internet	dostrzega, że każdy powinien brać odpowiedzialność za swoje wybory; odkrywa, że jego wybór rodzi konsekwencje, które dotyczą jego samego
dostrzega, że granice jego wolności wytycza godność i dobro innych osób	

Każdy z powyższych celów kształcenia może być realizowany za pomocą alternatywnej metody pracy jaką są dociekania filozoficzne. Praca za jej pomocą wymaga dużego zaangażowania od nauczyciela oraz odpowiedniego przygotowania. Podstawą dla organizacji zajęć, wykorzystujących filozofowanie z dziećmi, jest teoretyczne przygotowanie prowadzącego – nauczyciel powinien mieć wiedzę z zakresu historii filozofii, największych systemów filozoficznych, aksjologii, etyki czy teorii poznania. Stanowią one zasób wiedzy nauczyciela, który na tej podstawie planuje zajęcia – należy jednak pamiętać, że filozofowanie z dziećmi nie polega na analizie tekstów filozoficznych i zapamiętywaniu definicji. Istotą tej metody jest proces dochodzenia do odpowiedzi na omawiane przez grupę pytanie lub zagadnienie, nazywane Ważnym Pytaniem [15].

Zajęcia wykorzystujące dociekania filozoficzne posiadają określoną strukturę, która może być także wykorzystana w toku różnych zajęć. Ł. Krzywoń wyróżnił pięć etapów: przygotowania i rozgrzewka, prezentacja materiału i refleksja, Ważne Pytania i refleksja, filozoficzne dociekania, podsumowanie zajęć i ewaluacja. Pierwszy etap sprowadza się do takiego przygotowania pomieszczenia, w którym odbywają się zajęcia, aby każdy z uczestników widział i słyszał innych (np. siadamy w kole). Rozgrzewka odnosi się do krótkich zabaw, które rozluźnią atmosferę i pozwolą uczestnikom zajęć poczuć się swobodnie. Drugi etap dotyczy zaprezentowania materiału, który będzie punktem wyjścia do prowadzonej dyskusji (np. krótki film, obraz, historia, fragment książki, którą interesują się uczniowie, streszczenie jakiegoś wydarzenia, które miało miejsce

w społeczności lokalnej). Istotne jest aby forma prezentacji materiału była ciekawa dla grupy z którą pracujemy. Po prezentacji następuje czas na refleksję nad materiałem – wobec tego, nie rozpoczynamy dyskusji bezpośrednio po prezentacji. Na tym etapie uczniowie otrzymują czas do namysłu, analizy materiału oraz związanymi z nim zagadnieniami w ciszy. Kolejny etap jest określany mianem Ważnych Pytań. W tej części zajęć z filozofowania, dzieci próbują formułować pytanie (związane z zaprezentowanym materiałem), które chciałyby omówić i wspólnie poszukać na nie odpowiedzi. Wybór Ważnego Pytania może odbywać się poprzez głosowanie. Gdy Pytanie zostanie wybrane następuje czas na ponowną refleksję. Następnie uczestnicy zajęć przechodzą do właściwego etapu – dociekań filozoficznych. W tej części uczniowie dzielą się swoimi pomysłami, rozwiązującymi postawiony problem, z pozostałymi uczestnikami grupy. Należy zaznaczyć, że nauczyciel prowadzący lekcję powinien prowadzić grupę tak, aby uczniowie rozpoczęli dyskusję, a nie jedynie artykułowali swoje pomysły. Zajęcia kończy podsumowanie wniosków oraz ewaluacja [15].

Dociekania filozoficzne pozwalają na przełamanie tradycyjnego sposobu prowadzenia lekcji, ponieważ w swojej istocie pozwalają dzieciom na swobodną dyskusję, wymianę pomysłów i skonfrontowanie swoich przemyśleń z refleksjami koleżanek i kolegów z klasy szkolnej. Tworzy się przestrzeń dla formułowania pytań, a następnie przedstawiania kreatywnych rozwiązań dla stawionych problemów, gdzie uczestnicy zajęć samodzielnie lub z niewielką pomocą nauczyciela uczą się logicznego myślenia oraz oceniania proponowanych rozwiązań, co w konsekwencji prowadzi do kształtowania umiejętności krytycznego myślenia. Filozofowanie z dziećmi jest doskonałym sposobem na wprowadzenie ucznia w tematykę aksjologiczną – związaną z urzeczywistnieniem wartości prawdy oraz odpowiedzialności za słowo, np. poprzez dyskusję dotyczącą dylematów moralnych. Dociekania filozoficzne mogą także stać się elementem wspomagającym w procesie klaryfikacji wartości.

WNIOSKI I PERSPEKTYWY DALSZYCH BADAŃ / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Iluzja wolności w kłamstwie stanowi niebezpieczną przestrzeń dla osoby, zagrażając jej integralnemu rozwojowi na różnych płaszczyznach. Kłamstwo, w każdej ze swoich form, jest zaprzeczeniem wolności, wiąże człowieka prowadząc do kolejnych kłamstw oraz osłabia jego wrażliwość moralną, co w konsekwencji

skutkuje brakiem odpowiedzi na wartości. Urzeczywistnienie wartości prawdy – jej poszanowania oraz odpowiedzialności za słowo staje się jednym z fundamentalnych zadań stawianym współczesnej szkole. W tej perspektywie istotne staje się poszukiwanie nowych rozwiązań dla prowadzenia procesu wychowania w ogóle, w tym w perspektywie wychowania do poszanowania prawdy oraz odpowiedzialności za słowo. Odpowiedzią może być wykorzystywanie filozofowania z dziećmi jako metody pracy, wychodzącej poza tradycyjny schemat prowadzenia toku lekcji. W trakcie dociekań filozoficznych kształtowane są umiejętności związane z urzeczywistnieniem wartości prawdy oraz odpowiedzialności – wyszukiwaniem prawdziwych informacji, rozpoznawaniem manipulacji, kształtowaniem nawyku sprawdzania źródeł, budowania relacji opartych na prawdzie.

Perspektywy dalszych badań. Analiza kłamstwa jako jednostkowo-psychologicznej właściwości osobowości obejmuje rozważenie funkcjonalnej jedności komponentów motywacyjnych, emocjonalnych, poznawczych, dynamicznych, regulacyjnych i efektywnych. Kłamstwo w dzieciństwie często tłumaczy się strachem przed karą. W okresie adolescencji takie zachowanie kształtuje się na podstawie komponentu poznawczego (obraz siebie) i emocjonalno-oceniającego (samoocena). W okresie dorosłości zachowanie kłamliwe należy rozumieć jako sposób adaptacji i reagowania na kryzysy wieku.

Do perspektyw dalszych badań odnosimy badania co do różnic płciowych w zachowaniach manipulacyjnych oraz badania aspektu psychologicznego kłamstwa.

BIBLIOGRAFIA / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] W. Chudy, *Filozofia kłamstwa. Kłamstwo jako fenomen zła w świecie osób i społeczeństw*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2003.
- [2] W. Chudy, *Kłamstwo jako metoda. Esej o społeczeństwie i kłamstwie*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007.
- [3] T. Witkowski, *Psychologia kłamstwa*. Unus, 2002.
- [4] J. Kucharski, *Usprawiedliwione kłamstwo we współczesnej etyce stosowanej*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014.
- [5] W. Chudy, *Między Werterem a Stawroginem albo o wartości w życiu człowieka*. [Zasób elektroniczny]. Do dyspozycji: <https://is.gd/A7L50L>
Дата звернення: Жовт. 10, 2022.
- [6] W. Chudy, *Filozofia kłamstwa. Kłamstwo jako fenomen zła w świecie osób i społeczeństw*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2003.

- [7] T. Styczeń, *Wolność w prawdzie*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2013.
- [8] K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom: elementy teorii i praktyki*. Lublin: Wydawnictwo Jedność, 2006, т. 1, s. 143–144.
- [9] F. Adamski, *Wychowanie do prawdy. Prawda i jej wrogowie: fałsz i kłamstwo*. [Zasób elektroniczny]. Do dyspozycji: <https://is.gd/WotaIH>
Дата звернення: Жовт. 10, 2022.
- [10] W. Chudy, *Kłamstwo jako metoda. Esej o społeczeństwie i kłamstwie*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007.
- [11] Za: W. Łysiak, *Rzeczpospolita kłamców*. Salon. Nobilis 2004.
- [12] S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 2004.
- [13] Por. E. Szlachta, *Urzeczywistnianie wartości moralnych a osiągnięcia edukacyjne uczniów szkół średnich*. Kraków: Scriptum, 2021.
- [14] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r., poz. 356. [Zasób elektroniczny]. Do dyspozycji: <https://is.gd/LqtzaG>
- [15] Ł. Krzywoń, *Filozofuj z dziećmi. Poradnik do prowadzenia filozoficznych dociekań z dziećmi i młodzieżą*. Lublin: Wydawnictwo Academicon, 2019.

ІЛЮЗІЯ СВОБОДИ В БРЕХНІ – ВИХОВАННЯ ПОВАГИ ДО ПРАВДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЛОВО

Доктор Евеліна Шляхта,
Люблінський католицький університет
Івана Павла II у Любліні,
асистент кафедри дидактики,
шкільної освіти та педевтології.
Люблін, Польща.
gentry_ewelina@op.pl

Анотація: Основна мета цієї статті – представити ілюзію свободи у брехні та підкреслити переваги виховання поваги до правди та виховання відповідальності за слова. Предметом аналізу в представленому дослідженні є визначення поняття брехні та

характеристика основних форм брехні, уявлення про ілюзорність свободи у брехні та вказівка на користь для виховання поваги до правди та відповідальності за слово, що виникає внаслідок запровадження філософствування з дітьми як одного із методів роботи з ними, елементи, що складають його сутність, та педагогічні аспекти виховання поваги до істини/правди та відповідальності за слово. Також, приділено увагу наслідкам відмови від правди для розвитку людини. У цьому ракурсі функції цінності правди та відповідальності за слово окреслюватимуться в ракурсі контурної теорії розвитку особи С. Куновського (біологічний контур, психологічний контур, культурний контур, світоглядний світоглядний), у якій вказано функції, які виконують цінності: правда та відповідальність у контексті поваги та відповідальності. Окреслено особливості філософствування з дітьми як методу роботи, що веде до формування установок поваги до істини/правди та відповідальності за слово, який необхідно ввести до навчальної програми майбутніх учителів. У статті конкретизовано завдання майбутнього вчителя-вихователя, які стосуються двох основних рівнів діяльності в контексті поваги до правди та відповідальності за слово – як реципієнта та творця інформації. У цьому ракурсі важливими стають навички пошуку правдивої інформації, розпізнавання маніпуляцій та формування звички перевіряти їх джерела, характеризуючи користувача як одержувача повідомлення. У статті наголошується, що виховання поваги до правди та відповідальності за слово в контексті функціонування особистості у віртуальній спільноті є одним із основних завдань сучасної школи.

Ключові слова: брехливість; філософствування з дітьми; виховання поваги до правди; виховання відповідальності за слово; філософія.

THE ILLUSION OF FREEDOM IN A LIE – EDUCATION TO RESPECT THE TRUTH AND RESPONSIBILITY FOR THE WORD

Dr. Evelina Shlyakhta,
Ivan Paul II Catholic University of Lublin in Lublin,
assistant of the department of didactics,
school education and pedeutology.
Lublin, Poland.
gentry_ewelina@op.pl

Abstract. The main purpose of this article is to present the illusion of

freedom in lying and to emphasize the benefits of fostering respect for the truth and fostering responsibility for words. The subject of the analysis in the presented study is the definition of the concept of lies and the characteristics of the main forms of lies, the idea of the illusory freedom in lies and the indication of the benefit for the education of respect for the truth and responsibility for the word, which arises as a result of the introduction of philosophizing with children as one of the methods of working with them. elements that make up its essence and pedagogical aspects of education of respect for the truth and responsibility for the word. Also, attention is paid to the consequences of rejecting the truth for human development. In this perspective, the functions of the value of truth and responsibility for the word will be outlined in the perspective of the contour theory of personality development of S. Kunovsky (biological contour, psychological contour, cultural contour, worldview), which indicates the functions performed by values: truth and responsibility in the context of respect and responsibility The features of philosophizing with children as a method of work leading to the formation of attitudes of respect for the truth and responsibility for the word, which must be introduced into the curriculum of future teachers, are outlined. The article specifies the tasks of the future teacher-educator, which relate to two main levels of activity in the context of respect for the truth and responsibility for the word – as a recipient and creator of information. In this perspective, the skills of finding true information, recognizing manipulations and forming the habit of checking their sources, characterizing the user as the recipient of the message, become important. The article emphasizes that the education of respect for the truth and responsibility for the word in the context of the functioning of the individual in the virtual community is one of the main tasks of the modern school.

Key words: falsehood; philosophizing with children; education in respect for truth, education for responsibility for the words, philosophy.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] W. Chudy, The philosophy of lies. Lie as a phenomenon of evil in the world of people and societies. Warsaw: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2003.
- [2] W. Chudy, Lie as a method. Essay on Society and Lie. Warsaw: Oficyna Naukowa, 2007.
- [3] T. Witkowski, Psychology of lies. Unus, 2002.

- [4] J. Kucharski, *The Justified Lie in Contemporary Applied Ethics*. Krakow: WAM Publishing House, 2014.
- [5] W. Chudy, *Między Werterem a Stawroginem or on the value in human life*. [Electronic resource]. Available: <https://is.gd/A7L50L> Data zvernennia: Zhovt. 10, 2022.
- [6] W. Chudy, *The philosophy of lies. Lie as a phenomenon of evil in the world of people and societies*. Warsaw: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2003.
- [7] T. Styczeń, *Freedom in truth*. Lublin: Scientific Society of the Catholic University of Lublin, 2013.
- [8] K. Chałas, *Education towards values: elements of theory and practice*. Lublin: Jedność Publishing House, 2006, т. 1, pp. 143–144.
- [9] F. Adamski, *Education for the truth. Truth and its enemies: false and false*. [Electronic resource]. Available: <https://is.gd/WotaJH> Data zvernennia: Zhovt. 10, 2022.
- [10] W. Chudy, *Lie as a method. Essay on Society and Lie*. Warsaw: Oficyna Naukowa, 2007. Data zvernennia: Zhovt. 10, 2022
- [11] After: W. Łysiak, *The Rzeczpospolita liars*. Salon. Nobilis 2004.
- [12] S. Kunowski, *Fundamentals of Contemporary Pedagogy*. Warsaw: Salesian Publishing House, 2004.
- [13] Cf. E. Szlachta, *Realizing moral values and educational achievements of high school students*. Krakow: Scriptum, 2021.
- [14] Regulation of the Minister of National Education of February 14, 2017 on the core curriculum for pre-school education and the core curriculum for general education for primary schools, including students with moderate or severe intellectual disability, general education for the first-degree industry school, general education for special school preparing for work and general education for post-secondary schools, Journal of Laws No. of 2017, item 356. [Electronic resource]. Available: <https://is.gd/LqtzaG>
- [15] Ł. Krzywoń, *Philosophy with children. A guide for philosophical research with children and youth*. Lublin: Academicon Publishing House, 2019.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 22(51)*

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Редактори — *Зубаков В. А.*
Ремізовський К. М.
Коректор — *Зубаков В. А.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 26.10.2022. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 13,49. Обл. вид. арк. 14,5.
Тираж 300 прим. Замовлення № 261022_1

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66,
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 22(51)*

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Editors — *Zubakov V. A.*
Remizovsky K. M.
Corrector — *Zubakov V. A.*
Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 26.10.2022. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 13,49. Accounting and publishing sheets 14,5.
Edition 300 copies. Order № 261022_1

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66,
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.